

STOFSKIFTE

*Bulletin fra Antropologforeningen i Danmark
København 1981*

NO. 7

F O R O R D

Stofskifte nr. 7 er ikke et temanummer i lighed med de foregående. Dertil har det denne gang været for vanskeligt at få samlet tropperne hvad angår tilsagn, tidsfrister o.s.v. For nogle artiklers vedkommende har det også præget formen - langt de fleste er oplæg og arbejdspapirer udarbejdet med henblik på forskellige sammenhænge.

Men er man forhippet på kategoriseringer skulle det alligevel være muligt at få øje på nogle tendenser, hvorom de forskellige bidrag samler sig.

Den første tendens udtrykker et forsøg på at beskrive antropologiens tidlige historiske placering i den europæiske "mentalitet". I øjeblikket synes en sand syndflod af kuriositet og middelalderlighed, vilde og barbarer at skylle igennem de antropologiske kredse. Målet er i bred forstand at give en fornemmelse af det klima, som antropologien senere skulle vokse op i. De mange forskellige vinkler, niveauer og perspektiver at behandle dette problemområde ud fra kan man få en lille forsmag på ved at læse de første artikler i nærværende nummer.

Den anden tendens går i retning af en teoridiskussion af mere umiddelbar - men derfor nødvendigvis ikke mere udelukkende - fagintern karakter. Det er prøvede spørgsmål om kvindens stilling i klasseløse samfund og bondens stilling i marxistisk-leninistisk klasselære, der hver for sig søges revideret ud fra et udogmatisk, materialistisk standpunkt.

Den tredje og sidste tendens, som det med lidt god vilje er muligt at udlede, omhandler antropologiens konkrete forhold til den verden, den er en del af. Artiklerne indeholder dels en diskussion af international ret i forhold til indfødte folks selvbestemmelsesbestræbelser, dels en diskussion af udviklingsprojekter med speciel reference til et selvhjælpsprojekt i Afghanistan.

Med dette håber vi at have lindet på endnu en flig af det slør, der skjuler antropologiens mangfoldighed og væld af niveauer. Skulle nogle finde bidragene for uinteressante til sommerlæsning, er man velkommen til at kontakte Geert Egger på tlf. (01) 42 48 23 med henblik på optagelse af ens egne produkter i et kommende nummer.

Redaktionen

INDHOLDSFORTEGNELSE

Michael Harbsmeier:	
<u>Rejsebeskrivelser som mentalitetshistoriske kilder</u>	... s. 11
Henrik Horstbøll & Peter Weigelt:	
<u>Oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori</u>	... s. 26
Geert Egger:	
<u>De vilde, de døde og de gale - om formidling af dannelse i det borgerlige samfund</u>	... s. 55
Poul Gustav Pedersen:	
<u>Marxismen og bønderne: Tigris Chartachea</u>	... s. 72
Finn Kjærbye:	
<u>On the Origins og Women Subordination in Classless African Societies</u>	... s. 104
Hanne Veber:	
<u>Indfødte folk og international lov</u>	... s. 128
Asta Olesen:	
<u>Project Reconstruction Saighanchi - et selvhjælps project i Nordafghanistan</u>	... s. 148

Med dette håber vi at have lindet på endnu en flig af det slør, der skjuler antropologiens mangfoldighed og væld af niveauer. Skulle nogle finde bidragene for uinteressante til sommerlæsning, er man velkommen til at kontakte Geert Egger på tlf. (01) 42 48 23 med henblik på optagelse af ens egne produkter i et kommende nummer.

Redaktionen

INDHOLDSFORTEGNELSE

Michael Harbsmeier: <u>Rejsebeskrivelser som mentalitetshistoriske kilder</u>	... s. 11
Henrik Horstbøll & Peter Weigelt: <u>Oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori</u>	... s. 26
Geert Egger: <u>De vilde, de døde og de gale - om formidling af dannelse i det borgerlige samfund</u>	... s. 55
Poul Gustav Pedersen: <u>Marxismen og bønderne: Tigris Chartachea</u>	... s. 72
Finn Kjærbye: <u>On the Origins of Women Subordination in Classless African Societies</u>	... s. 104
Hanne Veber: <u>Indfødte folk og international lov</u>	... s. 128
Asta Olesen: <u>Project Reconstruction Saighanchi - et selvhjælps project i Nordafghanistan</u>	... s. 148

Symposium om Socialantropologi og Nordisk Middelalder

Ålborg 13-14 maj 1981.

Michael Harbsmeier

Rejsebeskrivelser som mentalitetshistoriske kilder.

Forbemærkning: Min beskæftigelse med rejseliteraturen er af relativt nyere dato. Derfor de følgende overvejelser overvejende metodisk-programmatiske karakter. De skal kun forstås som diskussionsoplæg (og som en bøn om hjælp i literatursøgningen). Fremstillingen er iøvrigt nok farvet af at være et led i forberedelsen af en mere omfattende analyse af tyske rejsebeskrivelser fra det 16. århundrede med udgangspunkt i Hans Stadens beretning om hans fangenskab hos Tupónambaerne i Brasilien fra 1557. På trods af at emnet således er mere end marginalt for symposiets tema håber at kunne bidrage til en mere almen diskussion af kilder for historisk-antropologiske analyser.

I Rejsebeskrivelser som etnografiske og etnohistoriske kilder

Som genre er rejsebeskrivelser ikke vanskelige at definere: det drejer sig om beretninger om oplevelser i forbindelse med rejser til andre lande og steder end dem forfatteren og publikummet hører hjemme i. Udover beretningen om selve rejsen er det beskrivelsen af de "fremmede" landskaber, mennesker og kulturer, der er rejseskildringernes væsentligste formål.

Med disse definitioner er der endnu ikke sagt noget om beskrivelsernes forhold til den virkelighed, som de i hver fald foregiver at berette om. Fra Herodot til Jørgen Bitsch har beskyldningerne og mistankerne om løgnagtighed og overdrevelse faktisk været så tæt knyttet til genren, at de næsten må siges at høre med i definitionen (se Momigliano 1966, Adams 1962). Det fremmede ligger aldrig ret langt fra det eksotiske

og det fantastiske og rejsebeskrivelsernes popularitet og udbredelse skyldes i høj grad netop denne forbindelse.

Det første problem i forbindelse med rejsebeskrivelsernes værdi som etnografiske kilder er derfor for det meste vurderingen af deres pålidelighed målt med moderne videnskabelige alen. Når antropologer og historikere ofte påtager sig det møjsommelige arbejde med udrede trådene og skille fantasiernes og overdrivelsernes bukke fra sandhedens får skyldes det rejsebeskrivelsernes ofte enestående status som kilder om forhold og begivenheder, som enten slet ikke eller kun i meget utilstrækkeligt omfang er bevidnet gennem andre medier. Først og fremmest drejer det sig for antropologernes vedkommende selvfølgelig om selve de fremmede samfund og kulturer, der skildres i teksterne. Disse samfund har mange gange ikke efterladt sig andre (skriftlige) spor end de beskrivelser, som de tidlige rejsende har givet os: dels er der jo ofte tale om skriftløse samfund og dels er de ofte blevet udryddet, fordrevet eller i hver fald omformet så hurtigt, at det ikke er muligt ved et selvsyn i form videnskabelige ekspeditioner eller etnografisk feltarbejde at danne sig et mere adækvat billede af deres "oprindelige" udseende.

Antropologer har tit og ofte ligget under for forestillinger om at "primitive samfund" er "historieløse" og derfor kunne fremstilles i det der hedder den "etnografiske nutid". Fornyet antropologisk interesse i ældre rejsebeskrivelser skyldes blandt andre forhold en tiltagende tvivl om holdbarheden af sådanne antagelser, en øget indsigt i, at mange såkaldt primitive og "oprindelige" samfund i virkeligheden har gennemgået mange historiske forandringer gennem deres inddragelse som marginale eller perifere områder ikke blot i det moderne kapitalistiske verdenssystem, men også i tidligere civilisationer.

Rejsebeskrivelsernes værdi som etnografiske kilder er ikke kun udtryk for, at der ikke findes andet og bedre materiale om de pågældende samfund i det pågældende tidsrum. Rejsebeskrivelserne udtrykker sig nemlig også

frem for mange antropologiske monografier ved at inddrage sammenhænge og forhold i deres beskrivelser, som antropologer først i de senere år er begyndt at interessere sig for som f.eks. relationerne mellem de forskellige rejsende eller tilstedeværende europæere indbyrdes på den ene side og mellem disse og de "indfødte" på den anden side. På denne måde er mange rejsebeskrivelser bedre end etnografiske monografier i stand til at indløse de erkendelsesinteresser, der i dag går under overskriften etnohistorie. Måske kan man ovenikøbet sige, at rejsebeskrivelserne til tider i højere grad lever op til antropologiens traditionelle idealer om en holistisk samfundsbeskrivelse og samfundsforståelse ved ikke at ligge under for teoretiske antropologiske illusioner om "traditionelle", "oprindelige", "primitive" og "isolerede" samfund for i stedet - mere realistisk - også at skildre disse samfunds placering og inddragelse i mere omfattende "overnationale" kulturelle, sociale og økonomiske sammenhænge og måske systemer. Rejsebeskrivelser er ikke kun kilder for den antropologiske og historiske forskning, de er også både deres forgængere og forbilleder. Det er blandt gamle rejsebeskrivelser at vi finder nogle af de tidligste skildringer af sammenhængene mellem naturen og landskabet, folks hverdagsliv, arbejde og udvekslinger, deres sociale og religiøse skikke, ritualer og fester, deres slægtskabsforhold og politiske organisationsformer. De emner, der i dag f.eks. behandles af den forskning, der går under (mode-) betegnelsen historisk antropologi, er faktisk for første gang blevet tematiseret i de gamle rejseskildringer. (Kuczynski hører til dem, der også har haft øje for denne sammenhæng. se Kuczynski 1980: 14-15). Herodot regner ikke for ingenting af mange for at være grundlæggeren af både antropologi og historie som intellektuelle discipliner. Alt dette er sig selv begrundelse nok for at læse gamle rejsebeskrivelser (på trods af deres urimelige handlesværdi). Men min egen interesse for genren skyldes noget andet og mere end deres værdi som kilder for den etnografiske

og den etnohistoriske forskning og som forgængere og forbilleder for en historisk antropologi. Jeg vil nemlig også bruge dem som kilder til udforskningen af de rejsendes og deres publikums egen kultur, af hjemlandets historiske antropologi. Med denne erkendelsesinteresse bliver det noget lettere at leve med det problem, som de andre andre måder at bruge dem som kilder på som sagt er nødt til at forholde sig til og som volder dem mange problemer: spørgsmålet nemlig om deres "pålidelighed", om fantasierne, løgnagtigheden og overdrivelserne i disse tekster. De mere fantastiske, fiktive, løgnagtige og overdrivende rejseskildringer er nemlig en lige så, ja måske en bedre kilde til mit forehavende end dem, man ellers kan være bekendt at bruge som kilder. På denne måde bliver der ikke blot mange flere, men også mere spændende og underholdende kilder at bruge.

Kort og godt: mit forslag er at bruge rejsebeskrivelser som kilder for noget som de nærmest per definition ikke taler om. Men inden forsøget på en afklaring af dette paradoks endnu nogle ord om genrens udvikling.

II Rejsebeskrivelser som genre - overvejende bibliografiske bemærkninger

Når vi taler om rejsebeskrivelser tænker vi først og fremmest på bøger. Men de skriftlige beretninger er så absolut i mindretal blandt massen af rejsebeskrivelserne, de udgør faktisk mindre end spidsen af et isbjerg af mundtlige beretninger og fortællinger. Fiktive og imaginære rejseskildringer indgår i godt som alle fortælletraditioner og de færreste virkelige rejsende har formentlig undladt at berette om deres eventyr til hvem der ellers ville lægge øre til. Men vores adgang til disse traditioner er som bekendt temmelig begrænset, det er stort set først med de systematiske indsamlinger i forrige århundrede at der er tilvejebragt et mere omfattende direkte vidensbyrde om f.eks. sømænds fortælletraditioner. (se Gerndt 1969, der også giver et overblik over nogle af disse samlinger).

På den anden side kan de fleste nedskrevne beretninger dog også tages som et - omend forarbejdet og dermed forvrænget - udtryk for nogle af disse traditioner. Ved at sammenligne flest mulige fiktive såvel som autentiske rejsebeskrivelser med hinanden og med de samtidige kosmografiske, geografiske og etnografiske forarbejdninger og systematiseringer af den "viden", som rummes i disse rejsebeskrivelser, ved at fratrække elementer fra denne lærde tradition og ved at "afsystematisere" de fremstillinger, som denne tradition har haft fingrene i, kan man måske rekonstruere sig frem til nogle af de temaer og motiver, der må antages at være karakteristisk for de mundtlige traditioner, som de skriftlige beretninger knytter an til og laver om på. På denne måde er det måske muligt at arbejde sig frem til de folkekulturelle udtryk for rejseskildringer som et led i den overvejende mundtlige kultur. Men de skriftligt nedfældede rejse-skildringer har også en værdi som kilder i sig selv.

Der findes mange analyser og fremstillinger af nogle af de temaer, motiver og myter, der karakteriserer den middelalderlige europæiske rejse-litteratur og kosmografiske og geografiske tekster i det hele taget. George Boas har i forlængelse af sine studier om "primitivismen" i antikken (Boas / Løvejy 1935) samlet materiale om primitivistiske forestillinger i middelalderen (Boas 1948). Richard Bernheimer har særdeles grundigt analyseret de mange udtryk for forestillinger om "vilde mennesker" i middelalderens litteratur, teater, billeder og udsmykninger (Bernheimer 1952). I forlængelse af disse har Hayden White ud fra en mere psykologisk synsvinkel prøvet at tegne et endnu længere perspektiv fra antikken til oplysningstiden (White 1973) omkring forestillingerne om hedninge, barbarer, vilde mennesker og "de andre". Koselleck (1979) og Jones (1971) har prøvet at analysere begrebshistoriske perspektiver i antikkens og middelalderens "asymmetriske modbegreber" (Koselleck) som hellener/barbarer, kristne/

hedninge etc. Se også Jüthner 1923 og Ferguson 1975.

Mere omfattende materiale findes i litteraturen om den middelalderlige geografi og geografiske mytologi. Mange af dens mytologiske temaer og motiver som f.eks. myten om Etiopien og Prester John, om "Gog og Magog", "Atlantis", paradiset på jorden og de acephale, cynecophale og øvrige monstre og fantiasifigurer er også karakteristisk for rejseskildringerne især til de fjerne og ukendte lande. Litteraturen herom omfattende og skrevet ud fra mange forskellige synsvinkler. Se f.eks. Poeschel 1878, Beazley 1897-1906, Hommel 1901, Babcock 1922, Wright 1925, Newton 1926, James 1929, Hennig 1925, 1936-39, 1950, Wittkower 1942, Patch 1950, Roux 1961, Brummack 1966, Le Goff 1977.

Den fiktive Jean Mandevilles fiktive rejsebeskrivelse fra det 14. århundrede, der efter antallet af håndskifter at dømme hører til de mest populære senmiddelalderlige tekster overhovedet, rummer mange af de "klassiske" temaer og er blevet kommenteret særdeles grundigt: Bovenschen 1888, Pollard 1900, Letts 1949, Bennett 1954. Mest perspektivrig for vores sammenhæng er dog Carlo Ginzburg's undersøgelse af, hvordan læsningen af denne tekst har påvirket den italienske møller Menocchios verdens-billede (se Ginzburg 1979: 72 ff.).

Gutenberg og Columbus betegner tilsammen den revolution in rejsebeskrivelserne historie, som har kunnet påkalde sig den største opmærksomhed. Litteraturen om renaissanceens rejsebeskrivelser og de store opdagelsers indvirkning på de europæiske geografiske, kosmografiske, etnografiske og utopiske forestillinger er ganske uoverskueligt. Alligevel har jeg ikke kunnet finde nogen samlet oversigt over rejsebeskrivelsernes udvikling i bare større dele af denne periode. Penrose' oversigt over rejser og opdagelser i Renaissance (Penrose 1960) handler mest om opdagelserne, alligevel er det vel den bog der kommer nærmest en samlet oversigt af denne type. Men de nærmere oplysninger skal findes andre steder: i den antropologihistoriske litteratur og i

den meget ujævne litteratur om de enkelte sprogområders rejsebeskrivelser på den ene side og de forskellige landes eller kontinenters opdagelses- og koloniseringshistorie på den anden side. Størst opmærksomhed i denne sidste forbindelse har naturligt nok koncentreret sig om Amerika. Bibliografisk hjælp for den samlede rejseliteratur kan findes i Cox 1935-38 og enkelte ældre bibliografier: f.eks. (især for Tysklands vedkommende) Stuck 1784-87, Beckmann 1807-09, Böhme 1904.

Ud fra vores interesse i først og fremmest de etnografiske aspekter af den ældre rejseliteratur ville det være naturligt at søge over- skuelige fremstillinger af disse dele af materialet i de bøger og artikler, der handler om etnografiens (for-) historie i det pågældende tidsrum. Men faktisk foreligger der kun yderst få seriøse fremstillinger med dette sigte (som man kan overbevise sig om ved at se i den på især dette felt dog helt utilstrækkelige antropologihistoriske "research-bibliography" af Kemper og Phinney (Kemper / Phinney 1977).

Plischke 1926 giver et første og i betragtning af udgivelsestidspunktet forbavsende indsigtfuld overblik, men Hodgen 1964 er langt den grundigste og bedste benævnelse af emnet til dato. Med undtagelse af Mühlmann 1968 er de antropologihistoriske monografier (f.eks. Harris 1968, Voget 1975, Honigsmann 1976) yderst stedmoderlig i deres behandling af dette tidsrum. Kortfattede, men interessante henvisninger findes iøvrigt i Metraux 1963 og Rowe 1964 og antropologi-afsnittet i Hanks Las Casas-biografi må også nævnes i denne forbindelse (Hanke 1951).

Efter titlerne at dømmes ville forholdene dog tage sig anderledes ud hvis man kunne læse italiensk: Gliozzi 1971, 1977.

Struktureret ud fra de opdagede lande eller kontinenter er sekundær- litteraturen og de bibliografiske hjælpemidler igen særdeles ujævne. Den uden sammenligning bedste dækning har vi for Amerikas vedkommende. Med Harris 1866/1872 og Sabin 1868-1936 har vi de bedste bibliografiske forudsætninger. En fremragende oversigt over de amerikanske opdagelses "idehistoriske" betydning i Europa findes i Elliott 1970 og

Chiapelli 1976 fører meget langt omkring. Blandt de mange værdifulde fremstillinger af enkelte aspekter eller enkelte amerikanske områders betydning for den europæiske etnografiske forstillingsverden skal her især fremhæves Benjamin Keens enestående grundige analyse af Aztekernes europæiske antropologihistorie (Keen 1971) som på trods af dens tilsyneladende snævre sigte rummer mere materiale end nogen af de andre fremstillinger.

Selvom det kan skyldes min egen uvidenhed vil det dog være rimeligt at hævde at Asien og Afrika har fået en langt ringere behandling i denne forbindelse. Paulitschke 1882 giver kun de nødtørftigste bibliografiske oplysninger for Afrikas vedkommende, mens Bitterli 1970 koncentrerer sig om det for Afrikas vedkommende måske også mere interessante 17. og 18. århundrede. For Asiens vedkommende siges Lach 1965 ff at være den bedste begyndelse.

Lige så ujævnt er litteraturen når det gælder de enkelte europæiske landes eller sprogområders rejsebeskrivelser. Langt den grundigste og bedste dækning har vi for Frankrigs vedkommende med Chinards og Atkinsons klassiske værker om netop rejselitteraturen (Chinard 1911, 1913, Atkinson 1922, 1924, 1927, 1935). Perspektivrige behandlinger af enkelte franske rejsebeskrivelser finder man i Certeau 1975, 1980. For det attende århundrede se også Duchet 1971. Derudover Duvols 1978.

Selvom Tyskland i i hver fald første halvdel af det 16. århundrede har været førende med hensyn til bogfremstillingen også når det gælder f.eks. Americana (Sixel 1969: 45 ff.) er der kun få fremstillinger af de tyske rejsebeskrivelser i det 16. århundrede: Sixel 1969 er særdeles værdifuld og grundig, men behandler kun Amerika i århundredets første halvdel, Hantzsch 1895 er af ældre dato, Berg 1912 værdiløs, Gallois 1890 mere interesseret i den teoretiske end den deskriptive geografi, Röhrich / Meisner 1880 og Röhrich 1900 behandler pilgrimsrejserne, de relevante afsnit i Rupprich 1970/73 til gengæld en god begyndelse. Se også

Jantz 1957, Panhorst 1928, Palmer 1952, Naber 1930-32.

For de øvrige europæiske landes vedkommende har ikke været nær så grundig, men som en begyndelse kan måske anbefales: Howard 1914, McCann 1952, Blanke 1962, Parker 1965 og selvfølgelig litteraturen af og om Makluyt og hans udgivelser for England, amerikanske forhold i denne forbindelse er omtalt i Keen 1971: 71-137, Hanke 1949, 1959 og hans øvrige udgivelser for Spaniens vedkommende, Tazbir 1968, 1972 for Polen ... og man kunne sikkert mange flere og bedre.

Som man kan se af denne bibliografiske rhapsodi er det ikke stoffet, det mangler på. Problemet er måden det skal bruges på. Derom i det følgende.

III Rejsebeskrivelser som kilder for en historisk antropologi.

Materialet er altså utroligt omfattende allerede når det gælder dens mere forskningsappetitive tilberedning gennem bibliografier og sekundærlitteraturen. Men selvom utallige antropologer blandt andet på grund af de under afsnit I nævnte omstændigheder (og af private årsager: jeg formoder at mange af dem samler på den slags) har haft deres fingre i større eller mindre dele af dette materiale findes der så godt som ingen forsøg på at behandle det ud fra antropologiske synsvinkler. Eller mere præcist: materialet er af antropologer enten blevet behandlet som om det i sig selv var moderne (omend temmelig ringe) etnografi, eller ud fra en faghistorisk og traditionelt videnskabshistorisk synsvinkel, et perspektiv altså, som de samme antropologer som regel ikke ville have anvendt hvis de mente at have med egentlig antropologiske forhold at gøre. Det foregår så at sige efter devisen: antropologi for de andre, historie for os selv. En af den historisk-antropologiske forsknings opgaver er efter min mening at rette op på dette misforhold. Den mig bekendt eneste undtagelse fra denne regel er Bernadette

Bucher's strukturelle analyse af den "vilde etnografi" i kobberstik-illustrationerne i de Bry's store samling af vestindiske rejsebeskrivelser fra 1590-1634. (Bucher 1976, 1978, Harbsmeier 1981. En nydelig præsentation af dele af illustrationerne findes i Fabricius 1978). Men selve temaet for denne analyse afslører allerede nogle af dens begrænsninger: mulighederne for at følge Levi-Strauss-ske metoder i analysen er indskrænket til det ikonografiske materiale fordi, som Bucher selv gør opmærksom på, de tekstlige fremstillinger er baseret på en anden tidsstruktur end f.eks. Levi-Strauss' amerikanske myter: de er dateret, de beskriver et hændelsesforløb i historisk og lineær tid (og dette skal tages meget bogstaveligt når det gælder tidlige-moderne rejsebeskrivelser) og unddrager sig derfor den strukturelle antropologiske analyse.

Men den begrænsning, som Bucher dermed pålægger sig selv og os andre, skyldes for det første den meget eksklusivt antropologisk-strukturalistiske metode, som Bucher er talsmand for. For det andet er tidsstrukturen i de fleste af de tidlige-moderne rejsebeskrivelser langt mere komplekst, end Bucher vil have os til at tro. Det viser sig nemlig at netop de etnografiske passager i disse tekster ofte skildrer en anden, en "lang" eller "evig" og i hver fald ikke historisk og lineær tid: nemlig tiden for de skikke, organisationsformer, ritualer, vaner etc., som er genstand for de rejsendes (proto-)etnografiske opmærksomhed. Når man koncentrerer den antropologiske opmærksomhed omkring netop disse passager (og det gør man som antropolog næsten helt af sig selv) er det faktisk muligt også at anvende nogle tilsvarende strukturelle analyseredskaber. Fremstillingerne er ofte selv anlagt som en ålags etnografiske tableauer og lægger derved så at sige helt af sig selv op til en sådan behandling.

Vi postulerede indledningsvist at rejseskildringer kunne bruges som kilder

for historisk-antropologiske analyser af den rejsendes og publikummets egen kultur. Denne mulighed fremkommer netop gennem de just nævnte "etnografiske passager" i rejseskildringerne, fordi kontrasteringer og analogiseringer til hjemlige og/eller fortidige sociale og kulturelle forhold hører til disse fremstillingers helt grundlæggende funktionsprincipper. Rejsebeskrivelsernes udsagn om de fremmedes ægteskabsformer, politiske organisationsformer, begravelsesritualer, deres religion, sociale organisering, mytologi, materielle liv, spisevaner etc. etc. er således altid også udsagn om de tilsvarende hjemlige forhold ved netop at sætte dem i et imaginært eller reelt etnografisk relief af analogier og kontraster. De vidner på denne måde i hver fald om de rejsendes og deres publikums egen "autoetnografi" - hvis man ellers vil tilgive mig denne sproglige misdannelse.

For at undgå at lade enkelte rejsendes måske idiosynkratiske autoetnografi fremstå som repræsentativ er det selvfølgelig nødvendigt at basere analysen på et bredere udsnit af forskellige rejsebeskrivelser fra eet og samme hjemland. Gentagelsens princip (som Niels Steensgaard anser for at være det eneste metodiske princip i den historiske forskning der er værd at tale om: Steensgaard 1980: 99) gælder også her. Sammenligninger mellem et større antal forskellige rejsebeskrivelser åbner faktisk for mange interessante forskningsperspektiver.

For det første vil det med et sådant materiale være muligt at finde frem til signifikante forskelle mellem de forskellige typer af forfattere og rejsende og deres respektive publikum. Mange af de tidlig-moderne rejsebeskrivelser er affattet af lærde folk. Deres etnografiske fremstillinger er tilsvarende systematiseret og struktureret ud fra deres etnografiske, geografiske, kosmografiske for-håndskundskaber og erkendelsesinteresser. Mange andre (og vel nok de fleste) rejsebeskrivelser er skrevet med overvejende andre end sådanne "akademiske" formål. Deres forfattere (og mere eller mindre

redigerende og censurerende udgivere) repræsenterer faktisk et blot lidt skævt udsnit af de kategorier af mennesker, der iøvrigt er ude at rejse til fjernere lande eller har en interesse i andres rejser dertil: missionærer, købmænd, soldater, pilgrimsrejsende, eventyrer etc etc. De fleste rejseskildringer er beregnet til at tjene mere bastante økonomisk-politiske formål: ofte at skaffe penge og støtte til nye koloniale eventyr, at motivere til (eller afskrække fra) udvandring og kolonisering, at tilsværte andre (f.eks. spanske, katolske, protestantiske, nederlandske etc.) koloniale magter, eller slet og ret at underholde, opdrage og derved tjene penge: det er immervæk et eller andet marked, bøgerne skal sælges på. En særlig interesse knytter sig i denne forbindelse til de mange "almindelige mennesker", der som lønnet personale på skibene er med til disse rejser og som alene på grund af deres særlige oplevelser kommer til orde ikke blot for samtiden, men på tryk og dermed også for os i dag. Det er gennem disse skildringer at vi kan komme tættest ind på livet af den folkekulturelle autoetnografi - så tæt, forstås, som man nu kan komme det med rejsebeskrivelserne som kilde. For det andet kunne tilsvarende sammenligninger af forskellige rejsebeskrivelser kunne foretages ud fra en differentiering mellem de typer af samfund, der bliver skildret. De "vilde, nøgne og grusomme kannibaler" ved de vestindiske kyster påkalder sig således et helt andet repertoire af stereotyper og mytiske billeder end de nærmest overnaturligt rige, magtfulde og vise herskere i øst - eller bare lidt længere ind i landet i f.eks. det nuværende Mexico (se herom de vigtige bemærkninger i Sixel 1969: 181 ff.) Ved at sammenligne disse billedannelser med hinanden kan man belyse den europæiske autoetnografi fra forskellige synsvinkler. Benjamin Keen's fremragende analyse af Aztekernes skæbne i den europæiske idehistorie (Keen 1971) er iøvrigt blandt andet baseret på netop deres typologiske tvetydighed

i europæiske øjne: de er vilde og civiliserede, kannibaler og rige, nøgne og despotiske på een gang.

For det tredje nemlig - og dette rummer de mest luftige og samtidig mest spændende perspektiver - vil man gennem diakrone serier af rejsebeskrivelser kunne følge autoetnografiernes udvikling over tid. Gennem sådanne analyser vil nogle af de følgende spekulationer over rejsebeskrivelsernes historiske udvikling måske kunne inhentes empirisk.

Gennem sekundærlitteraturen får man nemt det indtryk, at det er en stadig større realisme, ædruelighed og sandfærdighed, der præger rejsebeskrivelsernes historiske udvikling i tidlig-moderne tid (se f.eks.

Elliott 1971). Men dette indtryk er mange gange baseret på en intellektualistisk, teleologisk og modernistisk behandling af materialet.

Rejsebeskrivelser er andet og mere end de første skridt på vej til den antropologiske eller historiske sandhed.

Et første faktum, som det er værd at gøre opmærksom på, vedrører rejsebeskrivelsernes udbredelse og vækst i dette tidsrum. Uden desværre at være besiddelse af de fornødne kvantitative data (se dog oplysningerne i f.eks. Sixel 1969, Chiapelli 1976) vil jeg vove den påstand, at den utrolige vækst i antallet af rejsebeskrivelser i det 16.

17. århundrede er større end væksten i antallet af trykte bøger i det hele taget. Min hypotese for det følgende er nemlig, at rejsebeskrivelsernes udvikling og udbredelse både vidner om og selv er aktiv i en dybereliggende transformationsproces i det, som jeg her forsøgsvis vil kalde for et samfunds totalhushold af utopisk-etnografiske billedannelser. Jeg vil ydermere hævde, at denne transformationsproces er et væsentligt aspekt af det, som mange kalder for "civilisationsprocessen" eller med et mere belastet ord "moderniseringsprocessen" i den tidlig-moderne epoke. Men nu skal jeg vist prøve at forkalre mig lidt nærmere.

Rejsebeskrivelser kan ses som en integreret del af et givet samfunds totalhushold af fantasier, billeder og forestillinger om sociokulturelle variationer, om mulige og umulige, virkelige og uvirkelige, fortidige, nutidige eller fremtidige, men under alle omstændigheder anderledes måder at organisere menneskenes forhold til hinanden og til naturen på. Andre, mindst lige så væsentlige, dele af dette hushold kan være allehånde utopiske fremtidsvisioner eller billeder om en kommende katastrofe, forestillinger om en ulykkelig eller lykkelig, men i hver fald anderledes fortid, billeder om et anderledes liv efter døden, myter og fortællinger om andre livsformer i en udeintificerede anden verden, eller karikeringer og grotesk-overdrivende beskrivelser af andres eller egen livsførelse. Bogle af disse billeder findes på tryk og i bøger, andre i fester og f.eks. karnevaleske ritualer, andre igen i mundtlige sange og fortællinger.

Rejsebeskrivelserne har gennem historien og i forskellige samfund indtaget meget forskellige pladser i dette utopisk-etnografiske totalhushold.

Men med de tidlig-moderne rejsebeskrivelser indtræder der nogle afgørende ændringer i både hele husholdet og i deres andel i dette hushold.

Fremkomsten og udbredelsen af masseproducerede bøger er i sig selv en nok så afgørende omvæltning, som rejsebeskrivelsernes historie blot er et af aspekterne af (se hertil f.eks. Eisenstein 1969, 1971, Cressy 1980 og Febvre/-Martin 1958 (som kun ofrer hele fem sider på rejsebeskrivelserne: 386-91).) Utopiske fantasier bliver med denne proces flyttet fra fester og ritualer, myter og sagn, til bøger og skriftlige tekster, de bliver indbundet i mere end en forstand. (Muchembled 1978: 3411 ff. giver en udmærket skildring af denne overgang fra "folkekultur" til "massekultur". Se også i vores forbindelse Delumeau 1976).

Men rejsebeskrivelsernes egen udbredelse og vækst er også udtryk for nogle mere specifikke forskydninger i det totale etnografisk-utopiske hushold. Rejsebeskrivelsernes lokaliserer nemlig de utopiske billeder

til bestemte, ofte meget nøje angivne, geografiske områder. De fjerner dem således fra læseren gennem beskrivelsen af selve rejsen og dens strabadser og genvordigheder, men de bringer dem samtidig nærmere og tættere på ved at give sig ud for at være autentiske, realistiske og sandfærdige. Denne geografiske indbinding og udfletning af utopisk-etnografiske potentialer er dog samtidig ledsaget af en anden systematiserings- og rationaliseringsproces, som jeg formoder ville kunne følges gennem rejsebeskrivelsernes fra f.eks. Mandeville til Pierre Lafitau: altimens utopierne lokaliseres geografisk bliver geografien historiseret ved at de mange forskellige samfund og kulturer i stiger stigende grad kommer til at blive anskuet som repræsentanter for forskellige trin i menneskehedens og samfundenes "udvikling". Men samtidig med denne "evolutionistiske" eller proto-evolutionistiske systematisering udskilles rejseliteraturen som skønlitterær genre fra de egentlige opdagelsesberetninger, en genre, der skulle opleve sin guldalder i det 18. århundrede. Videnskabelige ekspeditionsberetninger helt op til vor tids etnografiske monografier udvikler sig side om side med de folkelige og mindre folkelige, literære og mindre literære egentlige rejsebeskrivelser.

Ved at fokussere på rejsebeskrivelsernes historiske udvikling kan vi således komme på sporet af nogle af de transformationsprocesser i det utopisk-etnografiske totalhushold, der nok må siges at være et centralt aspekt ved "civilisationsprocessen". Med dette udgangspunkt bliver det samtidig muligt at sammenkæde en række ellers usammenhængende, men samtidige historiske processer: verdensmarkedets og kapitalismens ekspansion som "materielle bærere" af rejserne, folkekulturelle udtryksformers afvikling og "nederlag", bogmarkedets og de literære genres udvikling, teorihistoriske og historieteoretiske udviklinger som f.eks. det 18. århundredes "universalhistoriske nybrud" og den politisk-utopiske bevidstheds tilblivelse og/eller

udvikling i det hele taget. Jeg må her nøjes med disse udokumenterede postulater og antydninger, men jeg håber at de har givet læseren blod på tanden eller i det mindste en smule smag for stoffet. Der er selvfølgelig mange andre (og måske bedre) kilder til udforskningen af de fokkelige utopiske billeddannelsers totalhushold. Jeg vil afslutningsvis forsøge at profilere rejseskildringernes kildeværdi overfor nogle af disse andre kildetyper for blandt andet at anskueliggøre hvad der menes med dette "totalhushold". Over tommelfingeren kan man skelne mellem to typer af skriftlige kilder denne forbindelse (og måske for historisk-antropologiske analyser i det hele taget): de ufrivillige og fremtvungne udsagn, tilståelserne på den ene side og de frivillige og formålsbevidste udsagn, bekendelserne på den anden side. Til tilståelserne hører alle former for retsprotokoller, herunder materialet fra kætterforfølgelserne, inkquisitionen og hekseprocesserne, men også de almindelige retsprotokoller, der giver dem, som ellers er tavse i de officielle, skriftlige kilder ufrivilligt mæle. Til bekendelserne skal regnes alle de literære vidnesbyrd, selvbiografier (selvom de er nok så fremtvungne), testamenter, den folkelige litteratur og folkloren i almindelighed. Aktuelle og forbilledlige anvendelser af tilståelser som kilder er f.eks. Carlo Ginzburgs analyser af Benandanti-bevægelsen (Ginzburg 1980) eller den italienske møllers sociale kosmologi i bogen om 'osten og ormene' (Ginzburg 1979), Le Roy Ladurie's historisk antropologiske bestseller Montaignou eller hans Carnaval de Romans (Le Roy Ladurie 1975, 1979.) Bekendelser som kilde er på tale i de lige så bekendte og berømte analyser som Mikhail Bakhtins "Rabelais and His World" (Bakhtin 1968) - en af Ginzburgs inspirationskilder - og den samme Le Roy Ladurie's seneste mursten (Le Roy Ladurie 1980) der netpp starter ud med analysen af en roman.

I alle disse flagskibe i den aktuelle historisk-antropologiske forskning er der blevet gjort metodisk meget bevidste og uhyre systematiske anstrengelser for at komme ind på livet af mundtlige kulturformer gennem en yderst kritisk og forsigtig anvendelse af skriftlige kilder, af tilståelser altså eller bekendelser. Det er altid den mundtlige folkekulturs officielle modstandere (tilståelser) eller dens overløbere til den officielle, skriftlige kultur (bekendelser) der fører pennen i disse skriftlige kilder og Peter Burke har blandt andet derfor kaldt og anbefalet brugen af sådanne kilder som "skæve tilgange" ("oblique approaches") til deres emne (Burke 1978: 65-87, se også Gurjewitsch 1980: 352-400).

Forholdet mellem den mundtlige folkekultur og den skriftlige "elite-kultur" er altid også et magtforhold, hvor de modstridende parter er defineret som blotte positioner i et større spil. Kildernes udsagn optræder netop derfor som bekendelser eller tilståelser. For Michel Foucault indebærer dette forhold en radikal kritik af de humane videnskaber som tror, at de gennem systematiske kildekritiske anstrengelser kan nå frem til en sandhed hinsides magten, sandheden er for Foucault en sammenhæng mellem viden og magt. Denne radiakale kritik gør den historisk-antropologiske forskning (og mange andre ting) til grin som slet og ret en illusion. Men ingen, der har prøvet at følge de metodiske anstrengelser i de nævnte historisk-antropologiske værker, vil kunne benægte, at det kan være særdeles fristende at følge Foucault, at opgive ævred og tale om viden, sandhed og magt i stedet for. Der er grænser hvor skæv (i Burkes forstand) man kan holde til at være i omgangen med kilderne - og unægtelig nemmere at blive skæv af at læse Foucault ..

Men spørg til side. Problemet er alvorligt nok. Bekendelser såvel som tilståelser er som kilder behæftet med mange problemer. Forslaget om at gøre brug af rejsebeskrivelser som historisk-antropologiske kilder kan ikke bryde den sammenhæng mellem viden (skriften) og magt, der

står bag nogle af disse problemer. Men rejsebeskrivelsernes værdi ligger blandt andet i at de udtrækker sig denne opdeling i tilståelser og bekendelser: de er bekendelser for såvidt de frivilligt er blevet nedskrevet (eller dikteret) af deres forfattere. Men de er samtidig tilståelser for såvidt som de ufrivilligt udtaler sig om den rejsendes egen kultur. Det kunne være, at de derfor rummer mere sandhed end viden og magt.

1. Udover dem, der nævnes i det følgende, har jeg kun fundet få behandlinger af rejsebeskrivelser som literær genre: Schiewek 1977 behandler rejsebeskrivelser ud fra devisen om, at de i modsætning til selvbiografier handler om den "ydre natur" og er bl.a. derfor helt ved siden af. Bedre er det måske med Street 1975, Laermann 1976, Plischke 1951, Gove 1941.

2. Jeg glemte i farten at henvise til nogle behandlinger af guldaldermyten i renaissance og opdagelserne: Levin 1970 (pp. 58-83 om geografi, men ikke særlig grundig), Gonnard 1946, Fairchild 1928, Baudet 1965 (som må siges at være den bedste oversigtsmæssige behandling af emnet). Se også Graus 1967, der på trods af titlen (Social Utopias in the Middle Ages) siger en del om tidlig-moderne utopier.

3. Om rejsebeskrivelsernes indflydelse på den europæiske idehistorie og filosofihistorie se Hazard 1961, begyndelsen, Frantz 1967, Lefranc 1905 (om Rabelais der pga. bl.a. Bakhtin 1968 har særlig interesse), Morgan 1946 (Thomas More), Villey 1908, Keen 159 ff om Montaigne, Dobbs 1922 (Montesquieu), Duchet 1971 (Buffon, Voltaire, Rousseau, Helvetius, Diderot), Pinot 1932 (Kina og de franske filosoffer.

Se også Bitterli 1976.

* Tak til deltagerne i seminaret om "Verdenssystemernes mentalitets-historie" ved Antropologisk Institut, Kbh., for inspiration (og henvisninger).

LITERATUR:

- Adams, P.G. (1962): Travellers and Travel Liars 1660-1800. Berkeley.
- Atkinson, Geoffrey (1922): The Extraordinary Voyage in French Literature. Paris.
- (1924): Les relations du voyage au XVIIe siècle et l'évolution des idées au XVIIIe siècle. Paris.
 - (1927): La littérature géographique française de la Renaissance. Répertoire bibliographique. Paris.
 - (1935): Les nouveaux horizons de la Renaissance française. Paris.
- Babcock, William H. (1922): Legendary Islands of the Atlantic. NY.
- Bakhtin, Mikhail (1968): Rabelais and His World. Cambridge.
- Baudet, H. (1965): Paradise on Earth. New Haven.
- C.R. Beazley (1897-1906): The Dawn of Modern Geography. 3 vols., London.
- Beckmann (1907-09): Literatur der älteren Reisebeschreibungen. Göttingen.
- Bennett, J. W. (1954): The Rediscovery of Sir John Mandeville. NY.
- Berg, J. (1912): Ältere deutsche Reisebeschreibungen. Diss., Giessen.
- Bernheimer, R. (1952): Wild Men in the Middle Ages. Cambridge.
- Bitterli, Urs (1970): Die Entdeckung des schwarzen Afrikaners. Zürich.
- (1976): Die "Wilden" und die "Zivilisierten". München.
- Blanke, Gustav H. (1962): Amerika im englischen Schrifttum des 16. und 17. Jhdts. Bochum.
- Boas, George (1948): Contributions to the History of Primitivism and related Ideas in the Middle Ages. Baltimore.
- Boas, G. / Lovejoy, A. O. (1935), Primitivism and Related Ideas in Antiquity. Baltimore.
- Böhme, M. (1904): Die grossen Reisesammlungen des 16. Jhdts. und ihre Bedeutung. Hamburg / Strassburg.
- Bovenschen, A. (1888): Die Quellen für die Reisebeschreibung von Johann Mandeville. Diss., Leipzig.
- Brummack, Jürgen (1966): Die Darstellung des Orients in den deutschen

- Bucher, Bernadette (1975): "The Savage European: a Structural Approach to European Iconography of the American Indian." Studies in the Anthropology of Visual Communication, Fall 1975.
- (1977): La sauvage aux seins pendants. Paris.
- Certeau, Michel de (1975): "Ethno-graphie. L'oralité ou l'espace de l'autre: Lery". I: L'écriture de l'histoire. Paris. 215-48.
- (1980): "Writing vs. Time. History and Anthropology in the Work of Lafitau". Yale French Studies 1980.
- Chiapelli, Fredi (1976): (ed.), First Images of America, The Impact of the New World on the Old. 2 vols., Berkeley.
- Chinard, Gabriel (1911): L'exotisme américain dans la littérature française au XVIe siècle. Paris.
- (1913): L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle. Paris.
- Cox, Edward-Godfrey (1935-38): A Reference Guide to the Literature of Travel. 4 vols., Seattle.
- Cressy, David: Literacy and the Social Order. Reading and Writing in Tudor and Stuart England. Cambridge.
- Delumeau, Jean (1976): sous la dir. de: La mort des pays de Cocagne. Paris.
- Dobbs, Muriel (1922): Les récits de voyages, sources de l'Esprit des Lois de Montesquieu. Paris.
- Duchet, Michele (1971): Anthropologie et histoire au siècle des lumières. Paris.
- Duviols, Jean-Paul (1978): Voyageurs français en Amérique. Paris.
- Eisenstein, E.L. (1969): "The Advent of Printing and the Problem of the Renaissance". Past and Present 45.
- (1971): "L'avènement de l'imprimerie et la Réforme". Annales ESC XXVI.
- Elliott, J.H. (1970): The Old World and The New 1492-1650. Cambridge

- Fabricius, Johannes (1978): *Opdagelsernes Billedbog*. København.
- Fairchild, H.N. (1928): *The Noble Savage*. NY.
- Febvre, Lucien / Henri-Jean Martin (1971): *L'apparition du livre*. Paris 1958.
- Ferguson, John (1975): *Utopias of the Classical World*. Cornell.
- Krantz, R. W. (1967): *The English Traveler and the Movement of Ideas 1660-1732*. Lincoln, Nebr.
- Gallois, Lucien (1890): *Les geographes allemands de la renaissance*. Paris.
- George, K. (1958): "The civilized West looks at Primitive Africa." *Isis* 49 (155): 62-72.
- Gerndt, Helge (1969): "Seemannssagen auf See und an Land. Zur Sagenaufzeichnung im 19. Jahdt." *Zeitschrift f. Volkskunde* 65, 1969, 207-15.
- Ginzburg, Carlo (1979): *Der Käse und die Würmer*. Frankfurt.
- (1980): *Les batailles nocturnes. Sorcellerie et rituels agraires en Frioul XVIe-XVIIe siecle*. Lagrasse.
- Giozzi, G. (1971): *La scoperta del selvaggi. Antropologia e colonialismo da Colombo a Diderot*. Milano.
- (1977): *Adamo e il nuovo mondo. La nascita dall antropologia come ideologia coloniale: dalle genealogie bibliche alle teorie razziali*. Florence.
- Gonnard, R.: *La legende du bon sauvage*. Paris 1946.
- Gove, Philipp Babcock (1941): *The imaginary Voyage in Prose Fiction. A history of its criticism and a guide for its study with an annotated list of 215 imaginary voyages from 1700 to 1800*. London 1961.
- Graus, F. (1967): *Social Utopias in the Middle Ages. Past and Present* 38.
- Gurjewitsch, Aaron J. (1980): *Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen*. München.
- Hanke, Lewis (1949): *The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America*. London 1959.
- (1951): *Bartolome de las Casas: An Interpretation of His Life and Work*. The Hague.

- (1959): *Aristotle and the American Indians*. London.
- Hantzsch, Viktor (1895): *Deutsche Reisende im 16. Jahdt*. Leipzig.
- Harbsmeier, Michael (1981) *Vilde Billeder*. Om Bucher 1977. MS.
- Harris, Marvin (1968): *The Rise of Anthropological Theory*. London.
- Harrisse, Henry (1866-72): *Bibliotheca Americana Vetustissima. A Description of Works relating to America 1492-1551*. NY, Additions Paris 1872.
- Hazard, Paul (1961): *La crise de la conscience europeenne 1680-1715*. Paris 1948 (?)
- Hennig, R. (1925): *Von rätselhaften Ländern*. München.
- (1936-39): *Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorkolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte*. Leiden.
- (1950): *Wo lag das Paradies?*. Berlin.
- Hodgen, Margaret (1964): *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia.
- Hommel, Fritz (1901): *Die Insel der Seligen in Mythos und Sage der Vorzeit*. München.
- Honigmann, John J. (1976): *The Development of Anthropological Ideas*. Homewood, Ill.
- Howard, Claire (1914): *English travellers of the Renaissance*. London.
- James, M. R. (1929): *Marvels of the East*. Oxford.
- Jantz, Harold (1957): "Amerika im deutschen Dichten und Denken". I: W. Stammer (ed.), *Deutsche Philologie im Aufriss*. 3 vols., Berlin 1952-57, 3: 145-204.
- Jones, W.R. (1971): "The Image of the Barbarian in Medieval Europe". *Comparative Studies in Society and History* 1971.
- Jüthner, J. (1923): *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewusstseins*. Leipzig.

- Keen, Benjamin (1971): The Aztek Image in Western Thought. New Brunswick.
- Kemper, R.V. / John F. S. Phinney (1977): The History of Anthropology. A research bibliography. NY / London.
- Koselleck, Reinhart (1979): Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. I: Vergangene Zukunft, Frankfurt 1979, 211-259.
- Kuczynski, Jürgen (1980): Geschichte des Alltags des deutschen Volkes I: 1600-1650. Berlin.
- Lach, Donald F. (1965 ff.): Asia in the Making. Chicago.
- Laermann et al. (1976): Reise und Utopie. Zur Literatur der Spätaufklärung. Frankfurt.
- Lefranc, A. B. M. (1905): Les navigations de Pantagruel: etude sur la geographie Rabelaisienne. Paris.
- Le Goff, Jacques (1977): "L'Occident medievale et l'Ocean Indien! un horizon onirique. I: Pour un autre moyen age. Paris 1977, 280-98.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1975): Montaillou. Paris.
- (1979): La carnaval de Romans. Paris.
- (1980): L'amour, l'argent et la mort en pays d'oc. Paris.
- Letts, M. (1949): Sir John Mandeville. The Man and his Book. London.
- Levin, H. (1970): The Myth of the Golden Age in the Renaissance. London.
- Mandeville (1967): M. C. Seymour (ed.), Mandevilles Travels. Oxford.
- McCann, Franklin T. (1952): English Discovery of America to 1558. NY:
- Metraux, Alfred (1963): Les precurseurs de l'ethnologie en France du XVIe au XVIII siecle. Cahiers d'Histoire mondiale VII, 3, 721-38.
- Momigliano, A. D. (1966): "The Place of Herodotus in the History of Historiography". I: Studies in Historiography. NY.
- Morgan, A.E. (1946): Nowhere was Somewhere. Chapel Hill.
- Muchembled, R. (1978): Culture populaire et culture des elites. Paris.
- Mühlmann, Wilhelm E. (1968): Geschichte der Anthropologie. Frankfurt.

- Naber, S.P. (1930-32): Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompanien 1602-1797. 13 vols., Haag.
- Newton, A. P. (1926): (ed.), Travel and Travelers in the Middle Ages. London 1926.
- Palmer, Philip M. (1952): German Works on America 1492-1800. Berkeley.
- Panhorst, Karl H. (1928): Deutschland und Amerika. München 1928.
- Parker, John (1965): Books to build an Empire: A bibliographical history of English overseas interests to 1620. Amsterdam.
- Patch, Howard Rollin (1950): The Other World According to Descriptop in Medieval Literature. Cambridge, Mass.
- Paulitschke, P. (1882): Die Afrika-Literatur in der Zeit 1500-1750. Wien.
- Penrose, Boies (1960): Travel and Discovery in the Renaissance 1420-1620. Cambridge, Mass.
- Pinot, V (1932): La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France (1640-1740). Paris.
- Plischke, Hans (1926): Von den Barbaren zu den Primitiven. Leipzig.
- (1951): Von Cooper bis Carl May. Eine Geschichte des völkerekundlichen Reise- und Abenteuerromans. Düsseldorf.
- Podleiszek, F. (1936): Volksbücher von Weltweite und Abenteuerlust. DLE, Reihe Volks- und Schwankbücher nr. 2.
- Poeschel, F. Joh. (1878): Das Märchen vom Schlaraffenland. Halle.
- Röhrich, R. (1900): Die Pilgerreisen nach dem Heiligen Land.
- Romeo, Rosario (1954): La Scoperte Americane nella coscienza Italiana del Cinquecento. Milano.
- Roux, J.-P. (1961): Les explorateurs au Moyen Age. Paris.
- Rowe, J. H. (1965): "The Renaissance Foundations of Anthropology" American Anthropologist 67, 1. 1-20.

- Rupprich, Hans (1970-73): Vom späten Mittelalter bis zum Barock.
= bd. IV, 1 og IV, 2 i De Boor / Newald, Geschichte der deutschen Literatur. München.
- Sabin, Joseph (1888-1936): A Dictionary of Books relating to America. 29 vols., NY.
- Schiewek, Indrid (1977): Volkssprachliche pragmatische Prosa.
I: Weimann et al, Realismus in der Renaissance. Berlin / Weimar.
- Sixel, Friedrich Wilhelm (1969): Die deutsche Vorstellung vom Indianer in der ersten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Annali del pontificio museo missionario etnologico gia lateranense 30: 9-230.
- Staden Hans (1557): Varhaftige beschreibung eyner Landschafft der wilden nacketen, grimmigen menschenfresser leuthen, in der newen Welt gelegen ... Marburg.
- Steensgaard, Niels (1980): Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. Historisk Tidsskrift 80, 1, 82-100.
- Street, Brian V. (1975): The Savage in Literature. Representation of primitive societies in English fiction 1858-1920.
- Stuck, Gottlieb Heinrich (1784-87): Verzeichnis von älteren und neueren Land- und Reisebeschreibungen. Halle.
- Tazbir, Janusz (1968): La conquete de l'Amerique a la lumiere de l'opinion Polonnaise. Acta Poloniae Historica XVII, 5-22.
- Villey, P. (1908): Les livres d'histoire modernes utilises par Montaigne. Paris.
- Voget, Fred W. (1975): A History of Ethnology. NY.
- White, Hayden (1972): "The Forms of Wilderness: Archeology of an Idea.
I: Dudley / Novak (eds.), Wild Man Within, Pittsburgh, 3-39.
- Wittkower, R. (1942): Marvels of the East. A Study in the History of Monsters. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 5, 159-97
- Woldan, E. (1971): Die geographisch-ethnographische Quellenliteratur über Afrika im 15.-17. Jahdt." Wiener Ethnohistorische Blätter III.
- Wright (1925): The geographical Lore of the Time of the Crusades. NY.

OVERSØISK EKSPANSION, REJSEBESKRIVELSER OG HISTORIETEORI (1500 - 1800). x)

af Henrik Horstbøll og Peter Weigelt.

I. Civilisation og Herredømme. De 'vilde' i den teologisk, politisk, juridiske civilisationsteori 1500 - 1750.

1.

Behandlingen af sammenhængen mellem oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori kunne med rette tage sit udgangspunkt i det 18. århundrede. Det er generelt accepteret, at anvendelsen af den oversøiske erfaring i en generel civilisationsteoretisk konstruktion med antropologi, historie og politisk økonomi som bærende elementer først fandt sted i det tredje århundrede efter de store opdagelser. Urs Bitterli begynder således sin fremstilling af den kulturhistoriske effekt af opdagelserne med Voltaire, Rousseau og Condorcet i bogen "Die 'Wilden' und die 'Zivilisierten' " (München 1976), og Ronald Meek daterer i sit nyttige værk "Social Science and the Ignoble Savage" (Cambridge 1976) det universalhistoriske nybrud til 1750'erne - uden dog at nå frem til nogen begrundelse af, hvorfor det foreliggende erkendelsesmateriale først blev udmøntet historieteoretisk på dette tidspunkt. J.H. Elliott diskuterer denne 'forsinkelse' i sine forelæsninger "The old World and the New" (Cambridge 1970) og forklarer den først og fremmest som resultatet af et dobbelt intellektuelt forsvar - dels et intellektuelt forsvar i Europa mod nyheder som forstyrrede renaissancens nyvundne politisk-religiøse verdensbillede efter middelalderens tumulter, og dels de rejsendes intellektuelle forsvar mod det fremmede, deres

x) Forelæsning holdt på et seminarforløb over temaet 'Verdenssystemernes mentalitetshistorie' Antropologisk Institut, Københavns Universitet, maj 81.
Den generelle baggrund for vores forelæsning er arbejdet med afhandlingen "Frihed Ulyghed og Borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Skotland i det 18. århundrede". Århus 80.

- Rupprich, Hans (1970-73): Vom späten Mittelalter bis zum Barock.
= bd. IV, 1 og IV, 2 i De Boor / Newald, Geschichte der deutschen Literatur. München.
- Sabin, Joseph (1888-1936): A Dictionary of Books relating to America. 29 vols., NY.
- Schiewek, Indrid (1977): Volkssprachliche pragmatische Prosa.
I: Weimann et al, Realismus in der Renaissance. Berlin / Weimar.
- Sixel, Friedrich Wilhelm (1969): Die deutsche Vorstellung vom Indianer in der ersten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Annali del pontificio museo missionario etnologico gia lateranense 30: 9-230.
- Staden Hans (1557): Varhaftige beschreibung eyner Landschafft der wilden nacketen, grimmigen menschenfresser leuthen, in der newen Welt gelegen ... Marburg.
- Steensgaard, Niels (1980): Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. Historisk Tidsskrift 80, 1, 82-100.
- Street, Brian V. (1975): The Savage in Literature. Representation of primitive societies in English fiction 1858-1920.
- Stuck, Gottlieb Heinrich (1784-87): Verzeichnis von älteren und neueren Land- und Reisebeschreibungen. Halle.
- Tazbir, Janusz (1968): La conquete de l'Amerique a la lumiere de l'opinion Polonnaise. Acta Poloniae Historica XVII, 5-22.
- Villey, P. (1908): Les livres d'histoire modernes utilises par Montaigne. Paris.
- Voget, Fred W. (1975): A History of Ethnology. NY.
- White, Hayden (1972): "The Forms of Wilderness: Archeology of an Idea.
I: Dudley / Novak (eds.), Wild Man Within, Pittsburgh, 3-39.
- Wittkower, R. (1942): Marvels of the East. A Study in the History of Monsters. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 5, 159-97
- Woldan, E. (1971): Die geographisch-ethnographische Quellenliteratur über Afrika im 15.-17. Jahdt." Wiener Ethnohistorische Blätter III.
- Wright (1925): The geographical Lore of the Time of the Crusades. NY.

OVERSØISK EKSPANSION, REJSEBESKRIVELSER OG HISTORIETEORI (1500 - 1800). ^{x)}

af Henrik Horstbøll og Peter Weigelt.

I. Civilisation og Herredømme. De 'vilde' i den teologisk, politisk, juridiske civilisationsteori 1500 - 1750.

1.

Behandlingen af sammenhængen mellem oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori kunne med rette tage sit udgangspunkt i det 18. århundrede. Det er generelt accepteret, at anvendelsen af den oversøiske erfaring i en generel civilisationsteoretisk konstruktion med antropologi, historie og politisk økonomi som bærende elementer først fandt sted i det tredje århundrede efter de store opdagelser. Urs Bitterli begynder således sin fremstilling af den kulturhistoriske effekt af opdagelserne med Voltaire, Rousseau og Condorcet i bogen "Die 'Wilden' und die 'Zivilisierten' " (München 1976), og Ronald Meek daterer i sit nyttige værk "Social Science and the Ignoble Savage" (Cambridge 1976) det universalhistoriske nybrud til 1750'erne - uden dog at nå frem til nogen begrundelse af, hvorfor det foreliggende erkendelsesmateriale først blev udmøntet historieteoretisk på dette tidspunkt. J.H. Elliott diskuterer denne 'forsinkelse' i sine forelæsninger "The old World and the New" (Cambridge 1970) og forklarer den først og fremmest som resultatet af et dobbelt intellektuelt forsvar - dels et intellektuelt forsvar i Europa mod nyheder som forstyrrede renaissanceens nyvundne politisk-religiøse verdensbillede efter middelalderens tumulter, og dels de rejsendes intellektuelle forsvar mod det fremmede, deres

- - - - -
x) Forelæsning holdt på et seminarforløb over temaet 'Verdenssystemernes mentalitetshistorie' Antropologisk Institut, Københavns Universitet, maj 81. Den generelle baggrund for vores forelæsning er arbejdet med afhandlingen "Frihed Ulyghed og Borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Skotland i det 18. århundrede". Århus 80.

generelt manglende evne til at se og berette andet, end hvad de havde forventet, hvorved rejsebeskrivelserne ikke for alvor antaster det etablerede verdensbillede. Disse forhold har givet været medvirkende til at det oversøiske kun langsomt vandt indpas, men leverer jo ingen forklaring på det kvalitative brud i det 18. århundrede.

Det 16. og 17. århundrede er ikke blot den oversøiske ekspansions periode, men rummer også en ikke mindre betydningsfuld 'indreeuropæisk ekspansion' - dvs. en tendentiell inddragelse af de lokale periferier i Europa under centraliseret herredømme. Vi må ikke overbetone et klassifikatorisk skel mellem center og periferi som udelukkende omfattende et skel mellem Europa og Øst- Vestindien.

Geoffrey Parker lægger i sin behandling af den tidlige absolutistiske stats sammensatte karakter vægt på sameksistensen af civilisatoriske centre og geografiske, sproglige, kulturelle udkanter, som var genstande for kolonisering og mission. Han citerer således i "Europe in Crisis 1598- 1648" (Glasgow 1979) en engelsk pamflet fra 1652 "Vi har indianere her - indianere i Cornwall, indianere i Wales, indianere i Irland.." og den polske konge rådgav i 1579 sine jesuitter "vår ikke misundelige på jeres spanske og portugisiske brødre for landene i Asien og Amerika, som de har vundet for Gud. Lige her i Lithuania findes indianere og japanere".

De eksotiske nyheder blev medtænkt i europæiske problemstillinger. Men koblingen af de vilde i Amerika og de vilde i Lithauen forblev latent historisk. De erkendelsesledende problemfelter fra 1500 til 1700 var flot sagt domineret af de politisk, religiøse omvæltninger - absolutisme og reformation. 'Indianerne' i Wales og Irland fik i det 17. århundrede ikke samme erkendelsesledende funktion som eksempelvis de skotske højlandinge fik i det 18. århundredes udviklingsdebat.

Vi må se i øjnene, at en causalforklaring af oversøisk ekspansion og historisk udviklingsteori - subsistensmåde-stadieteori m.m. - ikke er holdbar. I afsnit II vender vi tilbage til tesen om, at anvendelsen af de oversøiske erfaringer i civilisationshistorisk øjemed modsvarer behov i en bestemt fase af

det borgerlige samfunds historie og teorihistorie.

Nybruddet i det 18. århundrede var dog ikke forudsætningsløst. Det havde både i Frankrig og Skotland og vel også i de danske og tyske varianter rødder i antropologiske, teologiske, politisk juridiske teoridannelser.

Først skal således nogle elementer fremhæves i indianernes *receptions-historie* i Europa fra 1500 til 1750 med henblik på afdækningen af politiske og teoretiske forudsætninger for oplysningens universalhistorie.

Den afgørende vending i den intellektuelle behandling af 'de vilde' i perioden fra 1500 - 1750 består i ændringen af deres status fra at være 'problem' - det såkaldte indianerproblem - til at blive 'problemløsere', eller udtrykt på en anden måde: fra at de skulle integreres og tolkes i de dominante antropologiske, teologiske og politisk juridiske teoridannelser (Aristoteles, Thomas Aquinas) til selv at blive et udgangspunkt, et legitimationsgrundlag i naturretten.

Dette udgør en kopernikansk vending i civilisationsteori, og denne vending er samtidig afsættet for sammenknytningen af historieteori og politisk, juridisk civilisationsteori i en civilisationshistorie.

Tre indstik vil klarificere denne problemstilling:

For det første: 'Indianerproblemet' og diskussionerne herom ved det spanske hoved i 1500-tallet - centreret om Bartholome de Las Casas.

For det andet: Relationen mellem rejsebeskrivelser og naturtilstandsteoremet naturretten.

For det tredje: Overskridelsen af naturretten i begyndelsen af det 18. århundrede.

Dette lyder, og er, meget teoriinternt, men jeg vil forsøge også at belyse den politiske og økonomiske transformation, som udgør et kontinuum bag de udvalgte eksempler.

Den teoretiske udvikling vi kort søger at skitsere kan sammenholdes med følgende opstilling: De civilisationsteoretiske genstandsområder var i det 16. og 17. årh. dels det fra antikken overtagne lov-stat-herredømme kompleks,

Civilisationsteori:

I.

Antikken → Lov - Stat - Herredømme

(teologisk- filosofisk diskurs)

Arbejde/subsistensform - Rigdom

Jurisprudens
(Justice -
Police)

II.

Historie

Sociologi

Antropologi

Politisk øko-
nomi

og dels arbejds og rigdomsbegreber, der havde føjet sig hertil i middelalderens løb (se herom A.J. Gurjewitsch "Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen" (München 1980), hvor middelalderen bl.a. benævnes "Zivilisation der Arbeit der Bauern und Handwerker"). De teologiske-filosofiske diskurser herom indoptages i basisvidenskabens Jurisprudens, hvorfra de 'nye' genstandsområder udspaltes i det 18. årh. Her drejer det sig således om at skitsere betydningen af de over- søiske erfaringer for denne proces:

2.

Søndagen før jul i det herrens år 1511, da de første kolonisatorer på Hispaniola i snart tyve år - siden Columbus første rejse - havde udnyttet indianerne som arbejdskraft i miner og agerbrug, holdt dominikanermunken Antonio de Montesinos i en stråtekt hytte på Hispaniola en prædiken, som han havde forberedt grundigt i samarbejde og enighed med sine klosterbrødre og sin abbed. Ifølge overleveringen fik de spanske kolonisatorer følgende salut. (L.Hanke: "Bartholome de las Casas" The Hague 1951):

"..en kristen stemme, der råber i vildnisset på denne ø byder Jer at lytte.. denne stemme fortæller, at I lever i og dør i dødssynd p.g.a. den grusomhed og det tyranni I udøver mod disse uskyldige folk. Fortæl mig, med hvilken ret eller retfærdighed I holder indianerne i grusomt slave- ri. Med hvilken autoritet har I påført disse folk en afskyvækkende krig, folk som levede roligt og fredeligt i deres eget land?.. Hvorfor undertryk- ker I dem .. Er de da ikke mennesker? Har de ikke rationelle sjæle?.."

Dominikanernes oprør på Hispaniola indledte, hvad vi kan kalde den første ci- vilisationsteoretiske debat om indianerne. Debatten inddrog i de følgende 50 år en lang række af Spaniens førende teologer og filosoffer, (Palacios Rubios, Francisco de Vitoria, Bartholome de Las Casas, Sepulveda m.fl.) der udgjorde den såkaldte spanske teologisk-juridiske renaissance.

Dominikanerne på Hispaniola anslog fra begyndelsen debattens centrale tema: Herredømmets legitimitet - Justice-problematikken. Hvori bestod spani- ernes civilisatoriske ret og pligt over for indianerne - et spørgsmål, der kun kunne besvares gennem en bedømmelse af indianernes civilisatoriske karakter.

Debatten førtes for Kongen og var således direkte politisk - var et ele- ment i dannelsen af den spanske absolutismes kolonipolitik. Kolonisatorerne på Hispaniola klagede øjeblikkeligt til kongen over, at de således blev frataget sakramenterne, og Montesinos og hans abbed kaldtes til hoffet for at forklare sig. Dette medførte indkaldelsen af en hjernetrust af teologer og filosoffer, som skulle udarbejde lovgivning for relationen kolonisatorer - indianere. Re- sultatet blev Burgos-lovene fra 1512.

Men for at forstå debattens indhold og ikke mindst dens perspektiver for indianerspørgsmålets behandling i det 17. og 18. årh. må vi kort opridses dens idehistoriske baggrund.

Debatten rummede to diskussioner - en teologisk og en filosofisk - og selvom disse blev grundigt sammenbandede, er det praktisk til en begyndelse, at adskille dem. (Til bibliografien om 'indianerdebatten': J.S.Slotkins "Rea- dings in early Anthropology" (Chicago 1965) rummer de centrale punkter hos Thomas Aquinas vedrørende den omhandlede diskussion. Silvio Zavala har i "The defense of Human Rights in Latin America" (Paris 1964) en kort oversigt over selve debatten. Flere artikler i B.Keen (ed.) "Bartholome de Las Casas in Hi- story" (Illinois 1971) diskuterer denne - især Venancio D.Carro "The Spanish Theological-Juridical Renaissance." Vigtigst er dog stadig Lewis Hanks for- skellige bøger, især "The spanish Struggle for Justice in the Conquest of A- merica" (Philadelphia 1949)). Først den teologiske:

Dominikanerne i Spanien og i Ny Spanien skabte en thomistisk renaiss-

sance, dvs. fortolkede relationen mellem kirke, konge og koloni med udgangspunkt i Thomas Aquinas teologisk-juridiske afhandling 'Summa Theologica' fra det 13. årh.

Det centrale punkt i dominikanerdebatten er viderefortolkningen af Thomas Aquinas skel mellem naturlov og guddommelig lov. Ifølge denne deling er disse juridiske felter funktionelt adskilte, således at den guddommelige lov ikke annullerer den naturlige, menneskelige lov. Naturloven er fornuftens lov og kan få forskellig udformning fra land til land i forhold til forskellige problemer. Altså direkte i.f.t. koloniproblematikken betyder dette, at hvis indianerne levede under et legitimt herredømme, havde den spanske konge ingen ret til erobring under henvisning til, at de var hedninge, og at paven havde givet Spanien missionsretten over Amerika.

Vitoria og De Soto - teologer som skulle udtale sig til kongemagten om problemet - fandt således, at "dem der er under Guds nåde står ikke anderledes i.f.t. naturloven end hedninge eller syndere." Personens rettigheder i.f.t. naturloven fortabes kun gennem sociale forbrydelser. Konklusionen på deres undersøgelser var at spaniere kun kunne være lovligt til stede i Amerika, hvis de ikke udøvede herredømme, og hvis de missionerede med fredelige midler, dvs. af frivillighedens vej.

Men der fandtes også andre kirkefædre, og dominikanernes modstandere ved hoffet støttede sig på en vis Da Susa, som i det 13. årh. tilskrev kirken al autoritet over ikke-troende. Disse to traditioner streddes ved det spanske hof om indianerpolitikens legitimitet.

Hertil føjede sig den filosofiske diskussion:

Dominikanernes modstandere - især Palacios Rubios og siden Sepulveda, som i midten af århundredet førte en berømt disput med Las Casas - støttede sig til renaissancens store autoritet Aristoteles, hvia 'Politica' rummer en redegørelse for det naturlige slaveri. Ifølge Aristoteles besidder de ræsonnerende, politiske individer naturligt magten, fordi de besidder fornuft, medens arbejdet tilfalder dem, der ikke besidder fornuft, men nok kan begribe den - og i antikken er arbejde jo lig med slaveri.

Slaverispørgsmålet var prekært - for i middelalderens løb var arbejde hverken lig med slaveri eller serfdom-livegenskab, og arbejde som sådan var tværtimod ved at blive forbundet med noget civilisatorisk. Fortolkningerne af Aristoteles har af denne årsag ikke meget med dennes oprindelige kontekst at gøre. Palacios Rubios afhandling herom fra 1512 skelnede imellem for det første legalt slaveri, dvs. personlig ufrihed, hvilket kun var lovligt som resultat af erobring under 'retfærdig krig'. For det andet naturligt slaveri, som ikke indebar personlig ufrihed, men arbejds- og tributtvang - hvilket på forunderlig vis dækkede indholdet i den koloniale encomienda-institution. Naturligt slaveri havde den aristoteliske begrundelse: manglende besiddelse af fornuft, dvs. af civilisation.

Hertil føjede munken Bernardo de Mesa den interessant betragtning, at indianerne havde slaveri behov, fordi dovenskab var et af de onder, de led under. Absolut frihed var skadelig for dem, medens slaveri ville anspore dem til et virksomt liv. En argumentation som turde være i modsætning til Aristoteles' arbejdsopfattelse, men i stedet er interessant som eksempel på førreformativ risk sammenknytning af arbejdsmoral og kristen civilisation.

I første omgang må man sige, at dominikanerne blot fik rejst debatten, medens resultatet - ud over forbud mod de værste overgreb - fulgte deres kritikere. Således Burgos-lovene fra 1512, udstedt til beskyttelse af indianerne - i realiteten var de en kodificering af det naturlige slaveri. Således indledes lovteksten (som aftrykt i Hankses "History of Latin American Civilization" bd med en konstatering af, at indianerne "af natur har tilbøjelighed til dovenskab og synd", dog er de ikke håbløse - de kan opdrages. Men en hindring herfor er det, at de lever spredt, da de glemmer deres lektie på vej hjem fra 'skole' ubeskæftigede falder de tilbage i vildskab. Midlet herimod er at samle dem og genbosætte dem nær spanierne, så skal de ikke gå så langt (indianerne altså) og de kan omvendes, lære at gå i tøj, sove i hængekøje, holde én kone etc.

samt, må vi ikke glemme, at arbejde - kort sagt civiliseres.

En anden udløber af den første indianerdebat var 'requerimiento' - et forbløffende dokument, der kun er forståeligt i forlængelse af legitimitetsdiskussionen om naturloven over for pavens donation:

Da Pedrarias Davila i 1513 skulle rejse fra Spanien med en conquistador-flok til fastlandet (den ekspedition, der beskrives i Las Casas på dansk nys udkomme værk "Indianermassakren") blev afrejsen til hans store raseri udsat i dagevis, fordi de lærde stredes om indholdet i en skrivelse, han skulle have med til indianerne: Indholdet i den lange befaling eller 'requerimiento', som foran en notar skulle oplæses for de indianere, ekspeditionen mødte, og som selvfølgelig var på spansk, bestod i en redegørelse for, at hvis indianerne frivilligt anerkendte pavens jurisdiktion, og dermed den spanske konge - som pavens vikar - ville de blive behandlet som frie - ellers blev de udsat for 'retfærdig krig'. Sådan klarede man Thomas Aquinas.

Men indianerdiskussionen var langt fra slut hermed: De problemer dominikanerne - og andre indianervenner - skulle hamle op med på det teoretiske område var således, dels at påvise at indianerne var rationelle, at de besad fornuft, og dels at de kunne klare sig selv i civilisatorisk forstand dvs. legitimt herredømme og redeligt arbejde. Det er den skriftlige indløsning heraf på baggrund af materialeindsamling i kolonierne, som introducerer det i moderne betydning antropologi-teoretiske indhold i det 16. årh's indianerdisput.

Den centrale skribent er her dominikanermunken Barth. de Las Casas, som fra 1514 til sin død i 1566 arbejdede med disse spørgsmål.

Men før dette kort omtales, skal nogle praktiske eksperimenter, som den spanske krone foranstaltede med indianerne i første halvdel af det 16. årh., inddrages, eksperimenter som er interessante eksempler på og kilder til civilisationsopfattelsen under den tidlige spanske absolutisme:

Det første 'eksperiment' fandt sted på Hispaniola i 1517 i form af udsendelsen af nogle munke med et spørgeskema, som de skulle indsamle materiale udfra. Det centrale spørgsmål lød: "(Ville indianerne) være i stand til at leve 'politicamente' ligesom spaniere. Ville de kunne opretholde sig selv ved

egen indsats, idet hver indianer driver minedrift eller dyrker jorden, eller gennem andet dagligt arbejde. Er de i stand til at administrere, hvad de tilegner sig gennem dette arbejde, og kun have nødvendige udgifter ligesom en castilliansk bonde". Munkene indsamlede kolonisternes erfaringer, rapporterede omhyggeligt og seriøst at de var negative, og fandt kun et par indianere som indfrie civilisationskriterierne. Dette tilfredsstillede dog ikke centralmagten, og næste trin i eksperimentet var frisættelsen af indianere i en forsøgslandsby - en vis Rodrigo de Figueroa forestod dette i 1519-20. Landsbyen skulle forsynes med fødevarer og redskaber, indtil den havde fået egenproduktion i gang. Lignende forsøg blev foretaget i Puerto Rico i 1521 og på Cuba. Figueroa gik med ildhu op i eksperimentet, men indianerne viste sig desværre uduelige, nogle flygtede endog fra frihegen. Bedre gik det ikke, da han lukkede 16 indianere inde i en guldmine udstyret rigeligt med mad og redskaber. De spiste maden, men producerede ikke engang tilstrækkeligt på to måneder til, ifølge Rodrigos rapport, at dække udgifterne til maden.

Hanke gennemgår flere af disse eksperimenter, hvor, som det hedder i instrukserne, indianerne skal leve "ligesom kristne bønder i Castillien" og dyrke bomuld, holde høns, svin etc. - og det fremgår, at et ekstensivt materiale findes herom i spanske arkiver. En nærmere analyse af instrukser og rapporter end Hanke foretager kunne være spændende som belysning af disse første oversøiske erfaringer, 'kulturkontakt', og ikke mindst kongemagtens og kolonisternes samfunds- og arbejdsbegreber.

Las Casas selv forsøgte sig med et koloniseringseksperiment, hvor jævne spanske bønder skulle leve og arbejde sammen med indianere i et mønsteragrarsamfund, hvilket også endte med en katastrofe. Conquistadorerne modarbejdede ham, og de jævne spanske bønder blev selv conquistadorer over en nat.

Efter denne fiasko trak han sig tilbage til skrivebordet og momentvis det politiske liv ved hoffet. Las Casas er mest kendt for sin politiske pamflet "Indianermassakren" fra 1542 (Kbh. 1980), som er en direkte politisk

intervention med kortvarig succes vedrørende afskaffelsen af encomienda - det 'naturlige slaveri'. Pamfletten er imidlertid ikke synderlig interessant i denne sammenhæng, hvor det vil føre for vidt at fremstille arbejdsystemernes faktiske udvikling i kolonierne og Las Casas evt. betydning.

Las Casas hovedværker er (med engelske titler, selvom de ikke er oversatte) "History of the Indies" fra Columbus og frem til 1520 - et monumentalt værk om conquistaen og indianernes samfund og disses ødelæggelse, samt vigtigst her "Summary and Apologetic History of the Qualities, Disposition, Description, Soil and Climate of those Lands and the natural Conditions, Ways of Life, Government and Customs of the People of the Western and Southern Indies, which are under the Dominion of the Kings of Castile" påbegyndt i 1527 på Hispaniola, hvorefter han arbejdede herpå frem til sin død. Værket (publ. 1909) er på 700 dobbeltspaltede sider opdelt i 267 kapitler, hveri han deltager i Aristoteles-disputten (dvs. bekæmper modstanderne på deres egen grund). Denne mursten har åbenbart ikke tiltrukket mange historikere og antropologer, hvorfor vi må holde os til Hankses præsentation heraf. Casas når flere gange følgende konklusion, som i anden sammenhæng kunne klassificeres som 'primitivistisk' (her i Hankses oversættelse):

"Therefore, no one may deny that these people are fully capable of governing themselves and of living like men of good intelligence and more than others well ordered, sensible, prudent, and rational".

Samtidig står han dog inde for kulturel 'opdragelse' - først og fremmest selvfølgelig fredelig mission. Denne opdragelsesteori er samtidig Las Casas 'historieteori! således i kap. 48 "How all Nations may be brought to a good way of life":

"Thus we clearly see, by examples ancient and modern, that no nation exists.. which may not be persuaded and brought to a good order and way of Life and made domestic". (vore fremhævelser)

Denne sammenknytning af opdragelse og udvikling er, flot sagt, meget udbredt frem til og i det 18. århundrede, både i gejstlige og i sekulariserede moral-

filosofiske versioner - en kobling der ikke forklarer historien med historien selv.

Det var materialet fra 'Apologetic History', som var baggrunden for Las Casas indlæg i den berømte disput med renaissancefilosoffen Sepulveda i Valladolid 1550-51, hvor den omhandlede indianerdiskussion vel nåede en kulmination. Las Casas vandt den intellektuelle slagmark, men dommerkollegiet afsagde så vidt vides aldrig nogen endelig kendelse...

Hvorfor blev indianerdiskussionen egentlig ført i den udstækning den gjorde ved det spanske hof i det 16. årh? Hvorfor blev en radikal kritiker som Las Casas taget så alvorligt? Det kan hverken tilskrives hensynet til kirken eller kongens samvittighed. Som vi har set, kunne kongemagten blot vælge gejstlig teori. Det skyldes nok heller ikke alene hensynet til indianerne. Det er mere sandsynligt, at indianerproblematikken blot er tema for en anden diskussion: nemlig om det absolutistiske herredømmes karakter. Juridisk set udgør de spanske kolonier den ideelle absolutistiske herredømmeform, på samme måde som vi juridisk set finder det ideelle feudale herredømme udfoldet i korsfarer-kolonier, dvs. i sammenhænge uden 'forhistorie' set udfra det europæiske herredømmes synspunkt. I kolonierne fandtes hverken feudal afhængighed eller borgerlig uafhængighed, der fandtes ingen lokal aristokratisk jurisdiktion, men derimod en meget høj grad af centraliseret herredømme, og indianerne var som befolkning kongens undersåtter. Absolutismen bekæmpede tendenser til refeudalisering bl.a. via kirken, og centralmagten var på denne led indianernes beskytter, dvs. interesseret i at give dem status af, og rent fysisk beskytte dem som befolkning, folk, uden for lokalt aristokratisk herredømme, men under kongens. (Til diskussionen af tendenserne til dannelse af den tidlige absolutistiske stats begreber om nation, befolkning, borger, samt dannelsen af administrative redskaber til lokaliseringen heraf, dvs. tidlig 'politisk økonomi', se Foucault "Governmentality" i 'Ideology and Consciousness' 1977)

og til de økonomiteoretiske perspektiver M. Grice-Hutchinson: "Early Economic Thoughts in Spain 1177- 1740" London 1978).

3.

I denne sammenhæng har den spanske indianerdebat to perspektiver:

For det første i.f.t. naturretten: Den spanske absolutismes indianerpolitik førtes som sagt ud fra herredømmets synsvinkel. Indianerne måtte ikke være slaver - det var ikke blot teologisk-juridisk forkert, det var også farligt for absolutismens jurisdiktion. Indianerne var imidlertid heller ikke befolkning i politisk forstand. De havde ingen suverænitet, de var kongens. Indianerpolitikken står imellem en feudal holdning til de beherskede og en tidlig borgerlig folkesuverænitet. Indianerdebatten satte aldrig spørgsmålstegn ved selve det absolutistiske herredømmes legitimitet, men derimod ved kolonisatorernes.

For det andet. Diskussionen om naturligt slaveri - kristen frihed har relation til distinktionen mellem primitivisme og antiprimitivisme i rejselitteraturen samt det verdslige skel mellem den ædle og uædle vilde. Først det sidste:

I århundrederne under den europæiske ekspansion fremkom en strøm af rejsebeskrivelser og lærde værker om 'de vilde', 'barbarerne' etc., men som Rousseau bemærker i en empirisk note til 'Diskurs om Ulighedens Oprindelse' "Enkeltpersoner kan rejse rundt, men filosofien rejser åbenbart ingen steder.. Der findes næppe mere end fire grupper, som rejser i det oversøiske: Sømand, købmænd, soldater og missionærer. Nu må man ikke forvente, at de tre første grupper rummer gode observatører. Og hvad angår den fjerde..." Klassificeringen af disse beretninger hænger, som Rousseau antyder, sammen med deres institutionelle baggrund. Opdagelsesrejsende og handelsrejsende leverer den klassiske rejseberetning, som nok er interessant i.f.t. civilisationsopfattelser på begge sider af oceanet, men ikke er særligt anvendt af de senere historieteoretikere. Iblandt disse

rejseberetninger finder vi også de forbenede 'antiprimitivister' - især i købmandslinien. Retrospektivt udfra emnet har vi koncentreret opmærksomheden om de 'lærde', systematiske fremstillinger, hvoraf de gejstlige naturligt nok er i overtal, som senere fandt anvendelse i universalhistorien. Disse berettere er ikke antiprimitivister, hvilket er uforeneligt med missionsforhåbningerne, men er heller ikke alle, hvad man kan kalde 'primitivister'. Faktisk fortjener denne meget anvendte klassifikationsmodel at blive opgivet til fordel for hvede gejstlige og verdslige brudflader i den antropologiske tolkning. af de vilde, såsom besiddelse/ikke besiddelse af religion, af moralitet, af lov og styre..

Selvom 'den filosofiske, oplyste rejse' først blev moderne i anden halvdel af det 18. århundrede (såsom eksempelvis den danske 'lærde' ekspedition til det 'Lykkelige Arabien' 1761- 1767), så har Rousseau egentlig uret i, at filosofien ingen steder rejste. Generelt må man sige at de 'dannede' rejseberetninger reflekterer den teoretiske udvikling i Europa. Der er selvfølgelig tale om gensidig inspiration, men den ideologiske kontekst er determinerende for denne type beretningers overordnede civilisationsteoretiske opfattelse af indianerne.

Vi har således allerede omtalt, hvorledes Las Casas værk om indianerne, som er baseret på egne rejser, samt indsamling af andres iagttagelser, indskriver sig i den 'thomistisk-aristoteliske' debat, hvad angår indianernes kvaliteter. Noget lignende gør sig gældende for to andre autoritative beretninger fra det 16. årh.: hvede Joseph de Acosta "Natural and Moral History of the Indies" (Sevilla 1590) og Alonso de Zorita "Brief and Summary Relation of the Lords of New Spain" (ca. 1570). Acosta var en jesuit fra Castillien, som deltog i kirkeligt og administrativt arbejde i Peru. Acosta sympatiserede med Las Casas, men da dennes rabiate standpunkter ikke var gangbare ved hoffet i 1590, omtales han ikke meget, men selve værket ligger i forlængelse af Casas. Indianerne har civiliserede institutioner, men samfundsmoraliteten er kun potentiel og skal udfoldes gennem dåben. Det eneste de mangler i at være fuldt ud acceptable

og moralsk ligeværdige er troen. Acosta foreslår (jvf. Thomas Aquinas debatten oven for) at de skal styres efter deres egne love, i det omfang det ikke strider mod Guds, hvilket samtidig er en pragmatisk løsning på det koloniale herredømmes problem.

Zorita var ikke gejstlig, men en juridisk uddannet koloniadministrator, 'oidor' dvs. dommer, som tjente kongen i Ny Spanien 1547-1566. Hans beretning, affattet efter hjemkomsten, former sig som en besvarelse af en række spørgsmål, som kongemagten stillede sine embedsmænd i 1553 vedrørende indianernes statssystem, deres standssystem, tributpligt, religion m.m. Zoritas fremstilling fremhæver arbejdsproblematikken: at indianerne ikke er dovne, at han aldrig har set lignende arbejdsglade, som ved indianernes arbejde inden for deres eget system og i deres egen brudte rytme. Årsagen til at indianerne bukter under hos spanierne, er at arbejde er tvangspræget og løsrevet fra den sociale sammenhæng. Zorita er i lige dele en vigtig kilde til Aztekernes og den spanske koloniadministrations historie.

Vender vi os mod det 18. årh. kan vi fremhæve dels F.F. Lafitau "Moers des Sauvages Ameriquains, comparees aux moers des premiers Temps" (Paris 1724) og Pierre Charlevoix: "Journal of a Voyage to North America" (Paris 1744, London 1761) Lafitau var missionær i Canada, og hans værk er et ambitiøst forsøg på at få sammenhæng i det teologiske verdensbillede - i Kuhns forstand en stor støttekonstruktion under et paradigme i sammenbrud - ved hjælp af komparative studier af indianere og førkristne. Værket kan let 'sækulariseres' og blev en klassiker for civilisationshistorikere, men tolkningen af 'de vilde' er stadig 'afledt'.

Charlevoix var civil kongelig udsending i Canada og hans værk bærer i modsætning til Lafitau oplysningstidens præg, hvilket kan aflæses direkte af de problemstillinger han immanent behandler i selve rejseberetningen. Det drejer sig således om rigdomsopfattelse, luksus, ejendom, lighed/ulighed og statsstyreform. Sine steder er det, som om man læser i Locke om 'Rule by Consent'.

Disse forhold invaliderer ikke anvendelsen af 'detaljen' i disse beretninger, men det vigtige i denne sammenhæng er, at de importerede 'civilisationsbegreber' returneredes til den europæiske debat. Charlevoix var således den oplagte reference for Adam Fergusons civilisationskritik, medens eksempelvis Adam Smith trak på mere "antiprimitivistiske" kilder (Bl.a Douglas).

4.

Naturretten: Naturlovsdiskussionen i Spanien handlede, som vi har set, om, hvilke rettigheder Spanierne havde i Amerika.

Naturloven, eller den menneskelige fornuftslov fra Thomas Aquinas, var adskilt fra den guddommelige jurisdiktion i og med, at den naturlige, menneskelige lov var fornuftsbestemt udfra nogle generelle principper, som ikke bestemmes nærmere end, f.eks. 'Man må ikke skade andre', hvorfra kan afledes 'man må ikke slå ihjel' osv. - der er ikke tale om, at naturloven indeholder en positiv naturret.

Den positive naturretlige formulering af individets og befolkningens ukrænkelighed over for vilkårligt herredømme udvikledes gradvist i det 17. århundrede og kulminerede i folkesuveranitetens doktrin.

I bevægelsen fra naturlov til naturret forskydes subjektet for herredømmet fra suverænen til befolkningen, hvilket samtidig markerer en bevægelse fra legitimationen af absolutismens befolkningspolitik til en potentiel og reel tidlig borgerlig herredømmekritik. Det gamle skel mellem naturlig, menneskelig lov og guddommelig lov pålagde suverænen at regere i overensstemmelse med en rationalitet, der stod over hans egne personlige interesser, for at han kunne kaldes retfærdig 'justus'. Naturretten derimod begrunder magten som illigitim, hvis ikke den er kontraktbunden (samfundspagten).

Den udfoldede naturret indebærer naturtilstandsteoremet, dvs. formuleringen af det generelle som det oprindelige. Naturtilstandens ingenmandsland blev intellektuel kamplads; for den ideologiske besiddelse heraf kunne vendes både til legitimation af absolutismens nødvendighed og af dens afskaffelse.

Herved er scenen sat for indianernes og andre folkeslags optræden i det 17. århundredes sækulariserede, juridiske samfunds- eller civilisations-teori.

I modsætning til det 16. århundredes indianerdebat er hovedtemaet ikke begrundelse hhv. kritik af indianernes underkastelse under den europæiske civilisations herredømme - det løb er kørt, og de fleste indianere er døde - men spørgsmålene om de vildes kvaliteter over for civilisation indgår nu i begrundelsen af stat og herredømme slet og ret.

Det vil føre os for langt omkring, omend ikke ret meget til Amerika, at gå ind i en nøjere gennemgang af naturtilstandsteorets udvikling i naturretten. Blot skal det nævnes, at der er tale om en markant udvikling fra pioneren Grotius ('De iure Belli et Pacis' 1625), hvor hhv. naturretten og naturtilstanden er ret abstrakte måleenheder for legitimitet, til 1680'ernes store teoretikere Pufendorf og Locke. Hos disse er naturtilstanden blevet grade-ret, dvs. historiseret, således at den både er en abstraktion og konkrete historiske realiteter empirisk sammenknyttet med 'de vilde'. Locke formulerer således udsagnet "in the beginning all the world was America", der kunne stå som motto for for det 18. århundredes universalhistorie. Pufendorf legitimerede stadig absolutismen, medens Locke formulerede folkesuverænitets princip. Hos Locke anvendes den oversøiske erfaring i en absolutismekritik og derigennem i en legitimation af borgerligt herredømme samtidig med, at konturerne af en historieteori anes.

5.

Nu nærmer vi os det formulerede emne for seminaret: koblingen af oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori, men som det turde være klart nu, er der ikke tale om en umiddelbar forbindelse, men om en yderst formidlet sammenknytning, hvis væsentligste teoretiske forudsætning var historiseringen af naturretens naturtilstandsteorem, samt en intensiveret anvendelse af

rejsebeskrivelser og afhandlinger om fremmede folkeslag.

Ved siden af den sækulariserede naturretstradition fandtes også gejstlige inspirationskilder for det historieteoretiske nybrud, her var Bossuet's 'Discours sur l'Histoire Universelle' fra 1681 vigtig. Der er tale om en providensteori, som vi ikke skal komme nærmere ind på.

Det universalhistoriske nybrud er knyttet til historiske og teoriehistoriske processer i Frankrig og Skotland i midten af det 18. årh. Den skotske udvikling er den mest markante og er direkte funderet i en historisering af Grotius og Pufendorf-traditioner og til en vis grad Locke, under inddragelse af Mandeville og franske inspirationskilder.

Disse franske inspiratorer var først og fremmest Montesquieu og den samtidige Rousseau, samt i mindre udstrækning Voltaire.

En passende afslutning på disse instik i de 'vildes' betydning for og anvendelse i civilisations- og herredømmeteorierne i Europa frem til 1750'erne er J.J.Rousseaus 'Diskurs om Ulyghedens Oprindelse' (1755) som både peger fremad mod den udfoldede historieteori, men samtidig på en utvungen måde sammenfatter rejsebeskrivelser og naturtilstandsdiskussion i en ætsende kritik af det statslige herredømmes undertrykkende nødvendighed.

Den oversøiske erfaring bliver her ammunition til en radikal civilisationsforkastelse - bliver revolutionær, dvs. ikke nostalgisk tilbageskuende, men til konkret utopi for sædernes forbedring og den samfundsmæssige opdragelse, dvs. samfundsborgerens opdragelse til 'Société Civil' til det borgerlige samfund.

Sammenfattende til disse spredte instik i indianernes betydning for og anvendelse i civilisations- og herredømmeteorierne frem til midten af det 18. årh.: De oversøiske erfaringer har ikke i sig selv givet anledning til civilisationsteoretiske brud, men har været katalysatorer herfor.

Vi har således fremhævet den tidlige spanske absolutismes koloni- og

befolkningspolitik - et område, der mig bekendt ikke er ret bearbejdet, men den omfattende debat om legitimiteten af herredømmet over indianerne og i den forbindelse diskussionen om, hvad der er civilisationsbestemmende, er spændende i relation til spørgsmål om konstitutionen af absolutismens politiske teori og samfundsvidenskab.

Dernæst har vi fremhævet den absolutismelegitimerende naturret og dennes transformation til tidlig borgerlig absolutismekritik - en transformation, der opvurderer naturtilstandsteoremet og naturtilstandens faktiske, historiske eksistens og åbner for yderligere historisering. Herefter drejer det sig om historisk legitimation af borgerligt herredømme.

Som I kan høre, drejer diskussionen om 'de vilde' og 'barbarerne' og deres betydning for formuleringen af vores progressive historieopfattelse og verdensbillede, vores civilisatoriske selvforståelse, sig ikke ret meget om, hvorledes f.eks. indianerne kom i klemme mellem den europæiske 'civilisationsutopi' og dens oversøiske realiteter, men mere om de europæiske 'indianerbilleder', som mere eller mindre søgtes empirisk begrundet. Man kunne næsten fristes til at sige, at hvis indianerne ikke var blevet fundet, var de nok blevet opfundet.

II. Barbari og Civilisation. Anvendelsen af 'de vilde' og 'barbarerne' i det 18. århundredes civilisationshistorie.

1. Naturretten var, hos Grotius, Pufendorf og Locke, en teori om herredømmets legitimation. Rejsebeskrivelserne blev her anvendt som empiriske belæg i diskussionen om naturtilstandens karakter. Denne oprindelige tilstand - som faktum eller konstruktion - var nemlig afgørende for bestemmelsen af menneskets og samfundets væsen - det væsen, som var herredømmets legitime grundlag. Det var udfra denne oprindelige tilstand, at individets 'naturlige' ret til sin person og sin ejendom kunne fastlægges.

Nybruddet består kort sagt i, at der indføres en samfundets historie imellem de tidligste samfund og nutiden - historie forstået som en kvalitativ samfundsmæssig (overindividuel) udvikling, der også gør individets rettigheder til genstand for gradering.

A.R.J. Turgot og Adam Smith må siges at være de første til at foretage en systematisk fremstilling af subsistensmåde-stadie teorien. Det gør uafhængigt af hinanden, i tidsrummet 1749 - 51 ('Lectures of Jurisprudence 1762 - 63', Oxford 1978; 'Tableau philosophique de progres succesifs de l'esprit humain' og 'Plan de deux discours sur l'histoire universelle', begge i R.L. Meek: 'Turgot on progress', London 1973). Hvis man skal nævne en fælles forlægger, må det være Locke. Turgot formulerer sig anti-tetisk til Bossuet's ('Discours sur l'Histoire Universelle', 1681) teori om forsynet som det bestemmende i historien. A. Smith er oplært i den skotske Pufendorf-tradition og forholder sig især til Mandeville.

Bruddet med naturrets-teorien ses klart hos Smith: Han skelner nemlig mellem individets naturlige rettigheder: retten til sin egen krop og personlig frihed, og erhvervede rettigheder med ejendomsretten som den vigtigste. De naturlige rettigheder er, siger han, selvindlysende. De erhvervede rettigheder implicerer per se en forklaring, en historisk udvikling.

I denne forklaring er subsistensmåden (det kvalitative indhold af menneskets stofskifte med naturen) på en begrænsende facon bestemmende for

ejendomsformen. Til udviklingen af disse svarer så igen forskellige herredømmeformer. Udviklingens motor er de menneskelige behovs udvidelse gennem menneskets antropologiske evne til forbedring. I det sociale samkvem resulterer individernes interaktion således i progres: en udvikling mod højere stadier af samfundsmæssig væren.

stadium

subsistensmåde ~ ejendomsform ~ herredømmeform

progres

Lad os citere et skotsk og et fransk eksempel på subsistensmåde-stadie teorien som diktum.

William Robertson (1777): "Den første genstand for opmærksomhed ved enhver undersøgelse af de i samfund forenede menneskers handlinger skal være deres subsistensmåde. Svarende til dennes skiften, må deres love og statskunst være forskellige."

Quesnay og Mirabeau (1763): "Alle den politiske verdens forgreninger afhænger af subsistens, af genstandene for subsistens, samfundslovene .. styreform, videnskaber, de liberale og mekaniske håndværk, agerbrug, handel og industri - alle er de underordnet genstandene for subsistens."

Dermed har vi også antydnet, at subsistensmåde-stadie teorien blev almindeligt anerkendt og anvendt af samfundsteoretikerne i Frankrig og Skotland i anden halvdel af det 18. århundrede.

Det skal yderligere bemærkes, at progressionen i stadie-modellen er unilineær, hvilket begrundes med uniformiteten i menneskenes behov og evner; og at udviklingen er en uuntværlig konsekvens af individernes samkvem.

Til illustration af modellen har vi valgt at skematisere John Millar's fremstilling i 'The Origin of the Distinction of Ranks' (1779).

Der kan opstilles flg. skema for sammenhængen mellem subsistensmåde, property og commerce hos Millar.^{x)}

stadium:	1)	2)	3)	4)
	rude	barbarous		polished / opulent
	hunters	shepherds	husbandmen	commerce
		ejendom	jordejendom	privatejendom
		slaveri	slaveri	
I. {	nordamerikanske indianere	tartarer & arabere		Athen & Rom (slaveri)
II. {		germanere	allodial feudal serfdom	Italien & Frankrig (luxus)
			Scotland	England

x) De oftest citerede kilder til jæger-stadiet er samleværket "Histoire générale des voyages", Charlevoix op. cit., Lafitau op. cit.. Til de nomadiske hyrder bruger han som de andre fortrinsvis Cæsar og Tacitus.

Overgangene 1 - 2 og 2 - 3 sker ved et sammenfald af behov og økologisk mulighed: tæmning af dyr for sikrere fødeforsyning; gradvis overgang til bofasthed i takt med forbedret teknik eller i forbindelse med høj frugtbarhed på lokaliteten. Overgangen 3 - 4 sker ved arbejdsdeling mellem land og by på grundlag af agrart overskud og medfører altså vareproduktion (commerce).

Det afgørende er sammenhængen mellem ejendomsform og herredømme, som den gør sig gældende i de enkelte stadier:

- 1) subsistensmåden tillader ingen ejendom udover rent personlige ejendele, hvorfor individerne her er frie og uafhængige.
- 2) og 3) rigdomsformen: hjorden eller jorden, sætter en eksklusiv ejendomsform, der fører til personlig subordination og afhængighed, fordi a) ejendomsløse kan kun opnå subsistens gennem tjeneste for ejere, b) disses økonomiske over-

skud kan kun anvendes til underhold af afhængige (ex. hird). P.g.a. denne sammenhæng mellem ejendom og afhængighed kaldes disse ejendomsformer for standsmæssige.

- 4) Med existensen af vareproduktion er også givet et mindstemål af privatejendom i samfundet. Vareproduktionens (commerce) vækst betyder for det første, at flere producenter bliver personligt uafhængige (som selvstændige vareproducenter), og for det andet, at standsejendommen undergraves gennem ejernes (luxus-)varekonsumtion. Commerce befordrer altså personlig uafhængighed og frihed og skaber således de optimale rammer for individernes samkvem, og dermed for progres.

Indholdsmæssigt fokuserer den anvendte teori på forholdet mellem stadium 3 og 4, som jo svarer til det feudale samfund eller standssamfundet overfor det borgerlige.

Det første stadium, og dermed de nordamerikanske rejsebeskrivelser, er m.a.o. ikke i centrum af diskussionen. De har en konstitutiv betydning for modellen og støtter som en slags side-show den borgerlige civilisations-teori; men før vi ser på behandlingen af rejsebeskrivelserne, vil det nok være relevant med et par bemærkninger om baggrunden for opkomsten af subsistensmåde-stadie teorien som borgerlig civilisations-teori.

2.

R.L. Meek har i 'Social Science and the Ignoble Savage' (Cambridge 1976) tilbagesporet de teoretiske byggeklodser til 4-stadiemodellen: a) den teologiske diskussion om indianernes oprindelse; b) diskussionen om forsynt i historien (ex. Bossuet); c) naturretstankningens sammenknytning af indianerne og den oprindelige samfundstilstand (Locke: "In the beginning all the world was America"). Men hvorfor sammenføjedes netop disse overleverede intellektuelle elementer til netop subsistensmåde-stadie teorien? Svaret herpå må findes udenfor teorien selv - i dens historiske kontekst.

Det frugtbare spørgsmål er her: Hvorfor formuleredes og blomstrede

teorien i Frankrig og Scotland, og ikke i England, der i henseende til borgerlig udvikling - økonomisk og politisk - så at sige lå et trin over disse i det 18. århundrede?

Svaret er: Netop derfor!

I England var kommercialiserings-processen, i form af landbrugets omlægning til forretningsmæssig vareproduktion og skabelsen af et indre marked i tilknytning til udenrigshandelen, så vidt fremskredet, at den allerede i 1640 havde gjort privatejendommen til statens grundlag, og at England i det 18. århundrede fremstod som den internationalt stærkeste økonomiske magt. Herved var England også, på forskellig vis, konkurrent til Frankrig og Scotland.

Netop fordi den økonomiske udvikling i England havde været graduel, og så at sige af sig selv resulterede i en kvalitativt ny social struktur (som en 'uintenderet konsekvens'), blev den fortolket i traditionelle rammer. Den politisk-institutionelle udvikling, derimod, havde en klar brudflade, borgerkrigen 1640 - 88, der førte til en ny diskussion om magtens legitimitet, med Hobbes og Locke som de vigtigste bidragsydere.

England blev i det 18. århundrede for det franske og skotske borgerskab et konkret udviklingsideal hinsides det standsmæssige samfundssystem, de selv stod overfor. Det intellektuelle borgerskab i Frankrig og Scotland opfattede derfor den samfundsmæssige udvikling som nachholende Entwicklung i forhold til England. D.v.s. en udvikling, hvor kommercialiseringen måtte udlisere de sociale, økonomiske og politiske perspektiver, som var knyttet til privatejendommen. Den standsmæssige jordejendom måtte ophæves, og standsheredømmet fjernes. Det er denne plaidoyer for 'modernisering', der er motivationen bag modellen.

Selve dens dynamik ligger i det forhold, at England er i stadium 4, mens Frankrig og Scotland endnu ikke har forladt stadium 3. Ud fra dette stålsaturale inddrages de foreliggende teori-elementer i skabelsen af en universel stadie-teori. (Her spiller for skotternes vedkommende også existensen af et samfund i Højlandet (= stadie 2 eller 3) en vigtig rolle.)

skud kan kun anvendes til underhold af afhængige (ex. hird). P.g.a. denne sammenhæng mellem ejendom og afhængighed kaldes disse ejendomsformer for standsmæssige.

- 4) Med existensen af vareproduktion er også givet et mindstemål af privatejendom i samfundet. Vareproduktionens (commerce) vækst betyder for det første, at flere producenter bliver personligt uafhængige (som selvstændige vareproducenter), og for det andet, at standsejendommen undergraves gennem ejernes (luxus-)varekonsumtion. Commerce befordreder altså personlig uafhængighed og frihed og skaber således de optimale rammer for individernes samkvem, og dermed for progres.

Indholdsmæssigt fokuserer den anvendte teori på forholdet mellem stadium 3 og 4, som jo svarer til det feudale samfund eller standssamfundet og derfor det borgerlige.

Det første stadium, og dermed de nordamerikanske rejsebeskrivelser, er m.a.o. ikke i centrum af diskussionen. De har en konstitutiv betydning for modellen og støtter som en slags side-show den borgerlige civilisations-teori; men før vi ser på behandlingen af rejsebeskrivelserne, vil det nok være relevant med et par bemærkninger om baggrunden for opkomsten af subsistensmåde-stadie teorien som borgerlig civilisations-teori.

2.

R.L. Meek har i 'Social Science and the Ignoble Savage' (Cambridge 1976) tilbagesporet de teoretiske byggeklodser til 4-stadiemodellen: a) den teologiske diskussion om indianernes oprindelse; b) diskussionen om forsynet i historien (ex. Bossuet); c) naturretstænkningens sammenknytning af indianerne og den oprindelige samfundstilstand (Locke: "In the beginning all the world was America"). Men hvorfor sammenføjedes netop disse overleverede intellektuelle elementer til netop subsistensmåde-stadie teorien? Svaret herpå må findes udenfor teorien selv - i dens historiske kontekst.

Det frugtbare spørgsmål er her: Hvorfor formuleredes og blomstrede

teorien i Frankrig og Scotland, og ikke i England, der i henseende til borgerlig udvikling - økonomisk og politisk - så at sige lå et trin over disse i det 18. århundrede?

Svaret er: Netop derfor!

I England var kommercialiserings-processen, i form af landbrugets lægning til forretningsmæssig vareproduktion og skabelsen af et indre marked i tilknytning til udenrigshandelen, så vidt fremskredet, at den allerede i 1640 havde gjort privatejendommen til statens grundlag, og at England i det 18. århundrede fremstod som den internationalt stærkeste økonomiske magt. Herved var England også, på forskellig vis, konkurrent til Frankrig og Scotland.

Netop fordi den økonomiske udvikling i England havde været graduel og så at sige af sig selv resulterede i en kvalitativt ny social struktur (som en 'untenderet konsekvens'), blev den fortolket i traditionelle termer. Den politisk-institutionelle udvikling, derimod, havde en klar brud i 1640-88, der førte til en ny diskussion om magtens legitimitet, med Hobbes og Locke som de vigtigste bidragsydere.

England blev i det 18. århundrede for det franske og skotske borgerlige skab et konkret udviklingsideal hinsides det standsmæssige samfundssystem, der selv stod overfor. Det intellektuelle borgerskab i Frankrig og Scotland opfattede derfor den samfundsmæssige udvikling som nachholende Entwicklung i forhold til England. D.v.s. en udvikling, hvor kommercialiseringen måtte udlisere de sociale, økonomiske og politiske perspektiver, som var knyttet til privatejendommen. Den standsmæssige jordejendom måtte ophæves, og standsmæssigheden fjernes. Det er denne plaidoyer for 'modernisering', der er motiveret i teorien bag modellen.

Selve dens dynamik ligger i det forhold, at England er i stadium 4 mens Frankrig og Scotland endnu ikke har forladt stadium 3. Ud fra dette kan man inddrage de foreliggende teori-elementer i skabelsen af en universel stadie-teori. (Her spiller for skotternes vedkommende også existensen af et samfund i Højlandet (= stadie 2 eller 3) en vigtig rolle.)

Det er efter vor overbevisning den omtalte situationslighed, der ligger bag det samtidige historie-teoretiske nybrud i Frankrig og Scotland - og i øvrigt også bag opkomsten af den politiske økonomi - hhv. som fysiokratisme og liberalisme. Vi vil ikke her gå nærmere ind på de teoretiske konsekvenser af forskellene, blot nævne, at absolutismens fortbestaan i Frankrig i det 18. århundrede, og standssamfundets økonomiske og politiske krise i det hele taget, her gav anledning til yderligere en kritisk borgerlig tradition: en kultur-relativistisk moralsk. Her anvendtes rejse-beskrivelserne til at kontrastere andre folks enkle og naturlige sæder med forfinetheden og kunstletheden i de højere kredse (ikke mindst hoffet) i Frankrig. Kendte eksempler er Montesquieu's 'Lettres Persanes' og Diderot's 'Supplément au voyage de Bougainville'.

3.

Lad os til slut se på anvendelsen af de antropologiske kilder i stadieteorien.

Rejselitteraturen og diskussionen om de amerikanske indianere er en klar forudsætning for den borgerlige civilisationsteoris som universal-historisk stadiemodell. Men de indianske samfunds status i selve teorien er klart sekundær, idet den determineres af selve modellens hovedmodsatning mellem standsmæssig og privat ejendom.

Indianerne tildeles dermed den funktion at påvise den standsmæssige ejendom som et historisk fænomen, idet de repræsenterer fraværet af 'property beyond possession' og dermed fraværet af personlig afhængighed og subordination. Individernes frihed og lighed i de indianske samfund understreges i alle modellens versioner som noget positivt.

Der ligger også i selve modellens struktur en tendens til en positiv holdning til 'de vilde', i kraft af at stadium 2 og 3 er negativt konoteret overfor stadium 4, synes en positiv konotation af stadium 1 logisk.

1)	2-3)	4)
rude	barbarous	civil society
+	(standsmæssig ejendom)	+

÷

Derved fremtræder et kontrapunktisk tematisk forløb, der forstærker kritikken af det standsmæssige samfund, som en periodisk fortabelse af de 'indlysende' naturlige rettigheder. Men de diskussionen ikke længere drejer sig om, hvad der er det egentlig oprindelige, naturlige, men om samfundenes historiske udvikling og dennes rationalitet, er den kvalitative bedømmelse af indianerne en biting - her er ingen primitivisme/anti-primitivisme debat.

Indianersamfundenes funktion i modellen har sammen med den intellektuelle tradition (især fra Locke) sikkert været bestemmende for valget af belæg i rejselitteraturen. Det drejer sig, udover de antikke klassikere og beskrivelser af tartarerne og araberne, for Amerikas vedkommende om Charlevoix's meget positive beskrivelse og Lafitau's ambivalente; mens kun Adam Smith også bruger den samtidige, rabiati antiprimitivistiske William Douglass: 'A Summary of the British Settlements in North-America' (London 1755).

M.h.t. uenigheder i synet på 'de vilde' - og dermed valget af belæg og citater - er det synet på det kommercielle samfund, der er afgørende - normen for det borgerlige samfund, som er moderniseringens formål.

Spørgsmålet er, om de primitive samfund rummer positive egenskaber, som det kommercielle borgerlige ikke har, eller får. Her er uligheden, der følger med existensen af ejendom (in casu privat), klart et problem. Som vi så, afviste Rousseau af samme grund kommercialiseringen.

I den egentlige stadiemodell er ejendommen (til jord), og dermed uligheden, explicit forudsætningen for institutionaliseret herredømme (lov) og kommercialisering. Ejendom og ulighed er forudsætningen for materiel progres. Dette er hovedsagen for Turgot, og især Smith, der begrænser civil society's bestemmelse til den institutionelle sikring af privatejendoms-besiddernes frie interaktion - altså ikke inkluderer de politiske rettigheder.

Hvor Ferguson ^{x)} fremhæver de vildes herredømmefrie interaktion, pointerer Turgot og Smith, at de er undertrykt af deres behov, af naturtvangen, som gradvist fortrænges med kommercialiseringens skabelse af rigdom.

Men er almen velstand og personlig uafhængighed nok til at sikre den

x) 'An Essay on the History of Civil Society' (1767).

borgerlige civilisation? Det er et spørgsmål om foreneligheden af almenvel og egen nytte.

Som bekendt mente Smith, at de individuelle interessers frie interaktion under statens sikring af privatejendommen af sig selv ville tilvejebringe optimale forhold for helheden. Ferguson, derimod, fremhæver, at ihvorvel kommercialisering og privatejendom fører til materiel velstand, så fører det også gennem selve rigdommens medium: arbejdsdelingen, til social deklassering og umyndiggørelse af de manufakturelle arbejdere. Hermed umuliggøres et egentligt demokrati. Individets deltagelse i samfundets fællesanliggender kan dermed kun sikres, hvis staten og lovene 1) begrænser de private interessers spillerum til den private sfære, og 2) gennem sine institutioner opdrager samfundsindividerne til statsborgere.

I det kommercielle samfund er staten altså iflg. Ferguson et nødvendigt tvangsmiddel til sikring af den sociale kohæsion - community, ikke kun society. I de primitive samfund er staten overflødig. Ikke blot fordi der ikke findes ejendom, men også fordi den sociale kohæsion af samme grund er lokaliseret i selve interaktionen mellem de frie individer. Den herredømmefrie kommunikation beforder deres sociale drift og skaber følelsesmæssige bånd - 'social bonds of affection'. Den stadige krigstilstand imellem samfundene skærper gruppe-identiteten og individets vilje til at ofre sig for samfundet - 'martial spirit'. Individerne føler sig først og fremmest som medlemmer af samfundet, og de udviser generøsitet overfor dets andre medlemmer i samme grad, som de udviser grusomhed overfor dets fjender (/ikke-medlemmer). De har en naturlig interesse i samfundets anliggender - 'public spirit'.

I det kommercielle samfund, hvor lovene sikrer privatejendommen og den frie forfølgelse af egeninteressen, og hvor arbejdsdelingen skaber rigdom, men adskiller og differentierer individerne, risikerer de sociale bånd at blive sprængt og 'public spirit' at forsvinde. Derfor må loven tilvejebringe en balance og en samexistens mellem egeninteresse og almenvel. Ellers resulterer kommercialiseringen i et nyt barbari.

Hvoraf kommer denne kritiske dimension i Fergusons teori, som også giver anledning til andre afvigelser i hans stadiemodell fra de øvrige? Den kommer givetvis, som Ferguson selv fra det skotske højland, hvor klanerne endnu i begyndelsen af det 18. århundrede var intakte. I kontrast til Lavlandet bestod her en næsten lukket natural-økonomi på basis af kvægavl og små jordlodder. Selve klanen var en kombination af kinship og militær organisation og jorden og kvæget tilhørte klanens chief. De s.k. klan-fejder bestod mest i expropriation af andre klaners kvæg.

Smith og Millar anså klanerne for barbariske (med affinitet til modelkens 3. stadium, det feudale) - en illustration af, hvorledes ejendom uden commerce førte til personlig afhængighed og subordination (i.f.t. chief'en). De mente, at Højlandet skulle underlægges 'regular law and government' og kommercialiseres.

For Ferguson, der aldrig direkte omtaler højlandet, svarer derimod karakteristikken af 'Rude Nations under the Impression of Property and Interest' (svarende til noget nær stadium 2 i modellen) fuldstændigt til Højlandets klanen. Det interessante i vores sammenhæng er imidlertid, at han henter sine belæg for beskrivelsen af dette stadium fra beskrivelsen af de indianske klaner - især fra Charlevoix. Han medgiver, at samfundene i dette stadium savner institutionaliseret lov og regering, og at sammenhængen mellem ejendom og ulighed er tilstede her; men de negative konsekvenser heraf begrænses på den anden side af fraværet af commerce (: chief'en kan kun omsætte sit overskud i redistribution til sit følge, til gaver o.l.). Derved bevares de fleste af de positive træk fra det første stadium - heriblandt 'public' og 'martial spirit'. På dette stadium er samfundet stadig et 'community' sammenholdt af 'social bonds of affection'.

Hvad sker der, når commerce opstår eller trænger ind i et sådant samfund? Lad os kort referere, hvad der skete i det skotske højland i de sidste tre kvartaler af det 18. århundrede. Efter 1715 udsatte lavlændingene og end

lænderne Højlandet for et stigende militært og økonomisk pres. Man forsøgte at bringe klanerne under militær kontrol og åbnede samtidig for kvægexporten sydpå, og dermed vare-export nordpå ind i Højlandet. Under dette pres oplystes i stigende grad relationen mellem chief'ens status og størrelsen af hans følge. Høvdingene begyndte at tiltage sig privat ejendomsret til kvæget og jorden og satte folkene ud, og anvendte jorden til ekstensiv kvægavl for export. Pengene blev brugt til status-bekræftende konsumtion (conspicuous consumption) af luksus-varer. Denne proces antog en explosiv karakter efter klanernes militære tilintetgørelse i 1747 og loven om høvdingenes private ejendomsret til jorden. Høvdingene udfoldede et hæmmingsløst pengebegær på bekostning af klanens sociale solidaritet, og hele området blev lagt øde på ca. 60 år.

Kommercialiseringen af Højlandet, dets overgang fra 'rude' til 'polished', havde ingen civilisatorisk effekt. 'Commerce, law & government' førte her forfærdende hurtigt til samfundets totale opløsning - til 'broken bonds of affection'.

Ferguson opsummerer denne erfaring således: Når commerce vinder indpas i samfundet, går dette i opløsning, når og hvis loven tillader/beskytter den uhammede udfoldelse af individets interesser knyttet til privatejendommen, og når og hvis social rang udelukkende bliver ensbetydende med formue.

Vi har berørt Rousseau's kritik af den kommercielle civilisation p.g.a. den indeholdte nødvendige sammenhæng mellem ejendom og ulighed. Men Adam Ferguson er den første, der på basis af historisk erfaring formulerer den sociale fremmedgørelse som kommercialiseringens indre problem.

Han er samtidig et meget avanceret eksempel på anvendelsen af den oversøiske rejselitteratur, idet de nordamerikanske indianere til at indholdsbeskrive det centrale stadium, som modsvarer Højlands-klanerne: 'Rude Societies under the Impression of Property and Interest' (svarende til stadium 2

i de øvrige modeller) og dets intrapolation: 'Rude Societies prior to the Establishment of Property' (stadium 1). Heroverfor stilles så civilisationen som en mulig udgang på introduktionen af 'commerce, law & government'.

Han er dermed også et avanceret eksempel på, at den interne europæiske udvikling og den intellektuelle diskurs i relation hertil, er social-antropologiens determinerende instans i den periode, vi her har beskæftiget os med.

DE VILDE, DE DØDE OG DE GALE om formidling af dannelse i det borgerlige samfund.

Tillad mig at begynde fremlæggelsen af mit projektarbejde med en lille analogi, der kan give en overfladisk fornemmelse af hvor jeg vil hen:

Med de begrænsninger jeg har valgt kan formidling bedst forstås som et abstrakt begreb, der beskriver en slags kredsløbsfunktion i det borgerlige samfunds anatomi.

Hvis man står over for en svækket patient er kredsløbet et godt sted at begynde sin diagnose. Ved at følge kredsløbet i et anatomisk system når man uundgåeligt et godt stykke rundt. Og det er en rimelig forventning, at man før eller siden ender i de centrale hjerteregioner.

Men det er dårlig medicin kun at sigte på en diagnosticering af patienten. I det omfang patientens svækkede tilstand virkelig kan forstås som en kredsløbssygdom, må det forpligte til at gøre sig nogle overvejelser om en mulig behandlingsform.

Jeg vil derfor ikke lave forskning i det borgerlige samfunds anatomiske system med den lumske bagtanke, at jeg så tilslut kan erklære patienten for hjernedød. Jeg tror snarere, at patienten befinder sig i en regulær bevidstløshedstilstand.

Ved at koncentrere sin diagnose og behandling om kredsløbsfunktionerne sigter man på at kunne tilføre hjernen den mængde ilt, som vil være nødvendig for at bringe patienten til bevidsthed. Det alene kan ikke gøre patienten rask, men det er en forudsætning for, at den vågne og bevidste patient overhovedet vil indlade sig på den gennemgribende dialysebehandling, som tilslut kan resultere i, at han for første gang i sit livs skabte dage udvikler en sund, rød kulør.

Fig. 1.

FORMIDLING - 56 -
v i d e n

BORGERLIGT SAMFUND

EMANCIPATIONSPROGRAM

samfund

stat

økonomi

herredømme

privat

offentligt

BORGERLIG OFFENTLIGHED

økonomi

politik

ideologi

kapitalistisk
vareøkonomi

parlamentarisk
demokrati

borgerlig
dannelse

indløsning

indløsning

SELVFORSTÅELSE

politiske

tidslig

soci

Illustrationen (fig. 1) er et forsøg på at vende tilbage til alvoren og sætte projektets vigtigste begreber op i et indbyrdes forhold til hinanden. Via en gennemgang af begreberne vil jeg prøve at fremlægge hypoteserne og den behandling jeg vil udsætte dem for.

Først selve formidlingsbegrebet. Det får foreløbig stå som en alt og intet betegnelse. I streng forstand betegner det kun en ubestemt proces, et stofskifte mellem noget og noget andet. Derfor er og bliver betegnelsen meningsløs, hvis det ikke uomgængeligt knyttes sammen med en række forudsætninger og præciseringer. Her drejer det sig om samfundsmæssig formidling i det borgerlige samfund.

Det betyder, at der i bred forstand kan udskilles 3 former for samfundsmæssig formidling.

Den første form er formidlingen mellem natur og samfund. Altså det stofskifte, som mennesket som samfundsvæsen har med den omgivende natur. Dette er en form, der normalt beskrives som sanselige og materielle tilegnelsesprocesser i erkendelsesteoretiske og økonomiske termer.

Den anden form er formidlingen mellem samfund og stat. D.v.s. det stofskifte, der foregår mellem magten og dens objekter. Denne form kan beskrives i politiske termer.

Den tredje og sidste form er formidlingen mellem individ og gruppe. D.v.s. det stofskifte, som i et samfund finder sted mellem den enkelte og de mange. Denne form kan beskrives i ideologiske og identifikationsmæssige termer.

Det er denne tredje og sidste form formidlingen normalt er blevet knyttet til. Formidlingen bliver da den proces, hvorved individer oplyses om deres forhold til det almene - og indgår i en samlet selvforståelse. Som jeg har lagt det op må formidlingen dog principielt dække

alle 3 former, men i første omgang tager jeg fat om formidlingens ideologiske og selvforståelsesmæssige aspekter, for ad den vej at vikle problemet op.

Formidling af det borgerlige samfunds selvforståelse må naturligvis have en hensigt, et indhold og en form.

Hensigten bestemmes dels af samfundets ^{generelle} (historiske) krav om funktionsdygtighed, dels af specifikke magtgruppers politiske interesse i at få almengjort deres egen selvforståelse. Det er den sidste hensigt, som vil være af størst interesse i denne sammenhæng.

Indholdet bestemmes på afgørende punkter af hensigten, men samtidig vil formidling af selvforståelse altid blive andet og mere end gusten hensigt. Et stofskifte kan ikke kontrolleres ensidigt af kun den ene part, og på samme måde vil formidling af selvforståelse og ^{altid} bære kimen til formidling af forståelse.

Formen bestemmes af de kanaler for formidling, som historisk er mulige og anvendelige i forhold til hensigten, og sidst men ikke mindst bestemmes formen af den karakter som (selv)erkendelsen antager.

Drejer det sig om samfundsmæssig selvforståelse formidles den overvejende i form af viden. Viden er det konkrete produkt af en erkendelsesproces, som kan formidles - d.v.s. bruges og byttes. Viden er erkendelsens vareform, men i sig selv kun et lille led i en lang kæde af processer.

Man kan se sådan på det, at ^{ideelt} kæden vokser ud af handlingen, løber igennem erfarings-, videns- og bevidsthedsfaser for tilsidst igen at vende tilbage til sit handlingsmæssige udspring. Jeg prøver her at lægge op til en dialektisk forståelse af det erkendelsesteoretiske

problem, som har sin begyndelse i det erkendelsesmæssige forhold mellem menneske og natur.

Det kunne være fristende at udvikle vareanalogien lidt. På samme måde som det borgerlige samfunds selvforståelse har haft svært ved at bestemme varens bytteværdi ved hjælp af arbejdsbegrebet, har det borgerlige samfunds erkendelsesforståelse haft svært ved at bestemme den videnskabelige bytteværdi ved hjælp af handlingsbegrebet. I stedet er viden blevet til en abstrakt størrelse med sin egen indre mystik.

Alt andet lige er det dog kendetegnende for det borgerlige samfund, at dets erkendelse af naturkategorien gradvist svinger fra "naturen som noget givet" til "naturen som noget skabt". Fra John Locke's "tabula rasa", hvor subjektet er en genspejling af mere eller mindre objektive strukturer, over Kant's subjektivt bestemte erkendelse, til Marx's forsøg på dialektisk syntese, ved hjælp af det materielle og intersubjektive produktionsbegreb.

Den væsentlige forskel mellem Kant og Marx er at Kant arbejder for erkendelse af erkendelsen selv som noget i sig selv overhistorisk, mens Marx arbejder for erkendelse som en historisk og materielt defineret kategori.

Forskellen kan igen illustreres i forholdet mellem menneske og natur. Kant ville mene, at mennesket står i et erkendelsesmæssigt forhold til naturen - som bestemt subjekt i forhold til ubestemt objekt. Marx gør erkendelsesproblemet mere flydende, men samtidig også mere konkret.

For Marx står mennesket ikke i et forhold til naturen, men forholder sig først og fremmest til naturen.

Mennesket begynder ligesom alle dyr med at søge sine behov tilfredsstillt - det æder og drikker. Det lever således aktivt i et natur-

forhold, ved gennem sine handlinger at tilegne sig midler til tilfredsstillelse af sine behov.

Ved gentagne handlinger lejrer sig efterhånden en teoretisk opdeling, en differentiering, der skiller kategorier for behovsstillelse fra alt andet. Det bliver en erfaring om hvad der f.eks. er drikkeligt, og hvad ikke.

I sammenhæng med den samfundsmæssige organisering navngives de klasser af ting som abstrakte og kommunikerbare "teoretiske" størrelser. Den sproglige navngivning udtrykker således en anderledes teoretisk forestilling, som praksis har gjort til erfaring.

Skal talen altså være om erkendelse kan den således i bred forstand ikke løsrides fra tilegnelsen, fra arbejdet eller fra praksis og vil. Erkendelsen kan ikke unddrage sig sin oprindelse i det konkrete stofskifte mellem natur og menneske, fordi den på samme tid er udsætning for, og produkt af, den aktive handlen.

I formidlingsmæssig sammenhæng er det vigtigt at vurdere videnskabskategoriens erkendelsesmæssige karakter. Når viden ikke bestemmes historisk bliver den til erkendelsesideologi. Viden får status af at være tankemæssig afspejling af genstandene selv, og ikke tankemæssig afspejling af menneskets relationer til dem.

Hvis det antages at viden er en konkret tankemæssig afspejling af genstandene selv kan formidling af selvforståelse ikke problematisk. For så er selvforståelse et sandt udtryk for den naturlige omverden og som sådan er det et gode, at den bibringes så mange som muligt.

Forstås viden derimod relativt, som en tankemæssig afspejling af menneskets relationer til den naturlige omverden, rykker erkendelsesproblemet direkte ind i samfundet og den samfundsmæssige praksis.

tisering. Selvforståelse er i den forstand et produkt af nogle bestemte relationer, og kan ikke bare almenføres uden videre.

Alligevel bygger det borgerlige samfund på viden og selvforståelse som nogle almenfyldige størrelser: selvforståelse produceret af nogle kan formidles til andre uden at miste sin gyldighed. Formidling er altså ikke bare kredsløb for bevidste manipulationer, men bærer også rundt på ubevidste bakterier. Som sådan er formidling både i det åbne og i det skjulte en problematisk størrelse.

Så er det vist tid at få knyttet an til projektet igen. Formidling kan altså ikke bare betragtes isoleret for dets råstof i form af viden hænger sammen med samfundet selv. Erkendelsesprocessen er med andre ord uløseligt knyttet til den sociale evolution.

I det førborgerlige samfund er erkendelsen således præget af den objektive naturs overvægt. Naturen erkendes og tilegnes i princippet som en given og bestemmende kategori. Menneskets arbejde tilpasses den givne natur i form af f.eks. frugtbarhed og goldhed. Mennesket erkendelsesmæssige og materielle forhold til naturen er passivt modtagende.

I det borgerlige samfund er erkendelsen præget af det subjektive indgrebs overvægt. Naturen erkendes og tilegnes i stadig stigende grad som en samfundsmæssig kategori. Menneskets arbejde har form af et livtag med naturen, en ændring af dens kvaliteter. Vandfald omdannes til kraftproduktion, der brydes kul og malm til snævre samfundsmæssige formål. Mennesket forholder sig aktivt dannende til naturen på det materielle plan, (og) får ikke tænkt dialektikken (nok) ind i sit erkendelsesmæssige forhold til den.

I det borgerlige samfunds tidlige perioder optræder viden (altså) som en idealistisk og samfundsmæssig overhistorisk størrelse - frihedens første og største rige. I grov karikatur kan friheden og lykken altså

tænkes i sig selv og realiseres via oplysning og dannelse. Det er min tese, at denne fiktion på mange måder ligger til grund for det borgerlige samfunds oprindelige emancipationsidé og dens reduktion til et teknisk spørgsmål om oplysning - d.v.s. formidling af viden.

Kant har udtrykt dette i kort form ved at definere oplysning som "menneskets udgang fra dets selvforskyldte umyndighed". Her ligger både det borgerlige samfunds unikke frihedsprogram og dets kranke skæbne begravet.

Men hvad forstås ved det borgerlige samfund? Det borgerlige samfund er et samlet begreb for den samfundsformation, der udviklede sig som forudsætning for, og i forlængelse af, den kapitalistiske produktionsmåde i Europa. Jeg kalder det det borgerlige samfund fordi det oprindeligt blev undfanget som borgerskabets politiske og økonomiske barn, og fordi opdragelsen af barnet stadig foregår på forældrenes grundlæggende præmisser.

Det borgerlige samfund skal ^{således} ikke forstås som en passiv afspejling af økonomien, men som det samfundsmæssige mønster af organisation, politik, ret og ideologi hvori den kapitalistiske vareproduktion blev i stand til at udvikle sig og slå sig igennem som økonomisk princip.

Det borgerlige samfund er en modsætningsfyldt størrelse, men før vi går til nærmere behandling af dets problemfelter, skal vi kort se på i hvilket gavepapir forestillingerne om det borgerlige samfund oprindeligt var indpakket.

I Oplysningstiden er det for første gang muligt at samle en række samfundsmæssige begreber og målsætninger under én hat. Lad os kalde komplekset for den klassiske emancipationsidé. I forlængelse af samfundets filosofiske befrielse fra naturens og det guddommeligheds om-

klamring, i forlængelse af den begyndende økonomiske omorganisering, og i forlængelse af borgerskabets øgede politiske styrke, vokser der et sæt af frigørelsesforestillinger frem. I kort form er disse forestillinger knyttet til begreber som frihed, autonomi, myndighed, lighed, lykke og frigørelse fra naturtvang og undertrykkelse.

Det særegne er, at målforestillingerne gøres både konkrete og almene. De er konkrete i den forstand, at man anser dem for mulige at realisere i den konkrete, historiske situation - nemlig i udviklingen af det borgerlige samfund. Det der loves, er at det nu også er muligt at nå et frit og lykkeligt liv på denne side af døden. De er endvidere almene i den forstand, at de principielt skal gælde alle mennesker.

Problemet med den klassiske emancipationsidé er dens forhold til virkeligheden, til den historie den bliver gjort til program for. De forskellige forestillinger er ikke tænkt godt nok sammen og ikke gransket kritisk nok, dertil behøves mindst endnu et århundrede. Man kunne også sige, at oplysningsfilosofferne ikke får tænkt "frigørelse fra udbytning" med som fællesnævner i deres formler.

Det, der så sker sker, er at den klassiske emancipationsidé i det omfang den går i forbindelse med den økonomiske og politiske virkelighed, falder fra hinanden i adskilte delmål uden indre sammenhang. Frihed fra undertrykkelse udelukker f.eks ikke frihed til udbytning.

I alle sine modsigelser, visioner og resultater er det borgerlige samfunds historie også historien om hvorvidt og hvordan den klassiske emancipationsidé justeres, konkretiseres og realiseres.

Rammen bliver det borgerlige samfund som udtryk for den samfunds-
mæssige frigørelse: det drejer sig om den økonomiske og politiske

kamp for det "herredømmefri samfund", hvor magten er tøjlet og bragt i samfundets og fornuftens tjeneste.

Det borgerlige samfund bliver samtidig også mulighedsbetingelse for den menneskelige frigørelse: d.v.s. ramme for den politiske og ideologiske kamp om den civiliserede borger og en egentlig dannelsekultur.

Alt dette er overordnede forestillinger. På et mere operationelt plan er det af historiske grunde nødvendigt, at konstruere et samfundsbillede, som kan være en legitim fødselshjælper for emancipationsprogrammets realisering. Det nye samfundsbillede får snart karakter af både mål, middel og bitter nødvendighed.

Den historiske situation i Oplysningstiden, hvor borgerskabet fægte sine interesser igennem over for en absolutistisk, standspræget statsmagt, gør det bekvemt at opdele virkeligheden i en samfundssfare og en statssfare. Den gryende kapitalisme fordrer stadig i stadig stigende grad bortfaldet af de traditionelle herredømmestrukturer og accept af en økonomi baseret på et frit og uafhængigt marked.

Sidst men ikke mindst plæderer borgerskabets filosofi stadig kere for en økonomisk og retslig opdeling af samfundet i privat og offentligt. Den borgerlige strategi bliver således i første omgang at håndhæve retten til en privat, samfundsmæssig og økonomisk frihed. I anden omgang at tilkæmpe sig kontrollen over selve det offentlige felt - staten og dens institutioner.

Vi kommer nu til et springende punkt. Midlet eller mediet til at binde disse nødvendige adskillelser sammen på en funktionsdygtig fremtræder i form af forestillingen om den borgerlige offentlighed.

Hertil knytter der sig mange myter. Jeg vover den påstand, at den første myte om den borgerlige offentlighed, er at den eksisterer. Godtages den myte, står problemerne marcheret op på række. Hvem kan ikke både nikke indforstået og samtidig ryste afværgende på hovedet, hvis det sættes op på versefødder, som Habakuk har gjort det her?:

Goddag og farvel.

Du vækkede til live for at stene ihjel.

Når hovederne ligger som rødkål i stak,

du vandrer i zig hvor du før gik i zag

og pusler med plaster hvor blodøksen sved

O offentlighed.

Ak, yndest og gunst,

du kommer og går som en vildornes brunst.

Så såre et offer forbløder på mark,

så kysser du røven, du såred med spark

og pudrer de pletter, som tanderne bed,

O offentlighed.

Besyderligt nok.

Først er du forarget og løber amok.

Så snart du får gaflen begravet i steg,

du vender og løber den modsatte vej.

Hvad er det for kræfter, der drev dig og sled?

O offentlighed.

Jeg ser begrebet om den borgerlige offentlighed som en statsretslig fiktion og samtidig den helt grundliggende legitimation for det borgerlige samfunds opbygning. Den borgerlige offentlighed lægges som selve det borgerlige samfunds livsnerve, som vejen til det

(Kan afsynes på mel.
"Oh, kristelighed")

herredømmefri samfund, hvor alle kan træde frem i lighedens og fornuftens navn, men igennem mødet med den historiske virkelighed ender den som etiket for "folkesjælens" forvirrede vandringer - vandringer som Gallup og Observa åbenbart er de eneste, der kan beskrive og udlægge.

Offentligheden var en demokratisk utopi .. om sammenhængen mellem økonomi, politik og ideologi i det borgerlige samfund, en utopi som virkeligheden ikke ville anerkende. Det borgerlige samfunds emancipationsprogram, som skulle formidles ved hjælp af offentlighedsprincipet, tog i stedet andre og mere håndgribelige veje.

Emancipationsprogrammets økonomiske aspekt, stofskiftet mellem natur og samfund, realiseres i det kapitalistiske produktionssystem. Det politiske aspekt, stofskiftet mellem samfund og stat, formaliseres i den parlamentariske repræsentation. Og det ideologiske aspekt, stofskiftet mellem individ og gruppe, står tilbage som det legitime emancipationsspørgsmål. Et spørgsmål om dannelse.

Jeg ser altså forestillingerne om emancipation og demokratisk offentlighed blive reduceret fra en 3dimensional til en 1dimensional utopi: det der står tilbage at civilisere og frigøre er ikke karakteren af samfundets økonomi eller formen for kollektiv politik, men alene graden af menneskets dannelse. Man kunne også sige, at det eneste sted, hvor det accepteres at emancipationen ikke er fuldbyrdet er på det dannelsesmæssige plan.

Hvis man tog det her som en kronologisk historie kunne man godt tro at dannelsesbegrebet var af forholdsvis ny dato. Men i virkeligheden har det samme rødder som det borgerlige samfund selv. Allerede Condorcet arbejdede i revolutionsårene ud fra den antagelse, at civilisa-

tionens historie ikke først og fremmest var økonomiens eller politikens historie, men tværtimod dannelsens historie. For mange filosoffer og pædagoger har det i tidens løb også taget sig sådan ud - og dannelsen er derfor i høj grad mere blevet et "antropologisk" end et egentligt samfundsmæssigt spørgsmål.

Det kommer nok ikke bag på nogle, at jeg her ser marxismen som det første livskraftige forsøg på igen at tænke dannelsen sammen med politikken og økonomien. Marxismen er på mange måder forsøget på at overkomme den opsplitning, som den klassiske emancipationsidé er blevet udsat for.

For det borgerlige samfund er det altså i dannelsesprocessen at den sidste nødvendige emancipation kan foregå. Men det er også i dannelsesprocessen at den første mulige emancipation overlever. For dannelsesbegrebet indeholder samme type af modsætninger, som vi har set det i offentlighedsbegrebet og formidlingsbegrebet. Modsætningen mellem undertrykkelse og frigørelse.

Dannelse er et begreb som både dækker over den samfundsmæssige selvforståelse og den menneskelige forståelse. Altså både over det forhold, at samfundet via en formidling danner menneskene, og at menneskene via denne formidlingsproces danner sig.

Dannelse som et samfundsmæssigt snarere end et "antropologisk" spørgsmål indebærer altså at mennesket ikke bare dannes af noget, men også danner sig til noget. Formidling af et dannelsesindhold bærer således både en prægning og en udvikling med sig - naturligvis i svingende grad. Jvf. talen om erkendelsesteori før kan heller ikke dannelse forstås i sig selv. Både prægningseffekten og udviklingseffekten i dannelsesprocessen har sine rødder i de rådende økonomiske og politiske magtforhold.

Dannelsesformidlingens prægning har form af autoriseret selvforståelse. D.v.s. samfundets officielle billede eller forståelse af sig selv formidles til dets borgere. Men det er abstrakt at tale om et samfund i den forstand. I realiteten er der tale om, at bestemte samfundsgrupper, i kraft af deres magt, er i stand til at almenføre deres selvforståelse som samfundets selvforståelse.

Dannelsesformidlingens udvikling består i muligheden af at en ny forståelse opstår, d.v.s. en forståelse som på væsentlige punkter afviger fra den autoriserede. Erkendelsesteoretisk er muligheden til stede når samfundets selvforståelse ikke i tilstrækkelig grad stemmer overens med den enkeltes erfaringer. Men samfundsmæssigt åbenbarer den ny forståelse sig først åbenlyst i det øjeblik den er udtrykt som en kollektiv erfaring. Er det tilfældet kan den ny forståelse opstå som sere sig som erkendende og handlende modmagt, som selv er i stand til at formulere en ^{alternativ} (ny) selvforståelse. På dannelsesplanen har såvel bevægelsen og arbejderbevægelsen i høj grad fungeret som ny forståelse, som alternativ modmagt til den autoriserede dannelse.

Dannelsesbegrebet er altså det mest konkrete begreb, som i en ^{beskrivelse om} form stadig indeholder det borgerlige samfunds (karakter af) formidling af emancipation og offentlighed. Men det er stadig en noget ubestemt relæse at beskrive. Skal det overhovedet kunne lade sig gøre må det være ved hjælp af en negation - ved hjælp af anderledeshedens princip. Med anderledeshedens princip menes, at noget ubestemt tydeligst står hvis det sættes i et forhold til nogle anderledes og mere bestemte kategorier.

I mere end én forstand bliver det altså et forsøg på at beskrive forsiden ved hjælp af prentningen på medaljens bagside.

De kategorier, der skal arbejdes med, består af de vilde, de døde og de gale. D.v.s. det borgerlige samfunds sammensatte opfattelse, udgrænsning og forhold til andre kulturer, sin egen historie og sine sociale afvigere.

At de her bliver kaldt for vilde, døde og gale er ikke bare for at være smart, men for at understrege kategoriernes sande karakter. Der er nemlig ikke tale om anderledesheden som en konkret, men mere som en abstrakt form.

Det er f.eks. ikke de rigtige "vilde" - d.v.s. virkelige indianere og virkelige negre af kød og blod - det drejer sig om, men det borgerlige samfunds skiftende tankebilleder af hvad en indianer og en neger udtrykker.

Vores erkendelse af den vilde verden er aldrig en afspejling af objektet selv, men snarere en afspejling af vores mere eller mindre fortrængte forhold til det. Antropologien er ikke en tolkning af fremmede kulturer, men en kulturbestemt fortolkning, der egentlig siger mere om fortolkeren end det fortolkede. Det samme gælder forholdet til de døde og de gale.

Men anderledesheden som definerende tankekategori er ikke bare bekvem for magthaverne i et dannelsesøjemed. Den truer også uafslægt som et problem i øjenkrogen. Det giver næsten sig selv, at magthavernes dannelsesprogram principielt nemmere vil kunne almengøres, hvis det kan fremstå i lysende klarhed på en dunkel baggrund malet med ført hånd af de vilde, de døde og de gale.

Ved at lade de vilde, de døde og de gale være kulisser i dannelsens autoriserede teater har man imidlertid også lukket en horde indendørs, som ved deres blotte tilstedeværelse sætter spørgsmålstegn ved selve

karakteren af den forståelse, de ved deres anormalitet er sat til at normalisere.

Anderledesheden bærer i sit kølvand af letkøbt legitimering en slipstrøm af grundliggende kritik. Den mørktpolerede baggrund kan man af og til også spejle sig i. Hvis f.eks. de vilde virkelig er så anderledes, som det nogle gange bliver sagt, må det samtidig betyde, at man altså faktisk kan være anderledes.

De vilde, de døde og de gale er derfor ikke kun handy tankeredskeber for magtens selvforståelse, men kan også optræde som chockeffekt og kritisk arsenal for modmagtens alternative forståelse. I den forstand er anderledesheden en væsentlig ingrediens i det dannelsesindhold, som forskellige magtgrupper i det borgerlige samfund løbende har promoveret.

Lidt provokatorisk kan man sige, at det borgerlige samfunds dannelsesindhold dermed er produkt af en magtbaseret kulturkamp - en kulturkamp i en arena, hvor bl.a. ædle og uædle vilde trækkes rundt ved næsen, hvor myter om de døde messes med monoton røst, og hvor gale fremvises med groteske narrehuer eller gemmes bort med elektroder om hovedet.

Så er tiden kommet, hvor betragtningerne skal afsluttes. Grundideen i denne fremlægning har været, at det borgerlige samfund idag befinder sig i en fornuftstrance, hvor emancipationen er blevet forvist til en by i Rusland. Hvorfor og hvordan det er gået som det er, kan man bl.a. forfølge ved en opvikling af det kredsløb, der hedder formidling af dannelse. Intentionen er at få en fornemmelse af hvor dyb trancen er, og hvordan der fra pædagogisk side kan bidrages til dens ophævelse. En trancetilstand løses ofte ved hjælp af en mindre chockeffekt. Denne chockeffekt kan stables på benene ved bl.a. at formidle den fortrængte anderledeshed tilbage til samfundet i en konstruktiv form.

Det foregående har været indledende betragtninger forud for en egentlig tematisk fremstilling af forholdet mellem a) magt, b) dannelse og c) formidling i 5 faser af det borgerlige samfunds historie. Som et supplement følger her en række historiske stikord til temaet:

1. Frankrig op til revolutionsårene -(borgerskabets oprør)
 a) agrar og merkantil økonomi - borgerskab og absolutistisk stat - reform eller revolution.
 b) de adle og de uadle vilde - progressiv og strukturel historie - internering af de gale.
 c) Litteratur - akademier - selskaber - pædagogik: Condorcet.
2. Preussen i begyndelsen af det 19. århundrede -(borgerskabets konsolidering)
 a) agrar og merkantil økonomi - borgerskab og bureaukratisk stat - reform og social kontrakt.
 b) racedeterminisme og eksotisme - historiens fuldbyrdelse - de gale gemmes bort.
 c) elementaruddannelse, gymnasier, universitet - pædagogik: Humboldt
3. Danmark i midten af det 19. århundrede -(bøndernes opbrud)
 a) agrar og merkantil økonomi - bønder og borgerlig stat - reform og parlamentarisk demokrati
 b) materiel kulturhistorie - national historie - de gale straffes.
 c) dannelsesinstitutioner, højskolebevægelse, det talte ord - pædagogik: Grundtvig.
4. Tyskland i slutningen af det 19. århundrede -(arbejdernes opbrud)
 a) voksende industriel økonomi - arbejdere og parlamentarisk stat - reform eller revolution.
 b) evolutionisme - materialistisk historieteori - behandling af de gale.
 c) litteratur, agitation, skoling, parti - pædagogik: Marx.
5. Danmark efter 1960 - (integrationssamfundet)
 a) blandingsøkonomi - borgere og socialstat - reform og samarbejde.
 b) funktionel kulturrelativisme - pluralhistorie - terapiformer
 c) undervisning - massekommunikation - pædagogik: politisk dannelse

Inspirationen til de fremlagte betragtning har jeg bl.a. fået fra:

Bitterli, Die "Wilden" und die "Zivilisierten", München 1976
 Bloch, Naturrecht und menschliche Würde, Frankfurt 1977
 Carlsen m.fl., Kapitalisme, behov og civilisation, Århus 1980
 Elias, Über den Prozess der Zivilisation, Suhrkamp 1980
 Foucault, Galskapens historie, Oslo 1973
 Habermas, Borgerlig offentlighed, Oslo 1971
 Henriksen, Den politiske dannelse, Kbh. 1979
 Horstbøll & Weigelt, Frihed, ulighed og borgerskab, Århus 1980 (upubl.)
 Koselleck, Kritik und Krise, Suhrkamp 1979
 Kramer, Verkehrte Welten, Frankfurt 1977
 Meek, Social Science and the Ignoble Savage, Cambridge 1976
 Schmidt, Naturbegrebet hos Marx, Kbh. 1976

MARXISMEN OG BØNDERNE: TIGRIS CHARTACHEA.

POUL GUSTAV PEDERSEN

Det foregående har været indledende betragtninger forud for en egentlig tematisk fremstilling af forholdet mellem a) magt, b) dannelse og c) formidling i 5 faser af det borgerlige samfunds historie. Som et supplement følger her en række historiske stikord til temaet:

1. Frankrig op til revolutionsårene -(borgerskabets oprør)
 - a) agrar og merkantil økonomi - borgerskab og absolutistisk stat - reform eller revolution.
 - b) de ædle og de uædle vilde - progressiv og strukturel historie - internering af de gale.
 - c) Litteratur - akademier - selskaber - pædagogik: Condorcet.
2. Preussen i begyndelsen af det 19. århundrede -(borgerskabets konsolidering)
 - a) agrar og merkantil økonomi - borgerskab og bureaukratisk stat - reform og social kontrakt.
 - b) rasedeterminisme og eksotisme - historiens fuldbyrdelse - de gale gemmes bort.
 - c) elementaruddannelse, gymnasier, universitet - pædagogik: Humboldt
3. Danmark i midten af det 19. århundrede -(bøndernes opbrud)
 - a) agrar og merkantil økonomi - bønder og borgerlig stat - reform og parlamentarisk demokrati
 - b) materiel kulturhistorie - national historie - de gale straffes.
 - c) dannelsesinstitutioner, højskolebevægelse, det talte ord - pædagogik: Grundtvig.
4. Tyskland i slutningen af det 19. århundrede -(arbejdernes opbrud)
 - a) voksende industriel økonomi - arbejdere og parlamentarisk stat - reform eller revolution.
 - b) evolutionisme - materialistisk historieteori - behandling af de gale.
 - c) litteratur, agitation, skoling, parti - pædagogik: Marx.
5. Danmark efter 1960 - (integrationssamfundet)
 - a) blandingsøkonomi - borgere og socialstat - reform og samarbejde.
 - b) funktionel kulturrelativisme - pluralhistorie - terapiformer
 - c) undervisning - massekommunikation - pædagogik: politisk dannelse

Inspirationen til de fremlagte betragtning har jeg bl.a. fået fra:

Bitterli, Die "Wilden" und die "Zivilisierten", München 1976
 Bloch, Naturrecht und menschliche Würde, Frankfurt 1977
 Carlsen m.fl., Kapitalisme, behov og civilisation, Århus 1980
 Elias, Über den Prozess der Zivilisation, Suhrkamp 1980
 Foucault, Galskapens historie, Oslo 1973
 Habermas, Borgerlig offentlighed, Oslo 1971
 Henriksen, Den politiske dannelse, Kbh. 1979
 Horstbøll & Weigelt, Frihed, ulighed og b~~u~~erskab, Århus 1980 (upubl.)
 Koselleck, Kritik und Krise, Suhrkamp 1979
 Kramer, Verkehrte Welten, Frankfurt 1977
 Meek, Social Science and the Ignoble Savage, Cambridge 1976
 Schmidt, Naturbegrebet hos Marx, Kbh. 1976

MARXISMEN OG BØNDERNE: TIGRIS CHARTACHEA.

POUL GUSTAV PEDERSEN

MARXISMEN OG BØNDERNE: TIGRIS CHARTACHEA

De første marxister havde som bekendt et noget anstrengt forhold til deres samtids bønder. De havde vanskeligt ved at betragte dem som andet end utidssvarende levn fra en mørk og ubehagelig fortid, levn som kapitalismen snart skulle få civiliseret bort fra jordens overflade. Men ikke blot anakronistiske, også foragtelige: Marx udtrykte utilsløret spidsborgerens rynken på næsen ved sine smagfulde sammenligninger. Kartoffler, idioter, barbarer: bønderne var ikke stuerene.

Senere marxister, bolsjevikkerne, måtte nødvendigvis i højere grad tage hånd om bønderne, fordi de jo ikke havde nogen salonfähig arbejderklasse at omstyrte kapitalismen med. Tværtimod, bolsjevikkerne havde stort set kun bønder - og en meget ringe udviklet kapitalisme. Men samtidig havde de en tro på, at tiden arbejdede for dem, at der ville ske en stadig økonomisk udvikling med en tiltagende arbejdsdeling og udbredelse af markedsrelationer. Dette forløb ville begynde i byerne og derfra sprede sig ud over bondelandet, hvor det skulle omforme det til et landbrug i byernes kapitalistiske billede: rige og driftige bønder ville blive til agrarkapitalister, og de fattige, dårligt udrustede bønder ville blive proletariserede og siden tvunget til at overleve som lønarbejdere på landet eller i byen. Inde mellem disse to klasser ville der findes resterne af det traditionelle, relativt uafhængige og selvforsynende lag af bønder. Historisk set ville dette være dødsdømt (Plekhanov: Bønderne eksisterer ikke - historisk set!), den økonomiske udvikling ville tage det. Efter denne proces havde kapitalismen løbet bondelandet over ende, hele samfundet var polariseret i kapitalister og proletarer, hvis opgave det derefter skulle være

at udkæmpe historiens sidste, afgørende klassekamp.

Denne opfattelse har sin krystalklare fremstilling hos Lenin i Kapitalismens udvikling i Rusland (1899). Lad os se bøndernes endeligt à la Lenin (her efter kap. II, par. XIII!):

De russiske bønder lever i en vareøkonomi og er fuldstændigt underordnet markedet. De sociale modsætninger, som findes i enhver vareøkonomi og enhver slags kapitalisme (konkurrence, kampen for økonomisk selvstændighed, tilegnelse af jord, produktionens koncentration på få hænder m.m.), eksisterer også blandt bønderne, og summen af alle de økonomiske modsætninger udgør bondeklassens differentiering, opløsningen af den gamle patriarkalske bondeklasse og skabelsen af nye typer af beboere på landet. Disse nye typer er for det første de rige bønder, som ejer så megen jord, at de må dyrke den med lønnet arbejdskraft uden for deres egne hushold. Den anden nye type er de fattige bønder, som ejer så få produktionsmidler (jord og trækdyr fx), at de ikke kan leve af dem alene. De må derfor supplere deres indtægter med lønarbejde. Denne gruppe omfatter også landarbejdere, som ikke ejer nogen jord. For det tredje er der mellem disse to typer mellembønderne. Disse har den mindst udviklede vareproduktion og højeste grad af selvforsyning og økonomisk uafhængighed, men står alligevel i en meget udsat position. Prissvingninger, sygdom og misvækst kan hurtigt bringe dem ud i økonomisk ufare med social deroute til følge. De fleste mellembønder vil for eller senere synke ned i fattigbøndernes rækker, mens kun de færreste har mulighed for at stige op blandt de rige bønder.

Det er karakteristisk at Lenins fremstilling ikke handler specielt om bønder. Naturligvis er der tale om en klassifikation af bønder, men denne har ikke sin baggrund i den opfattelse, at bondesamfundet skulle udgøre en bestemt type økonomi²⁾, tværtimod er bønderne og bondesamfundet underordnet de lovmæssigheder, der gælder for vareproduktionen og kapitalismen. Klassifikationen af bønder i de tre klasser er ikke en tilfældig empirisk klassifikation som sociologiens velkendte status- eller indtægtsgrupperinger. Hos Lenin er der tale om en determineret klassifikation: differentieringen er bestemt af vareproduktionens udfoldelse og kapitalismens udvikling. På den ene side er begrebsliggørelsen af bondesamfundet i de tre klasser en abstraktion, men på den anden side er abstraktionen et resultat af en bestemt historisk proces. Bondeklassens differentiering er det adekvate udtryk for landbrugets underordning under kapitalen³⁾.

Lenins analyser af det russiske landbrug før revolutionen har vundet hævd som det uomgængelige teoretiske grundlag for marxistiske studier af bondesamfund. Som følge heraf er den begrebslige tre-enighed, rig-mellem-fattigbonde, blevet paradigmet for analysen af bøndernes klasse-mæssige tilhørsforhold. I den lange række af marxistiske bondestudier er dukket op den sidste snes år har Lenin været den afgørende inspirationskilde. Mere om det i det følgende.

2. Bøndernes revolution.

Lenins overvejelser over imperialismen rummer kimene til teori om den socialistiske revolution i den 3. verden. Hans opmærksomhed over for "de bestukne arbejderledere og arbejderaristokratiet" i de imperialistiske centrer, og hans henvisning til, at det imperialistiske verdensherredømme ville briste i "kædens svageste led" er blevet retfærdiggjort i den forstand, at alle socialistiske revolutioner le finde sted uden for de højtindustrialiserede lande. Den klassiske opgave, som de gamle kapitalistiske nationers arbejderklasse havde fået tildelt - at omstyrte kapitalismen - er til syneladende faldet i hænderne på den 3. verdens svagt udviklede arbejderklasse og uhyre bondemasser: Rusland, Kina, Cuba, Vietnam etc.

Den socialistiske aktivitet i den 3. verden har udtrykt sig akademisk på flere måder, bl.a. i en række imperialistiske teoretiske værker⁴⁾ og talrige studier af bonde- og arbejderbevægelser i de perifere lande⁵⁾. Således er det blevet at marxismen som fra sin begyndelse så skævt til bønderne, nu ser op til dem som sande revolutionære. I det følgende vi se nærmere på et af disse marxistiske studier i bonderevolutioner, måske det mest indflydelsesrige blandt mange, fordi det affødte en lang række af neo-leninistiske studier af bondesamfundets klassestruktur⁶⁾.

Hamza Alavi er ikke i tvivl om, at bønder kan være revolutionære. Bondesamfundet har en århundredgammel tradition for at bønder pludseligt og voldsomt har gjort oprør mod deres undertrykkere. Det vigtigste spørgsmål at besvare

imidlertid: Under hvilke betingelser bliver bønder revolutionære. Hvornår vil de kæmpe for et socialistisk samfund? For at besvare dette må man opgive al tale om bønderne som en ensartet og sammenhængende masse og tværtimod splitte dem op i sektioner, som har forskellige mål og sociale perspektiver, fordi de hver i sær står over for forskellige slags problemer. Alavis arbejde er da et forsøg på at bestemme hvilke sektioner blandt bønderne, der revolutionært er mest privilegerede.

Til den ende lader han bondesamfundets sektioner, eller "klasser", afgrænse ved nogle strukturelle kriterier, der modsvarede nogle økonomiske sektorer, eller produktionsmåder, som igen er defineret ud fra deres forskellige produktionsforhold. Den strukturelle afgrænsning af "klasserne" ser således ud:

1. Den første sektor er den, hvor jorden ejes af en jordejer som ikke selv dyrker den, men overlader dyrkningen til jordløse forpagtere, for det meste sharecroppers. Disse sidste er fattigbønder.
2. Den anden sektor består af uafhængige småbesiddere, som ikke ejer mere jord, end de selv kan dyrke den og dog nok til at gøre dem selvforsynende (self-sufficient). De udnytter ikke andres arbejde, og deres arbejde udnyttes ikke af andre. Disse er mellembønder.
3. Den tredje sektor, hvor kapitalistiske farmere ejer store landområder, som dyrkes primært ved hjælp af lønarbejde, skønt de også selv kan deltage i dyrkningen. Disse er rige bønder.

Mange bønder vil ikke selv have jord eller adgang til forpagtning. Disse må derfor helt og holdent ernære sig ved lønarbejde. Sammen med forpagterne i sektor 1. udgør lønarbejderne - som jo befinder sig i sektor 3. - fattigbønderne.

Hér følger nu en kritisk distinktion mellem på den ene side de rige bønder og fattigbønderne og på den anden side mellembønderne. Fattigbønderne er - uanset om de er lønarbejdere eller forpagtere - økonomisk afhængige af deres herrer, de kapitalistiske farmere og store jordejere, mens mellembønderne - der jo selv klarer til dagen og vejen - er økonomisk uafhængige af både kapitalister og store jordejere (Alavi 1973:295ff). Denne distinktion viser i hvor høj grad de forskellige bonde"klasser" har forskellige sociale erfaringer og perspektiver, og på de følgende sider (ibid.:295ff) bliver disse forskelle undersøgt i forhold til virkelige hændelsesforløb, hvor bønderne har været centrale medvirkende: Den russiske revolution, Den kinesiske do. og to bondeoprør i Indien i tiden lige før og efter selvstændigheden, Tebhaga og Telengana.

Hamza Alavi mener at kunne vise, at de forskellige bonde"klasser" - rig, mellem og fattig - i oprør har optrådt forskelligt - på den samme måde, og at det forhold som har været afgørende for bondens revolutionære rejsning er graden af økonomisk afhængighed eller uafhængighed, og naturligvis dermed graden af politisk handlefrihed. Tager vi bonde"klasserne" én efter én og undersøger deres oprørsmuligheder i lyset af afhængigheds/uafhængighedskriteriet så finder vi, at

1. De rige bønder sidder på flæsken og er kun interesseret i status quo.
2. De fattige bønder er i økonomisk og politisk henseende i lommen på deres rige og magtige herrer. Dette fratager dem enhver politisk handlefrihed.
3. Mellembønderne er økonomisk selvstændige og ligger under for nogen tvang eller politisk manipulation fra arbejdsgivere eller jordejere. Mellembønderne har da det nødvendige politiske råderum som opstanden kræver.

Alavis konklusioner er:

1. "Fattigbønderne er fra begyndelsen af de mindst militante" (ibid.:333).
2. "Mellembønderne er, på den anden side, de mest militante blandt bønderne, og de kan være en magtfuld allieret i en proletarisk bevægelse på landet, særlig ved at skabe den første drivkraft til en bonderevolution" (ibid.:334).

Der er mange ligheder mellem Lenin 1899 og Alavi 1965. Især hvad angår opfattelse af bondesamfundets kalssesammensætning. Her genlyder Lenins tre-enighed fuldt hos Alavi. Til dette fælles grundlag føjer Alavi en politisk handlingsdimension, som han funderer i et afhængigheds/uafhængighedskriterium, som han "afleder" af bondesamfundets forskellige produktionsforhold. Således kan den efterhånden meget udbredte "mellembondetese" synes særdeles respektabel, da dens teoretiske tre-klange først blev anslået af Lenin.

Men har den noget på? Synes det at være i overensstemmelse med vore iagttagelser, at det først og fremmest er mellembønder, som kaster sig ud i revolutionære handlinger?

Og er der, når det kommer til stykket noget som helst teoretisk hold i mellembondetesen? Vi vil stille nogle få spørgsmål nedenfor og i videst mulig omfang søge at besvare dem.

3. Kendsgjerningernes oprør.

At tilbagevise mellembondetesen empirisk, at hævde, at på et eller andet tidspunkt et eller andet sted har nogle andre end mellembønder gjort oprør, er ikke den store kunst og ikke megen nytte til. Verden er nu engang så mangfoldig at både det ene og det andet kan være tilfældet. Den videnskabelige, systematiske fremgangsmåde består i at vise, hvorfor det ene og ikke det andet eller tredje. En påvisning af at fattigbønder kunne gøre oprør behøvede derfor ikke være uforenelig med Hamza Alavis tese. Lad os ikke desto mindre alligevel begynde dér, i empirien.

Joan P. Mencher har for Indiens vedkommende stillet sig tvivlende over for middelbondens oprørskhed, i hvert fald har hun haft vanskeligheder med at konstatere den. Tildes man, siger hun, mellembonden en særlig strategisk placering i klassekampen, så rækker dette ikke til at forklare den diskrete situation: "I indisk sammenhæng har de små og mellestore bønder (i.e. mellembønderne, PCP) ikke organiseret eller anført revolter af nogen slags" og positivt for Indiens vedkommende gælder det, at "det har været de jordløse arbejdere, som ikke har været bundet af nogen mulige tilgængelige jorden, som har været forrest med hensyn til agitation".

strejker"7).

Som nævnt betyder dette ikke at mellembondetesen ikke kan opretholdes, men dog at den bør indtages cum grano salis. Det er dog værre - stadig på dette empiriske plan - når Alavi ser mellembønder, hvor der er rigbønder. Som belæg for sin tese nævner han det indiske Telengāna-oprør, som varede fra 1946 til 1951. Den kraft som fra begyndelsen lå i det, hævder Alavi, skyldtes bl.a. at mellembønderne deltog i det. Da oprøret senere mistede tilslutning fra mellembøndernes side, bidrog dette til at svække det (Alavi op.cit.:327-8).

I en undersøgelse af Telengana-opstandens sociale baggrund viser D.N. Dhanagare, at det var de rige bønder, som anført af kommunisterne, der samlede de andre bønder i en alliance mod en håndfuld ikke lokalt bosatte (absentee) store jordejere. Og det fremgår også, at det ikke var mellembønderne, som var de første til at falde fra, men at de sammen med fattigbønderne var dem, som holdt længst ud⁸⁾.

Udover de indiske bondeoprør, Tebhaga og Telengana, eksemplificerer Alavi mellembondetesen med Den russiske revolution og Den kinesiske revolution. Disse forskellige, mere eller mindre revolutionære situationer, adskiller sig fra hinanden geografisk såvel som historisk. Denne forskellighed rejser spørgsmålet, om det er videnskabeligt ædelt at se bort fra forskellene mellem dem og kun hæfte sig ved, at de til syneladende alle (delvis) kan beskrives ved hjælp af bondetreklangen? Alavi mener naturligvis, at han demonstrerer sin teses gyldighed. Men eksemplerne har ikke rigtig

empirisk gyldighed, fordi de er for forskellige, og fordi der ses bort fra denne forskellighed. I stedet for induktivt at sandsynliggøre mellembondetesen, skaber Alavi en mellembondens oprørsontologi. Mellembonden får den skæbne, uafhængigt af historien altid at kaste den første sten.

4. Agricola seditiosus.

Det er en svaghed ved Hamza Alavis tese, at han ikke teoretisk argumenterer for at mellembonden er revolutionær. Det determinationsforhold, som er afgørende for at opretholde mellembondetesen, viser sig ved nærmere eftersyn at være negativt. Af de tre "klasser", som findes i bondesamfundet, er de rige for velstående og de fattige bønder for afhængige af de rige til at gøre oprør. Kun mellembønderne er uden disse begrænsninger og kan derfor gå til kamp. Tager man derfor tesen på ordet, så handler den egentlig ikke om, at nogle gør oprør og hvorfor, men om at andre ikke gør det og hvorfor ikke. Dette er unægtelig en anden tese end forventet, og når det er gået sådan, at mellembondens oprør, er blevet erstattet af nogles andres ikke-oprør, så hænger det sammen med, at begrænsninger tillægges kausalitet. I dette tilfælde påstås velstand og afhængighed - som begge hidrører fra nogle sociale betingelser, produktionsforholdene - at begrænse oprøret - hos nogle og derfor lade det strømme frit hos andre.

Der er åbenbart tale om en slags oprørspossibilisme, hvor produktionsforholdene lægger et sæt af begrænsninger på oprøret og lader det udtrykke sig, hvor begrænsningerne ikke er til stede. Dette forudsætter imidlertid, at bonden virkelig gør oprør, hvis han ikke lige forhindres i det. Således forudsætter mellembondetesen en bestemt landlig og oprørske mennesketype: Agricola seditiosus. Denne figur kan herefter indtage sin velfortjente plads blandt karikaturer og vanskabninger i det samfundsvidenskabelige rædselskabinet: Side om side med Homo oeconomicus og Den nøgne Abe vil den være et passende monument over samfundsvidenskabelig dårskab.

Man vil se af Hamza Alavis eksempler, at bondeoprørerne finder sted under de særlige omstændigheder, hvor "bondesamfundet" oplever en høj grad af påvirkning fra "dets omverden", uden at disse ydre påvirkninger gives nogen determinerende rolle i påvisningen af mellembondens bemærkelsesværdige adfærd. Det er så meget mærkeligere, når bondesamfundet i sin abstrakte, ahistoriske bestemmelse ikke selv kan skabe betingelser for revolutionære, socialistiske bevægelser. I de mange tilfælde, hvor bønder har kæmpet for socialismen, er den blevet bragt til dem fra byerne, hvad Alavi selv tydeligt viser. Ved således at lægge determinationen ind i bondesamfundet, får Alavi faktisk skåret historien over og isoleret bondesamfundet på et sted, som er utilgængeligt for historien. Hører vi således ikke i denne revolutionspossibilisme det svage ekko af Marx' uforanderlige Orient,

disse små, idylliske republikker, der vegeterer i tidens tænder, og som selv i dag - Alavis variant - er jomfrueligt uberørt af tidens favntag?

5. Afhængig og ufri - eller proletarisk impotens.

Vi så, at Lenins differentieringsteori samtidig var en teori om kapitalismens udvikling i landbruget. Pointen i den ne dobbelthed er, at de klassemæssige forskydninger på landet og disses teoretiske fremstilling er determineret af af den historiske lovmæssighed i vareproduktionen. Hamza Alavi benytter sig af Lenins differentieringsparadigme, men når han udvider det med handlingsdimensionen, så lader han Lenin i stikken og taber hans pointe på gulvet. I skiftet fra klassernes økonomiske bestemmelse til bestemmelsen af deres politiske handlingsmuligheder introducerer han afhængigheds/uafhængighedskriteriet som determinationsinstans. Ovenfor har vi været inde på, at der slet ikke er tale om determination i positiv forstand, blot om angivelse af visse begrænsninger. Ser vi bort fra dette og i stedet hæfter os ved skiftet fra økonomisk klassebestemmelse til politiske handlingsmuligheder, da vil vi erfare, at Alavis kriterium ikke knytter sig til økonomisk udvikling (som hos Lenin) men rejser sig på en formel ahistorisk abstraktion: afhængighed/uafhængighed.

De historiske rammer er klare nok. Jord er en kritisk ressource i bondesamfundet, den der kontrollerer jorden kontrollerer jordens mennesker. Men når det kommer til at præcisere hvordan kontrollen med jord og mennesker foregår, så går det galt. Det viser sig nemlig, at sektor 1. (absoluttere jordejere med sharecroppere) og sektor 3. (kapital-

stiske farmere med lønarbejdere) skaber samme slags kontra-revolutionære kontrol med bønderne. Disse to sektorer kalder Alavi også produktionsmåder. Men hvorfor standse her? Hvad skulle i formel henseende adskille fx lønarbejderne i Vesteuropa fra sharecropperne (sektor 1.) eller lønarbejderne i sektor 3.? Er industriarbejderen ikke i samme grad afhængig af sin kapitalist, som en landarbejder er det af sin? På dette formelle grundlag er der ingen grund til at indskrænke den afhængige, mindst militante gruppe til blot at bestå af fattigbønder, den kan mageligt udvides med hele den globale lønarbejderklasse! Og omvendt, den formelle uafhængighed, som karakteriserer mellembonden, den finder vi også i band- og stammesamfund, så mellembondegruppen bør anstændigvis udvides med disse også!

Denne formelle afhængighedsbestemmelse af politiske handlingsmuligheder får nogle ubehagelige konsekvenser for "marxisten" Hamza Alavi. Han tvinges jo til at afskrive arbejderbevægelsen dens rolle i kampen for socialismen, og med hvem skal de militante mellembønder da alliere sig? Med de sidste rester af fribårne band- og stammefolk, måske? Eller med uafhængige, selvforsynende, akademiske "marxister"? Mellembondetesens afhængigheds/uafhængighedskriterium er i sidste ende indholdstomt. Kombinationen af økonomisk uafhængighed og oprør (revolution) fører blot til trivialiteter og tautologier: De som pr. definition ikke kan gøre oprør, de gør det ikke. Og de, som gør det, ja, de kan.

Bøndernes endeligt?

Hvis der er noget om, at mellembønderne er særligt oprørske, så er det ikke af de grunde, Alavi gør gældende med sin anvendte leninisme. Her er det naturligt at spørge, om det kun er Hamza Alavi, der er på afveje, eller om også den åndelige fader, Lenin, har en rem af huden. Dette skal vi nu undersøge nøjere.

Lenins opfattelse af kapitalismens udvikling i landbruget⁹⁾ kan sammenfattes i tre punkter:

1. Kapitalismen forårsager en differentiering af bønderne. Det traditionelle lag af selvforsynende bønder (mellembønder) forsvinder, og to nye typer opstår: rige bønder og fattige bønder.
2. De rige bønder bliver kapitalistiske farmere, og de fattige bønder bliver lønarbejdere hos de rige bønder (kapitalistiske farmere), eller bliver, ved emigration, lønarbejdere i industrien.
3. Kapitalismen koncentrerer jorden i de rige bønders hænder, hvorved der opstår stordrift, som økonomisk udkonkurrerer det traditionelle familiebrug (smådrift).

I korthed kan man sige, at dette udtrykker, at der til den kapitalistiske akkumulationsproces, $P - V - P'$, svarer nogle bestemte sociale former - og kun disse - for produktionens organisering. Spørgsmålet kan nu stilles mere præcist:

Er der en utvetydig determination mellem P - V - P' og de sociale former for produktionens organisering, som vi har nævnt i punkterne 1., 2. og 3.?

Svaret herpå er efter vor bedste overbevisning nej. I det følgende vil vi argumentere nærmere herfor, idet vi vil fremlægge nogle eksempler - i al korthed - af vidt forskellige historisk og geografisk beskaffenhed, eksempler, der tydeligt påpeger utilstrækkeligheden i Lenins teoretiske fremstilling af kapitalismens forudsætninger, tilblivelse og konsekvenser.

Ad pkt. 1. Differentieringsprocessen i Rusland.

Lenins differentieringsteori handler også om de politiske tendenser i Rusland. Efterhånden som differentieringen skred fremad ville den traditionelle bondekasse blive polariseret i to klasser, proletariatet og borgerskabet, der begge ville få den fornødne selvbevidsthed og sammenhængskraft, der konstituerer klasser som politiske subjekter. Ligesom det antages i det kapitalistiske Vesten, ville denne polarisering skabe betingelserne for den klassekamp, hvis udfald ville være kapitalismens undergang og socialismens opbygning...

De forventede politiske konsekvenser synes imidlertid i Rusland at være udeblevet. "Til trods for tilsyneladende differentierings- og polariseringsprocesser fortsatte de russiske bønders landsbyer med at udvise en bemærkelsesværdig politisk sammenhæng og handlingsenighed" (Shanin .972:2). Uoverensstemmelsen mellem forventninger og de ubehageligt manglende forståelse

af de sociale processer, som udgør det legeme, som kapitalen masserer: in casu bondesamfundet. Foruden en differentiering som rigtig nok stammer fra kapitalismens påvirkning, eksisterer der forskellige mobilitetsprocesser, som sameksisterer med den kapitalistiske massage. En monistisk tolkning, som begrunder relationerne mellem tilværelsens forskellige fænomener i ét forhold (faktor) og lader dette være den helhedsforklaring, er en ringe videnskabelig hjælp over for processer, hvor mange forskellige faktorer er virksomme.

De kendsgerninger, som denne diskussion vedrører, findes som statistiske data i de mange tusinde bind, som de russiske (og sovjetiske) publicerede i årene fra slutningen af forrige århundrede og frem til 1926. Disse data om bondebrugenes størrelse, produktion, forbrug, etc. er blevet behandlet af Teodor Shanin¹⁰).

Shanin påpeger den monistiske forklarings mangler og anbefaler at anlægge en mere kompleks betragtningsmåde over for bevægelserne i bondesamfundet. Han finder tre typer af processer, som eksisterer samtidig: polarisering, udjævning og multidirektionale (eller cykliske) processer. Disse ynder sig således:

1. En ophobning af fordele og "bagdele" i de enkelte brug fremmer en polarisering, som den Lenin antog.
2. Brække processer, der resulterer i en opsplitning af velstående hushold, sammenlægning af fattige hushold til større og nedlæggelse af fattige hushold med efterfølgende emigration. Nettoresultatet af dette er en udjævnende eller lighedsskabende

3. En multidirektional eller cyklisk mobilitet, som direkte hidrører fra, at de enkelte brug er familiebrug og derfor er afhængige af familiens sammensætning og livscyklus¹¹).

Det er indlysende, at denne multifaktor-model ikke direkte forklarer de enkelte processer, der finder sted (hvad bestemmer fx ophobningen af fordele og "bagdele"?), men den retter opmærksomheden mod en række fænomener, som Lenins monisme ikke får fat i, og som er afgørende for forståelsen af hele differentieringsspørgsmålet.

Når der foruden differentieringsprocessen foregår to andre processer, udjævning og cyklisk mobilitet, så nødvendiggør dette en diskussion af disse processers relative styrke. Således er det ikke umuligt, at de forhold, der skaber polarisering, kan imødegås, svækkes eller ophæves af modsatte tendenser, så resultatet bliver en udjævning. Lenins differentieringsteori ser ganske bort fra at bondesamfundet har egne sociale karakteristika, som også determinerer dets transformation.

Ad pkt. 2. Ekspropriation og arbejdskraft.

Som kapitalismen vinder frem, siger Lenin, skaber og forudsætter den en talrig gruppe af proletariserede, der indgår i kapitalismen som arbejdskraft i landbrug og industri. Disse besiddelsesløse kommer fra de udkonkurrerede ikke-kapitalistiske håndværks- og bondelag. For Ruslands vedkommende måtte lønarbejderne helt overvejende stamme fra det bund-

fald af besiddelsesløse, som fulgte med differentieringen ad bondeklassen. Det er vareøkonomiens drivkræfter, der er ansvarlig for denne proces, som implicit optræder i mange marxistiske sammenhæng som en slags "lov": Den industrielle revolution forudsætter en landbrugsmæssig revolution.

Det kunne se ud som om kapitalismen trækker sig selv op ved hårene; først adskiller den producenten fra hans livsbetingelser, og sidenhen kan producenten anvises kapitalistisk arbejde, hvorved nye producenter eksproprieres, hvorved nye lønarbejdere opstår og så fremdeles i stadig ny størrelsesorden.

Når proletariatets opståen snævert kædes sammen med kapitalismens genesis (i.e. de besiddelsesløse er lønarbejdermedaljens bagside) og vareproduktionens lovmæssige udviklingsgang, så er det en pointering af, hvor årsagerne til arbejdets reservearmé skal sohes og ikke søges. Nærværet af arbejdskraft har således ikke baggrund i "naturlige" forhold, eksempelvis en hurtigt voksende befolkning, der skaber flere hænder, end der kan beskæftiges under de lokale omstændigheder og flere munde, end der kan mættes ved at dyrke jorden dér¹²).

Hvis dette sidste kunne være en mulig grund til arbejdskraftens rigelighed, så ville der kunne findes årsager til befolkningstilvæksten, som ikke nødvendigvis havde noget at gøre med drivkræfter i vareproduktionen. Men en sådan mulig findes ikke når vareproduktionen gøres til fons et origo.

Dette er et synspunkt som Lenin deler med mange marxister. Det bør dog nok nærmere med en vis forsigtighed. Synspunktet har to sider: én der påpeger at kapitalismen rent

faktisk trænger ind i bondesamfundet og WUSJ! kapper forbindelsen over mellem producent og jord; og en anden side der hævder, at landproletariatets oprindelse skal søges i sammenhæng med dette WUSJ!. Den første side af synspunktet skal vi omtale i næste afsnit. De to andet skal vi gøre et par bemærkninger til her.

Efterhånden turde det være en kendt sag, at det bondesamfund, som stod over for at skulle have ørerne i den kapitalistiske maskine ingenlunde var et demokratisk fællesskab af ligestillede og frie producenter. Ser vi bort fra feudale herrer og andre prægtige og åbenlyse undertrykkere og helt helliger os de umiddelbare producenter, så vil vi typisk finde en hierarkisk organisation af dominerende og dominerede individer, af velstående og fattige hushold. Dette gælder for Danmark og England såvel som for Indien og Rusland¹³). Der er altså grund til ikke at lade proletariatet opstå med kapitalismen eller utvetydigt lade det varsle dens umiddelbare komme.

Englands historie har jo takket være Marx fået status som marxisters yndlingsaversion, men netop den engelske industrielle revolution og tilvejebringelsen af det for denne nødvendige, forøgede udbud af arbejdskraft, illustrerer de vanskeligheder, der er forbundet med Lenins argument. For som J.D. Chambers har vist i forbindelse med demografiske undersøgelser af perioden 1730-1840¹⁴), så opstod der et proletariat ved den naturlige forøgelse af bondebefolkningen, og at det derfor først og fremmest er i befolkningstilvæk-

tionen (enclosures), at arbejdets

reservearmé skal findes.

Problemet er, at vi her står over for nogle forhold, som ikke lader sig forklare så simpelt, som Lenin synes at antage. Vi har pludselig fået nogle fænomener i hænde (tilstedeværelsen af et udbredt før-kapitalistisk proletariat og befolkningstilvækstens betydning for den engelske kapitalismes genesis), fænomener som ikke lader sig forklare ud fra lovmæssigheder i vareproduktionen.

Dette antyder en fundamental svaghed i Lenins antagelse at Historien kan begrundes i vareproduktionens selvstændige dynamik. Kapitalismen er selvfølgelig i synkron forstand mere eller mindre kendetegnet ved (generaliseret) vareproduktion. Men når det kommer til at forklare dens oprindelse så har vi set, at vi må ty til fænomener, som ikke a priori hænger sammen med vareproduktionen.

Det er selvfølgelig en banalitet, at den funktionalistiske beskrivelse af et system, ikke erstatter den kausale forklaring på dets oprindelse. Men det er netop denne trivialitet, Lenin ikke har for øje, når han reducerer kapitalismen til resultatet af lovmæssigheder i vareproduktionen. Og videre, ved logisk at gå fra vareproduktion til kapitalisme, så får han druknet det barn, han ville bade: der eksisterer ingen forskel på ikke-kapitalistisk og kapitalistisk vareproduktion. Kapitalisme-begrebet går tabt i vareproduktionen.

Lenin vs. revisionisterne, eller stort er smukt.

Et klassisk stridspunkt i marxismen er, hvilken form den kapitalistiske udvikling vil antage i landbruget. Problemet opstod først tydeligt omkring århundredskiftet, da forskellige europæiske folke- og erhvervstøllinger viste, at den oprindelige marxistiske antagelse af de små landbrugs økonomiske underlegenhed ikke holdt stik. Tværtimod syntes de mindre landbrugsbedrifter talmæssigt at være i fremgang. I det tyske socialdemokrati blev mange medlemmer anfægtet af denne udvikling, især i det sydtyske område, hvor arbejderklassen var uhyre ringe udviklet. Disse "revisionister", som de foragteligt er blevet kaldt, følte nødvendigheden af - under pres fra misforholdet mellem den foreliggende virkelighed og de hævdundne tolkninger af den - i bondesamfundet at udvikle perspektiver, som ikke med den ene hånd fremmanede en frigørende socialisme og med den anden vred halsen om på bønderne. Derfor nødvendigheden af en "revision" af den marxistiske teori, den teoretiske tilnærmelse til virkeligheden. Naturligvis blev dette voldsomt imødegået af ortodoksiens retfærdige advokater: især Engels (død 1895), Kautsky og Lenin.

I dette opgør kom Danmark til at spille en særlig rolle. Den samtidige udvikling i det danske landbrug syntes at tilfredsstille begge parter i kontroversen. Revisionisterne kunne med henvisning til Danmark slutte, at smådriften var en overlegen driftsform i kapitalistisk landbrug. Og Lenin kunne gøre det samme og hævde det modsatte,

at småbruget forsvandt til fordel for stordriften, akkurat som det var tilfældet i industrien.

Denne debat handler om, hvordan kapitalismen antages at udvikle sig i landbruget, om man umiddelbart kan overføre de bestemmelser man har udviklet omkring kapitalistisk industriel produktion til også at gælde for landbrugsproduktion. Eller i korthed: Hvilken form vil landbrugsproduktionen antage under kapitalismen?

Til den ende er det interessant at læse "The 'Ideal Country' from the standpoint of the opponents of marxism on the agrarian question"¹⁵⁾, der er Lenin sønderlemmende kritik af revisionisternes tolkning af den danske udvikling. Vi skal ikke her gå ind på Lenins argumenter, som er ganske spidsfindige i deres udlægning af fåre-, svine-, heste- og hønsehold, men blot indskrænke os til at citere hans konklusion: " 'Ideal-landet' viser tydeligt ... det kapitalistiske agrarsystem, de stærkt udtrykte kapitalistiske modsigelser i agerdyrkning og husdyrhold, den voksende koncentration af landbrugsproduktionen, udstødningen af smådriften til fordel for stordrift og proletariseringen af den overvejende del af landbefolkningen"¹⁶⁾.

Lenin er ganske besat af en bestemt form - stordrift. Historisk er der ikke belæg for hans konklusion, som tendens over mere end et halvt århundrede kan den ikke betragtes, og på tidspunktet for hans intervention i agrardebatten (1907-8) er den i grel modstrid med de fremherskende tilstande. I Danmark er det langt fra typisk med den form for kapitalistisk landbrug, Lenin kræver. Tværtimod har den danske driftsstruktur aldrig tenderet mod at bestå af få, meget sto-

re og gennemmekaniserede, på lønarbejde baserede brug. Den typiske danske landbrugstædrift (altså den form som kapitalistisk landbrugsproduktion kan antage, hvor produktionen infrier de krav til forrentning, som er sat af $P - V - P'$) kan vi få et indtryk af fra dette citat fra "Landøkonomisk oversigt 1976"¹⁷⁾: "Landbrugets samlede arbejdsstyrke er for året 1974-75 beregnet til 131.600 helårsarbejdere svarende til en nedgang 128.200 helårsarbejdere eller 49 pct. siden 1960-64. Nedgangen har været stærkest for den ansatte medhjælp, nemlig godt 66.000 til 23.000 helårsarbejdere i 1974-75, hvilket er 26 pct. af antallet af antallet i 1960-64. Familiearbejdskraften er faldet med 62.000 helårsarbejdere, d.v.s. til 63 pct. af tallet i 1960-64. Det betyder, at familiens andel af den samlede arbejdsindsats i bedriften er steget fra 65 pct. i 1960-64 til 82 pct. i 1974-75" (vor understregning). Dette forhold etablerer sig som tendens i samme omfang, som antallet af helårsarbejdere i landbruget stadig er faldende.

Dette brug er familiebedriften, der med et højt mekaniseringsniveau og et lille medhjælpsantal (om overhovedet nogen) overkommer at tilfredsstille de akkumulationskrav, som kapitalismen kræver af enhver levedygtig økonomisk enhed. Det er sandt at der har været tale om en arealmæssig koncentration, idet antallet af (fortrinsvis mindre) brug er blevet reduceret, men denne koncentration er ikke ensbetydende med stordrift i Lenins forstand. Lenin må mene, at stordrift er store brug med mange lønarbejdere, fordi han ellers ikke

dominerede tyer. Og det vil han have.

Vi kan nu se, at Lenins teoretiske opfattelse ikke når frem til at bekymre sig om de sociale formbestemmelser. Han tager for givet, at stordriften er det eneste adekvate udtryk for kapitalismen i industrien såvel som i landbruget. Og det er det ikke¹⁸⁾.

Konklusion: Teoretisk tristesse.

Nærværende artikel har søgt at gå på to ben ved dels at beskæftige sig med Hamza Alavis anvendte leninisme og dels med leninismen af hestens egen mur.

Hamza Alavis oprørsontologi behøver ikke mange afsluttende bemærkninger. Et forhold bør dog fremhæves: Det marxistiske udstyrsstykke, hvis resultat blot er terminologisk udvendighed. Ingredienser fra marxismens haute cuisine, produktionsmåde, produktionsforhold, revolution, proletarisk bevægelse etc, røres sammen til en sært luftig og næringsfattig ret, som mange ikke desto mindre har fundet behag i. Dette er selvfølgelig tomatisk for megen nymodens marxisme, at dens sofistikeret vokabularium fortrinsvis sættes i besværgelsens tjeneste.

Hvad angår Lenin, vil vi afslutningsvis nævne de tre områder, hvor utilstrækkeligheden er mest iøjnefaldende. Først drejer det sig om differentieringsproblematikken, som på uheldig ensidig vis udelukkende begrundes i vareproduktionens udviklingslove. Det får de ubehagelige konsekvenser at bondesamfundet forsvinder ud af analysen (endskønt analysen rettede sig mod netop det), eftersom de sociale

biologiske og demografiske forhold, vi har nævnt, frakendes nogen determinerende betydning. Det er den samme - systematiske - blindhed over for de ikke helt åbenlyse forhold, som ytrer sig i begrundelsen for proletariats opståen og dermed også for kapitalismens forhistorie og op-rindelse. Dette problem, som kunne synes at være analytisk eller empirisk begrundet, er dog i sidste ende af teoretisk beskaffenhed. Når Lenin begrunder kapitalismens komme i vareproduktionens lovmæssigheder og samtidig også lader op-rindelsen af det proletariats, som er en uomgængelig forudsætning for kapitalistisk produktion, hidrøre fra samme lovmæssigheder, så har han forudsat tilstedeværelsen af det han ønsker at forklare: systemets eksistens er ikke dets egen årsag. Når vareproduktionen ikke alene kan forklare kapitalismen, så kommer Lenin slet ikke frem til en egentlig teoretisk forståelse af kapitalismen, eller før-kapitalismen, for den sags skyld! Denne ufølsomhed over for, hvad kapitalismen er, viser sig tydeligt i det tredje forhold, vi har fremdraget, spørgsmålet om stordrift eller smådrift. Her tillægges kapitalforholdet yderst hårdhændet en determinationskraft over for produktionens samfundsmæssige form, som kan synes at være absurd. Thi formelen $P - V - P' =$ stordrift, som angiver en samfundsmæssig form for produktionens organisering, ophæver samfundet som objekt for videnskabelig analyse og gør det ved, at "samfund" ikke lader sig reducere til eller helt er determineret af $P - V - P'$.

Sådanne overvejelser gjorde Lenin sig ikke. Måske havde han ikke tid til det. Men mærkeligt er det, at han i den grad

Charlatan

blotter sig som videnskabeligt når han langer ud efter vulgærmarxister som Plekhanov og i samme åndedrag insisterer på nødvendigheden af konkrete analyser, når dette eller hine problem skal løses.¹⁹⁾

NOTER.

- 1) Lenin 1972A.
- 2) Cf. Ennew, Hirst og Tribe 1977.
- 3) Denne Lenins opfattelse rejser nogle centrale teoretiske spørgsmål, som vi skal komme ind på nedenfor.
- 4) Fx Baran og Sweezy 1966, Samir Amin 1970 og Emmanuel 1972.
- 5) Fx Hamza Alavi 1973 (oprindeligt trykt i Socialist Register 1965.) Teodor Shanin 1966 og Eric R. Wolf 1969.
- 6) Blandt de mange arbejder, der har hentet problematik hos Alavi, se fx Wolf 1969, Hardiman 1976, Lewis (ed) 1974, Mencher 1974, Aya 1975. I det følgende vil referencer til Alavi være til udgaven fra 1973.
- 7) Mencher 1974.
- 8) Dhanagare 1974.
- 9) Stadig efter Lenin 1972A.
- 10) Shanin 1972.
- 11) "Eftersom den arbejdende families grundlæggende stimulus over for økonomisk aktivitet består i nødvendigheden af at opfylde dens forbrugeres behov, og eftersom dens arbejdskraft er det væsentligste middel hertil, bør vi først og fremmest forvente at omfanget af familiens økonomiske aktivitet mere eller mindre kvantitativt korreponderer med disse grundlæggende elementer i familiesammensætningen" (Chayanov 1966:60)
- 12) Se også Dobb 1972:221-254.
- 13) 1975:348. Hilton 1975:20-36, Kumar 1968:6-48,

- 14) Chambers 1968.
- 15) Lenin 1972B.
- 16) ibid.:216.
- 17) Udgivet af De samvirkende Landboforeninger.
- 18) Tilsvarende kunne det vises, at store dele af landbruget i den 3. verden ikke eksisterer inden for genuine kapitalistiske produktionsforhold, men som produktion, der er indirekte underordnet under kapitalen, hvor dens (landbrugets) karakteristiske karakter åbenbarer sig ved at et ikke-kapitalistisk merprodukt antager form af bytteværdi og derved via cirkulationssfæren bliver en del af den globale kapitalakkumulation. Se hertil Boesen et al. 1974.
- 19) Lenin 1972A:32.

Bibliography.

- Alavi, Hamza
1973 - Peasants and revolution.
i: Gogh og Sharma (eds) 1973
- Amin, Samir
1970 - Accumulation a l'echelle mondiale. Paris.
- Aya, Roderick
1975 The missed revolution: the fate of rural rebels in Sicily and southern Spain.
Papers on European and Mediterranean societies
no. 3. University of Amsterdam.
- Baran, Paul A. og Paul M. Sweezy
1966 Monopoly Capital. New York.
- Blum, Jerome
1972 Lord and peasant in Russia. Princeton, N.J.
- Boesen et al.
1974 Kapitalen og bønderne.
Marxistisk antropologi vol I, no. 2.
- Chambers, J.D.
1965 Enclosure and labor supply in the industrial revolution.
i: Glass og Eversley (eds) 1965.
- Chayanov, A.V.
1966 The theory of peasant economy. Homewood, Ill.
- Dhanagare, D.N.
1974 Social origins of the peasant insurrection in Telengana (1946-51).
Contributions to Indian sociology, no 8.

- Dobb, Maurice
1972 Studies in the development of capitalism. London.
- Emmanuel, Arghiri
1972 Unequal exchange. New York.
- Ernew, J, Paul Hirst og Keith Tribe
1977 Peasantry as an economic category.
Jr. of peasant studies, vol. 4, no. 4.
- Glass, D.V. og D.E.C. Eversley (eds)
1965 Population in history. London.
- Gough, Kathleen og Hari P. Sharma (eds)
1973 Imperialism and revolution in south India.
New York.
- Hardiman, D.
1976 Politicisation and agitation among the dominant peasants in the early twentieth century India.
Economic and political weekly, 28 febr.
- Hilton, Rodney
1975 The english peasantry in the later middle ages. Oxford.
- Kumar, Dharma
1965 Land and caste in south India. Cambridge.
- Lenin, V.I.
1972A Development of capitalism in Russia.
Coll. works, 3. Moskva
- 1972B The 'ideal country' from the standpoint of the opponents of marxism on the agrarian question.
Coll. works, 13. Moskva.

- Lewis, John Wilson (ed) -
 1974 - Peasant rebellion and communist revolution
 in Asia. Stanford.
- Mencher, Joan P.
 1974 - Problems in analysing rural class structure.
 Economic and political weekly, 31. aug.
- Samvirkende danske Landboforeninger
 1976 Landøkonomisk oversigt 1976. København
- Scocozza, Benito
 1976 Feudalismen i Danmark. København
- Shanin, Teodor
 1966 Peasantry as a political factor.
 Sociological review, vol. 14, no. 1.
 1972 The awkward class. Oxford.
- Wolf, Eric R.
 1969 Peasant wars of the twentieth century.
 New York.

ON THE ORIGINS OF WOMEN SUBORDINATION IN CLASSLESS AFRICAN
 SOCIETIES.*

Finn Kjærby

In discussions on the subordination of women, the debate often turns to the question of how this subordination originated. A common argument is that the subordination of women originated from the development of private property and class society. This point of view is clearly influenced by the analysis presented by F. Engels in his book: "The Origin of the Family, Private Property and the State". The weakness of Engels' analysis is to a large extent a result of the very limited and wrongly interpreted data available at his time of writing.

This paper is an attempt to present an alternative historical materialist analysis which may contribute to a better understanding of the issues involved in the original subordination of women in Africa, by drawing on more recent contributions of social anthropological analysis on the subject.

To a large extent, the conceptual framework and the analysis presented below is based on A. Christensen and P. Aaby's "Postscript" to Engels' "The Origin of the Family, Private Property and the State", Politisk Revy serien no. 5, Copenhagen 1977 (in Danish language). Christensen and Aaby's important contribution to the debate on the women question provides a thorough critique of Engels' theory, followed by an excellent analysis of the forms of pre-capitalist societies and the position of women. This paper summarises their analysis of the two earliest forms of society, the band and the tribal society, interwoven with an attempt to analyse the early history of women subordination in a dynamic perspective of production, control and accumulation.

*Seminar Paper No. 35, presented at the BRALUP Workshop on Women's Studies and Development, University of Dar Es Salaam, August 1979. The present paper is a slightly corrected version of the original.

- Lewis, John Wilson (ed) -
 1974 - Peasant rebellion and communist revolution
 in Asia. Stanford.
 Mencher, Joan P.
 1974 - Problems in analysing rural class structure.
 Economic and political weekly, 31. aug.
 Samvirkende danske Landboforeninger
 1976 Landøkonomisk oversigt 1976. København
 Scocozza, Benito
 1976 Feudalismen i Danmark. København
 Shanin, Teodor
 1966 Peasantry as a political factor.
 Sociological review, vol. 14, no. 1.
 1972 The awkward class. Oxford.
 Wolf, Eric R.
 1969 Peasant wars of the twentieth century.
 New York.

ON THE ORIGINS OF WOMEN SUBORDINATION IN CLASSLESS AFRICAN
 SOCIETIES.*

Finn Kjerby

In discussions on the subordination of women, the debate often turns to the question of how this subordination originated. A common argument is that the subordination of women originated from the development of private property and class society. This point of view is clearly influenced by the analysis presented by F. Engels in his book: "The Origin of the Family, Private Property and the State". The weakness of Engels' analysis is to a large extent a result of the very limited and wrongly interpreted data available at his time of writing.

This paper is an attempt to present an alternative historical materialist analysis which may contribute to a better understanding of the issues involved in the original subordination of women in Africa, by drawing on more recent contributions of social anthropological analysis on the subject.

To a large extent, the conceptual framework and the analysis presented below is based on A. Christensen and P. Aaby's "Postscript" to Engels' "The Origin of the Family, Private Property and the State", Politisk Revy serien no. 5, Copenhagen 1977 (in Danish language). Christensen and Aaby's important contribution to the debate on the women question provides a thorough critique of Engels' theory, followed by an excellent analysis of the forms of pre-capitalist societies and the position of women. This paper summarises their analysis of the two earliest forms of society, the band and the tribal society, interwoven with an attempt to analyse the early history of women subordination in a dynamic perspective of production, control and accumulation.

*Seminar Paper No. 35, presented at the BRALUP Workshop on Women's Studies and Development, University of Dar Es Salaam, August 1979. The present paper is a slightly corrected version of the original.

The Band Society.

Hunting and gathering societies are often referred to as band societies in anthropological literature. It is a useful term which expresses the small-scale, loosely knit and flexible social organization of these societies. It is the distinct mark of the social organization of band societies, that there is no necessity - in terms of the utilization of resources - of maintaining a continuous, permanent group based on kinship or other forms of recruitment. This has important implications for the position of women vis a vis men. Most literature, giving some consideration to the relationship between the sexes, indicate the existence of a complementary ballance of power between men and women. This seems to be related to the way in which nature is utilized and to the fact that men had no means of controlling women apart from weapons, the use of which might well have been selfdefeating.

Hunting of wild animals, primitive fishing and gathering of insects, seeds, roots, berries and fruits are not forms of production in the strict sense. They are rather forms of appropriation of finished or ready made natural products. Appropriation of natural products does nevertheless involve labour, and hunting, gathering and fishing all condition forms of labour processes which may involve individual labour or cooperation. Whereas both sexes may fish, a sexual division of labour has developed between men as being mainly hunters and women as being mainly gatherers, but this sexual division is not always strict. Women participate in hunting as beaters and do hunt small animals themselves. Men, if hungry on a hunt, will collect berries, fruits etc.. Even so, the typical sexual division of labour seems to be a biological tendency influenced by the womens' lesser mobility because of pregnancy and child care. At least child-bearing women are prevented from hunting larger animals which involves a lot of mobility. Ideologically, the social relations of this difference may develop the distinctions between hunting and gathering into a division of labour more strict than it had to be. This, coupled with the mens' long training in the use of weapons, may give them a dominant position. So although we can not talk about equal positions of men

and women, this does not change the fact that the position of women in band societies is qualitatively better than in tribal agricultural or pastoral societies. In order to understand the existence of the complementary ballance of power as a social phenomenon in band societies, we have to go beyond the problem of the sexual division of labour.

In the band societies found in Africa there seems to be no necessity of controlling the labour of any persons. Labour is not a critical factor. Contrary to common belief, band societies do not "scrape a living" at the bare level of minimum subsistence. Even in harsh areas like the Kalahari Desert or the Yaida Valley in Mbulu district the work performed by both sexes usually takes no more than 2-4 hours a day on average. It is common to work for 1 or 2 days and then rest for 2-4 days. When the men kill an animal or the women collect food, some of this food is consumed on the spot, some of it is brought back and consumed communally in the camp. When the food is consumed, hunting and gathering starts again. In contrast to agricultural societies, there is thus no accumulation and storage of a social product to be depended upon untill the next harvest. When there is food for a couple of days, work is discontinued for the moment and this goes on the whole year round. In contrast to agricultural or pastoral societies there is therefore neither any question of management and redistribution of the annual harvest nor of the hard build up over many years. There is no question of inheriting land, cattle, houses etc.. There is no estate to be managed and devided among future generations. Since the labour process is discontinuous and momentary both in time and space, there is no need to recruit and maintain or reproduce a continuous, permanent group of labourers and managers (elders) necessary for agricultural or pastoral production.

Every adult has the ability to produce his or her own tools. Cooperation in hunting only takes place during the hunt itself and is discontinued afterwards, and the labour process involved

in other forms of hunting is individual. Although women tend to go out and collect food in small groups so as to be able better to protect themselves and their children against dangerous animals, their labour process is also individual apart from the likelihood of cooperation in looking after children.

Thus, there is no permanent group established on the basis of territorial association or cooperation. Every individual is as good as any other, and there is no reason to continue to stick together if mutual dislike or hostility develops. Due to the high variability of game and vegetable food the band has to maintain high mobility. It may split up into smaller groups during seasons short of game and food, and if resources are insufficient in the whole area roamed by a particular band, members can leave and join other groups in areas where the resources are more plentiful. There is thus a constant flux of members between groups. The groups are highly flexible, free from being tied to a certain piece of land and free from depending on a fixed amount of labour. Since the labour is momentary and discontinuous, there is no strong mutual dependency.

These conditions, based on appropriation of natural products which show a high variability in time and space, seem to account for the fact that the common form of the family is one of loosely knit pair relationships showing a high degree of instability. The only relations of mutual dependency which could form the basis for a lasting connection are protection, complementary food provision or raising the children. But a woman is not dependent on one particular man for being protected, eating meat or becoming pregnant and neither is a man dependent on one particular woman for her services. It might not even be of any particular importance nor concern to know who the father of a child is. The children would naturally belong to their mothers. The same applies for the band which is not dependent on any particular members. For a band to exist it only needs a certain minimum size and an approximately equal sex composition. If it becomes too big for

the resources of the area it has to split, or rather some members will leave to join other groups.

When the children are old enough they could as well join other groups. They are not needed for herding, agricultural or domestic tasks. Children are neither a potential labour force nor an insurance against age. There is no strong social control of the offspring. Rather, too many children at the same time would be a burden in the same way as old people become a burden, because they are immobile and do not contribute to the provision of food. This would seem to account for the fact that aged or sick are left behind, and that child care exhibits very low standards to the effect that child mortality is reported to be very high. If a husband tries to subordinate, control or mistreat his wife there is nothing to prevent her from running away to live with another man who would protect her against her former husband.

If a woman absconds it is unlikely that two bands would line up behind their respective rival partners to fight out the matter. Due to membership inter-exchange, personal bonds might exist which would discourage some members. In any case it would be difficult for two bands to fight each other because of the large distances involved (very low population density), constant group mobility and the problem of keeping contact between always flight-ready enemies. A more wellknown and reported solution, both to inter-band enmity and to periodic or localised food shortages, is peacefully to allow the neighbouring band to utilize one's territory if there is enough food. There seems to be neither a struggle nor fights over women, land (nor cattle) in the way we know it from tribal agricultural and pastoral societies. You cannot offend the band as a group, only individuals. There is no institutionalized feud between lineages or clans as is the case in segmentary lineage societies, where you offend the whole lineage by offending just one of its members.

Where there is no general, continuous food shortage and no overall

population pressure the bands and sexes have no reason but to live in peaceful coexistence and good friendliness with each other.

So, if weapons are used only for hunting, not for fighting, why are the women sometimes precluded from armed training? It is well-known that hunting is considered a noble and enjoyable sport, much more so than food collection. By ideologically precluding women from armed training, the men could monopolise and control the activity of hunting and escape the boredom of food collection. Hunting becomes a specialization, a skill, more valued than women's work. But on its own, it cannot be used to exploit the labour of women. If nothing else, women can be looked down upon by the men collectively. But they cannot be subordinated in a political sense.

This is what we mean by a complementary ballance of power between the sexes. It arises not from the fact that men control certain objects like tools, cattle, land, etc., but from the fact that there is no need to control labour given the particular form of a momentary and discontinuous labour process based on appropriation - not production - of ready-made natural products which show a high degree of variability in time and space. If there is no need to control labour, then there is no need to control offspring and then there is no need to control the reproductive capacity of women.

In band societies gathering often provides some 70-80 per cent of the total food output. Does this mean that women are exploited? No. The women do not necessarily work longer hours than men do, but gathering is a more efficient activity than hunting, because the products collected are available in larger more reliable quantities whereas hunting requires a lot of time for spotting, approaching and tracking a wounded animal, and finally carrying it home. On average, there is considerably more labour time involved in a kilo of meat than there is in a kilo of seeds, roots, berries or flying ants. It is difficult to imagine how systematic exploitation of women could be carried out under such conditions. There is neither "social" accumulation of potential or actual labourers (children, youth, women) nor is there any mate-

rial accumulation of food or means of production which could provide the impetus for exploitation and subordination. In the first case the group might become too big and inflexible. In the second case the group would become immobile. But, the absence of material accumulation is not due to the lack of "productive" capacity for accumulation. As we have seen, there is more leisure time (i.e. potential labour time to be turned into surplus production) in band societies than in any other known societies. Furthermore, seeds and roots can be stored, and African hunters know how to preserve dried meat as biltong. But there is no point in doing so. If mobility is reduced a permanently utilized area would eventually become exhausted of its products and so movement would in any case follow.

In band societies, even if the position of women is not equal to that of men because of the biologically induced sexual division of labour, strengthened by the ideology of hunting, the social position of women, in terms of the complementary ballance of power, is qualitatively better than in virtually all societies which have followed. In Tanzania, band societies have existed for at least one million years whereas "producing" societies, characterized by women subordination have existed for no more than some three thousand years. Why was the transition to agricultural societies delayed? It was not that band societies and especially the women did not know about the relationship between seeds and plants. When collecting seeds, some are left on purpose for replanting. To increase productivity, these seeds could have been collected and artificially planted in the most suitable area, and other unutilized plants could have been uprooted to avoid plant competition. In fact both American and Australian band societies have been reported to do this on a minor scale. But again, such a concentration of edible plants would attract more animals and would require crop guarding to the extent of reducing mobility.

It is only when population pressure builds up to an extent where a reliable and more efficient food supply of plants becomes necessary that the transition from appropriation of natural products to production of food plants (Agriculture) would seem to

take place. Historically, the development of agriculture and animal husbandry is supposed to have started only in a few suitable agricultural areas discovered in Mexico (maize), Mesopotamia (wheat), China (rice) and Ethiopia (millet). In these centers, the neolithic revolution unfolded over thousands of years before it started expanding out into different environments. Agriculture seems to have been brought into Tanzania by migrating agriculturalists.

Before this immigration, population pressure in the country did not seem to have built up to the critical point. The lack of proper child care and the lack of a strong ideological and psychological syndrome of mother love and care for children seem to have had the double effect of maintaining high child mortality (low population density as a necessary condition for hunting & gathering) and maintaining a better position for women in society.

Most band societies have been studied by men and only after the colonial conquests. The first of these circumstances would tend to provide a male biased view of band societies, whereas the second would tend to strengthen the ideology of men. Band societies in contact with agricultural or pastoral societies would tend to effect the same thing. By trading meat in exchange for iron implements with agricultural or pastoral neighbours, it is likely that the political position of men was strengthened, while that of women was weakened.

Tribal Societies.

Agricultural and pastoral societies which have not reached the hierarchical stage of chiefdoms and state formations are often referred to as tribal societies. Politically, the tribe is a loosely knit organization mainly distinguished as a linguistic and cultural entity. Social boundaries between tribes tend to be fluid with a good deal of intermarriage, exchange and contacts between them.

The most common organizational feature of tribal society is the existence of clans and lineages. The clan is a group of people recruited through family relations, through social relations of descent and marriage. It is important to point out that recruitment into the group is a social mechanism rather than a biological one. Biologically non-related persons are often absorbed or adopted into the group and they will inevitably be conferred a social status within the system of kinship classification. Kinship relations are sometimes manipulated in such a way as to adjust membership to the economic and political realities. Nevertheless, this form of organization is radically different from the socially fluid band society. The clan constitutes a permanent and continuous group of people who trace real or imaginary origin back to a common ancestor. Its subgroups consist of lineages of more shallow "depth". Clans and lineages control those conditions which are important for continued production in society, e.g. land, cattle, the labour force and the women. We are now talking about so-called patrilineal societies ¹⁾. What has happened?

There has been a transition to agriculture and pastoralism. The transition from appropriation of ready-made natural products to increasing or controlling the production of natural produce implies an important transformation of the labour process. We can

1) There is one not very common exception to the control over women, namely the matrilineal, matrilocal society where daughters remain with their mothers.

now talk not only about the labour process as a continuum of labour activities within one sphere of production (in crop production: clearing, hoeing, planting, weeding, harvesting, processing and storing or, in livestock production: breeding, herding, protecting, milking, slaughtering etc.). We talk about the production process as a continuous cyclical process which involves production, control of products, redistribution and consumption. In contrast to band societies there is no longer a direct connection between labour and consumption. There is production of a social product, the harvest or the family estate, which has to be preserved, stored or maintained until the next harvest or cycle. Continuity in production is dependent on the biological or natural cycle of plant and animal life, but production is no longer left to nature. Production is controlled. If the population increases, or if somebody wants to eat more, production can be increased. So, to some extent, nature is also controlled and it becomes necessary to control an area which is suitable and contains the necessary means of production. The place of work becomes permanent.

The potential for population growth is increased by controlling nature and the continuous or recurrent use of the same area develops into greater territorial association. You grow your crops and graze your cattle on the land of your ancestors. Territorial association and the right of all members of the group to the ~~XXXX~~ stored provisions of the last harvest and to the future product of labour conditions a greater stability in the composition of groups.

Whether it is the nuclear family, the extended family, or some minimal, minor or major section of the lineage which makes up the subgroup tends to depend on the necessary forms of cooperation in the labour process. And whether it is a subgroup or the clan which becomes dominant politically and economically might often be associated with the problem of defending the area. The extended family or the minimal or minor lineage tends to be the group which possesses the use-right of a given patch of land and of the cattle. The clan is often the only guarantee that such use-rights

can be exercised. The right and access to occupy a piece of land in the territory is acquired by being a member of the clan and the lineage, and as such, these groups collectively assume the responsibility for protection, defense and further access if the old territory becomes too small. The larger the clan, the stronger it is, the richer it is. Hence there is no private, individual ownership to land and cattle. There are only rights of possession and utilization conferred on groups. These communal rights of possession are hierarchically organized in line with the hierarchy (not stratification) of kinship groups.

If it is good for a clan or a lineage to increase membership, and agricultural and pastoral production allows for this, then there will eventually be a problem of territorial expansion vis a vis other groups. This problem can be solved "temporarily" by war, driving out the enemy if one is strong enough, or by intensifying production, i.e. increasing the yields on a given piece of land as a measure to contain the population within a given area. Although there may often be latent hostility between different clans, the problem of fighting one's own tribesmen can be solved by creating alliances between the clans. The whole tribe is thus bound together by alliances between the clans. Different tribes may also enter into mutual alliances or if not, the weakest tribe may lose out in a fight and be forced to move into another area. In some cases, alliances are established between subtribes or sections of a larger cultural and linguistic entity referred to as the tribe. So we can have both inter-tribal and intra-tribal alliances based on or designed to overcome latent inter-tribal or intra-tribal hostility.

The reason why we are stressing the problem of hostility in tribal societies is not that there is a constant state of "war", as one scholar suggested, but rather that it is a problem which, if possible, requires a peaceful solution. We can see how this problem develops out of a specific form of dynamic, pertinent to production and control. In terms of population migrations and expansion of agricultural and especially pastoral production,

the history of Africa is extremely dynamic. It would then seem that population growth is related both to production and to control of labour as the measure to control and promote natural production. But then it is not simply the technological development of production, the development of the productive forces, which by itself automatically causes the population to increase. It is control of labour as a necessary precondition for production which conditions population growth. At this early stage of social production, the dynamic of social development does not arise from the spontaneous development of the productive forces by controlling the means of production (land, tools and cattle), but by controlling labour directly. This relates directly to the subordination of women.

Labour is of critical importance to production and it becomes of critical importance to control labour. Women as producers of producers become of critical importance and are subordinated to direct control in classless society where nobody has direct and exclusive control over land or implements. During the early phase of tribal society, there is no doubt that land was easily available and that all adults could manufacture the necessary tools due to their simple technological properties. Producers could not be controlled by controlling and preventing access to the means of production. These were communally controlled.

Furthermore, there is nothing in the nature of the form of production which directly determines that kinship in the form of lineages or clans becomes the dominant relations of production in society. Nor can we say that the particular form of control found within the kinship system is directly determined by the form of production (Aaby, 1978). But we can observe that kinship relations function as the dominant relations of production and control in almost all tribal societies despite of the fact that they are based on a great variety of different forms of production or agricultural systems¹⁾. All we can say is that there seems to be a good deal of

1) Different agricultural systems of production vary enormously in terms of land and labour use: Pure pastoralism, agro-pastoralism, plough agriculture, mixed farming, long-term forest fallow, short term bushfallow, annual cropping, irrigation, combinations of cultivation with fishing or hunting etc..

flexible compatibility between kinship relations as the dominant form of control on the one hand, and the different existing forms of production on the other. This measure of compatibility may arise from the fact, that in terms of continuity and group flexibility, kinship relations can operate or be manipulated in such a way as to be functional for most agricultural and pastoral systems of production. The basic problem is really to ensure that there is enough labour for the present, the next and future agricultural seasons. The problem of securing the future is thus a problem of securing children. Sometimes the future is also a problem both for children and for adults. It is this latter problem which "locates" the struggle.

In contrast to the band society, we can now understand why it becomes of critical importance to control women as producers of future producers (children). The real subordination of women, in the true sense of the word, arises out of this control. Before we ask how this control developed, we ask why it was the men, and not the women themselves, who took control of their function as producers of the producers? - After all, the reproductive capacity of women is private, irrespective of how production is organized. It would appear, naturally, that the children really belong to their mothers who have carried them in their womb, given life and birth to them, fed them and taken care of them¹⁾. Women should have had the right to control men, because they produced them, they "laboured" for them.

Why did women not take control of men? If the problem is the continuity and reproduction of the group, it would not have made any sense. The contribution of an individual man to social reproduction is not of critical importance. As is wellknown, a single man can "impregnate" a great number of women. But if one woman had even a hundred men, it would not have made any significant difference to her reproductive capacity. For any group and any

1) There have been a number of societies where the connection between sexual intercourse and pregnancy was not known.

man it is a problem to get women. It is no problem for women to get men. Originally, there appeared to be no reason for the women to take control of men. This was to prove counter-productive for women.

We can only imagine a situation where the original step of control over women was taken. At some time, the long transition from appropriation of natural products to production would indicate that it became more advantageous to artificially produce plants in order to achieve a higher output. Perhaps for specific environmental reasons, because of shortage of natural produce or because of population pressure in an island eco-system from which possibilities of expansion were limited, there was a necessity to start growing crops. There might also have been security reasons involved. Perhaps for some specific reason, hostility had developed between some bands. It became dangerous for women to roam around gathering food. Other men were out to rob them. Ambushes could be avoided if the women remained in one place where seeds, berries, roots and fruits grew in plenty and could be re-sown. Some men could remain at home protecting them. Others could continue hunting, perhaps under some constraints of mobility. Agriculture had become a necessity.

As crops grew in importance, it became necessary to secure a stable labour force of women. Demographic incidences, such as low fertility of women or high child mortality, would become a threat to the continuity and survival of the group. To counteract such circumstances, it would be necessary to acquire women from other groups, to fight them back with the same strategy of robbing women. It would appear to have been the crisis of the band society, the end of the complementary ballance of power between the sexes.

In such a situation the acquisition and control of women would have assumed a violent form. Because of the division of labour where women had to look after children and were less mobile, they did not have the possibility to take on the function of robbing other women. They were also more vulnerable, because other groups were out for them. Men became the controllers, part-

ly because they robbed women from other groups, partly because they defended the women of their group towards other groups. This might be the reason why mens' control over women tend to have assumed a violent nature in primitive agricultural societies, at the same time as the killing of women in warfare was avoided and forbidden ¹⁾. Women had become an object of control and a tool for child rearing. This marks the first step of what Engels correctly called the "historical defeat of the female sex".

At the original stage of permanent agriculture, why did the men not move around peacefully, living among other groups and waiting to find a woman? If there was also a general shortage of game in the whole area, it would be important for men to remain in the territory where they had grown up, which they knew well and where their chances in the hunt were the best.

The imagined origins of agriculture and control of women presented above are more of a myth than a proper theory. However, in contrast to the myth created by Engels in his "The Origin of the Family, Private Property and the State", our myth is at least more in line with the vast amount of anthropological data which has appeared since Engels and which makes his book out of date with respect to his ideas on the biological role of kinship systems.

How did the violent forms of control over women develop over time? It is quite obvious that violent control and intergroup warfare present a lot of problems, which would tend to disturb production. Suppose that techniques of production had slowly improved and that demographic stability had improved as well. There would be less immediate inducement to fight for women. Rather, definite advantages would be gained from alliances where women were exchanged peacefully. If two groups had nubile (ready for marriage) women to ex-

1) In the areas of land shortage, where there has been a transition to intensive agricultural systems requiring a lot of female labour, warfare - although conducted according to certain regulations which tend to minimize casualties - is still a mechanism for robbing women, pushing back the other group and adjusting the land area to the size of the group's population (cf New Guinea, Rappaport, 1968).

change, they could swap directly. If a girl in one group was a bit too young, there would be delayed exchange. But the principle is that only a nubile woman can exchange for another nubile woman. If one woman does not bear children she would have to be replaced by another one. In order to establish and maintain the widest possible network of alliances, it would be useful to have as many women available for exchange as possible. This could only be done by preventing marriage within the group. At this point, the second step of the historical defeat of the female sex takes place.

What does the second step of the historical defeat of the female sex consist of? It means that mens' control over the exchange of women becomes institutionalized. It means the development of kinship relations into institutionalized kinship systems through the control of marriage. In a general sense, it means the institutionalization of the subordination of women. Women are turned into objects of exchange and tools for child rearing. Women are turned into things to be used for certain purposes. The objectification or "reification" of women means that the person or some of her activities (delivery, labour power, sexuality, consciousness) are made into an owned object. Her most obvious belonging, her children, no longer belong to her, but to her husband. In Kiswahili the woman is married (kuolewa) the passive verb form, she does not marry (kuoa) the active verb form. An old Danish expression says: "she bore him a child". Men exchange women to control their offspring. The rule of exogamy - not being allowed to marry within ones own group (lineage or clan) - secures the maximum number of alliances as a precondition for women exchange to operate to the best effect. Exogamous exchange of women and mens' control of their offspring are the only conditions necessary for the development of the patrilineal kinship system constituted as patri-lineages and patri-clans.

As to the origin of the rule of exogamy, there can be no doubt that exogamy also prevents in-breeding. But it is a doubtful question whether the effects of human inbreeding - still hotly disputed for lack of good evidence - were instrumental in creating the rules of exogamy. If it is a fact that a number of

peoples with exogamous kinship systems have not known the connection between sexual intercourse and children - a gap now bridged by missionary activity - how could they be bothered about inbreeding? In band societies, the flux of members between groups produced an anarchical type of exogamous effect which would also have made any knowledge about inbreeding unnecessary. -It is outside the scope of this paper to consider the question as to what the world would have looked like to-day if there had been no rules of exogamy.

We have said above that the form of control operating through the kinship system is not directly determined by the form of production. We have shown that the violent form of control based on robbing women is not a good solution to the problem of continuous stabilized production. But we have said that the kinship system operating through exchange of women and regulated marriage is a compatible solution. Why is that so? In general, the reason is that kinship relations, i.e. relations of descent and marriage, are the "natural" form of social control. Control presupposes dependency. Children are naturally dependent on their parents. Since men control women, children are socially dependent on their fathers and this applies equally well to sons and daughters. Daughters can be given away by their fathers.

Up to this point in time, controlled women exchange has proved a great revolution to the elders. It has meant a farewell to arms as a means to obtain women and a welcome to the diplomacy of the gift: If I give you a woman, you owe me a woman. By regulating the exchange of women through peaceful negotiations, the elders have managed to free themselves from the dangers and struggles involved in armed robbery. This is because in armed struggle the elders are likely to lose out against their young men. Young men are numerically and physically stronger. So, even if an elder weak man would like to go and take a second young wife, a young strong man might get her first.

As this problem is already solved through an alliance between elders, we can proceed to the next problem. Since the exchange

of women takes place directly between two elders or two groups A and B, and since it can easily happen that the girl of A is not yet old enough, the marriage of B would have to be delayed while A could go ahead and marry. What now, if that young girl suffers an untimely death. Or alternatively, what if she eventually gets married but fails to bear any children? In both cases another woman must be found. But suppose there is none to be found and women cannot be borrowed from other groups because they also want a woman in return. This is clearly the bottleneck of the system. A now stands in debt to B. It may well be that some form of compensation was worked out. How it started we don't know. But it is clear, that bridewealth, what the first Europeans in Africa called the brideprice, solved the problem. The origin of bridewealth, the transition from direct to indirect exchange, marks the second revolution for the elders.

For the wife givers, bridewealth really constitutes a form of compensation which can be used in exchange for another wife. For the wife takers the payment of bridewealth legalizes the right to the bride's off-spring and labour power¹⁾. The transition to bridewealth is a revolution in two respects. You can take a wife from any other group without waiting for your daughter to get old enough or even without having one, provided you compensate with bridewealth. Secondly, bridewealth can be accumulated, and you can get several wives by means of whose labour power you accumulate.

Bridewealth gives the society a new dynamic. The accumulation of bridewealth serves this purpose: the accumulation of wives and off-spring. The more wives and children you have, the greater your chances of accumulating more bridewealth. In contrast to the band society and the early stages of tribal society based on robbing women or direct exchange, the exchange of women for bridewealth represents an inbuilt mechanism for surplus production²⁾.

1) Some people, brought up on commodity capitalism, believe that you pay a price for the woman as a person or a human being. This is a wrong belief which projects the nature of the capitalist mode of exchange onto qualitatively different phenomena.

2) Since wealth represents an accumulation of valuable objects, bridewealth is the proper term.

A surplus can be accumulated over and above the necessary material reproduction requirements of a society at any given point in time. A surplus can be invested in expanded production and expanded reproduction. In materialist terms, expanded reproduction in a subsistence economy means a rate of surplus accumulation over and above the rate of demographic growth. Since expanded material reproduction is in this case tied in with expanded social reproduction (the accumulation of wives and children), there is at the same time an inbuilt mechanism of population growth. To the extent that the rate of population growth follows suit with the rate of expanded surplus production, and thus absorbs this surplus to the effect that there is no surplus accumulation, is simply to indicate the dynamics of production and population growth in subsistence economies. Over the long run, a low rate of surplus production might simply be transformed into higher standards of living. Or a section of the population, those who control accumulation might enjoy a higher standard of living than the rest of the lot. But this depends on their degree and form of control and on their ability to enforce and appropriate the surplus.

However, before the question of accumulation is taken too far; we have to consider which type of objects are exchangeable for women and how they can be accumulated as bridewealth. In some parts of Africa and other continents, bridewealth consists of shells, beads, beautiful feathers, metal items etc., all of which prove to be very difficult to get hold of. Prestige goods tend to be what the classical economists called naturally scarce (like gold or shells). They cannot be produced, only appropriated as ready-made natural products, and their exchange value bears no relationship to the amount of labour time used to appropriate them from nature. The sphere of exchange of prestige items exhibits "barriers" vis a vis the sphere of exchange of subsistence goods, probably for no other reason than to avoid competition from youth and women who as immediate producers of subsistence goods could otherwise liberate themselves through compensation. If the barrier were to be transcended, it would probably involve the exchange of a lot of food requiring a lot of labour power of youth and women.

And usually, trading relations in the typical form of trading partnerships, is the prerogative of elders. They are in a position to appropriate the surplus labour of women and youth in the form of a surplus product which only elders can exchange for prestige goods.

In other areas, pigs, horses or camels are used. In Tanzania it is, and has been for a long time, small stock and especially cattle. Of particular importance are cows and especially heifers which in terms of their reproductive capacity are similar to nubile women. In terms of bridewealth it is not important really whether you compensate with 20 head of cattle or with one heifer of a particular uniform white colour. Both forms are difficult to get.

As objects of bridewealth cattle are useful in several respects. Cattle embody a natural propensity for being controlled by their original owners. As a herd boy grows to maturity, old enough to marry, he has contributed some 15-20 years of labour to the production of his father's herd. He ought to be able to claim some of them free of restrictions. But the growth of the cattle herd does not appear to be the product of his labour. The offspring appear "naturally" to be the product of the cows. The calves belong to the cow which belongs to the father who got them from his father or from his daughter's father-in-law¹⁾. Second, under average to good conditions of grazing, the rate of growth of the cattle population may easily amount to several times the rate of growth of the human population. The elders may be able to take several wives before their first-borne son will get his wife. There is almost a "natural" propensity for polygyny under such conditions with the effect that the marriage of sons will "naturally" be delayed. Thirdly, even if only one heifer is received in exchange for a daughter, that heifer would statistically produce another heifer calf at least within

1) As items of prestige and bridewealth, livestock differ from naturally scarce prestige goods in so far as they can be produced, and as such are not to be considered naturally scarce.

A three year period. After another 2 or 3 years it can be exchanged for a nubile woman.

There seems to be^a particular dynamic involved in using cattle as bridewealth and this dynamic applies equally well to the role of cattle as means of production and subsistence. The fantastic historical expansions of pastoralists and agro-pastoralists over large parts of Africa is not simply due to the fact that cattle are mobile or movable property, or that pastoralists are by nature martial predators as has been suggested, but due to the fact that cattle herds may increase rapidly, supply an extremely healthy diet especially for children and breast-feeding mothers, are drought resistant and constitute an easy means of control. This may account for the fact that cattle keeping has been so popular even with agricultural peoples who originally entered Tanzania without having cattle.

In the Mesopotamian cradle area of the neolithic revolution, crop production and animal husbandry was developed simultaneously. The first agricultural people to have entered northern Tanzania are supposed to have been the Kushitic ancestors of the Iraqw who kept cattle as well, and whose place of origin can be traced to Ethiopia where the production of millet was developed. In Tanzania, the importance of the development of iron tools for agricultural expansion might have been a later parallel to agro-pastoral expansions catalyzed by the combination of agriculture with pastoralism in areas previously utilized by pure cultivators or cultivators cum hunters¹⁾. In this respect it could be of interest to know what effects the great pastoral expansions of the Barbaig and the Maasai had on the neighbouring agriculturalists who eventually started to build up their own herds with nuclear stock acquired through exchange of women and through trade in grain with these pastoralists. (cf. e.g. Kikuyu, Kamba, Kuria, Arusha, Chagga, Gogo, Hehe, Nyaturu, Sukuma).

1) The Sandawe in Kondoa district provide a fairly recent example of a transition from hunting/gathering to agro-pastoralism.

The dynamic of African history cannot be understood without explaining the dynamics of production, control and accumulation. In the band society, the dynamics involved would seem to be determined mainly by nature. Sole dependency on appropriation of natural products apparently imposed limits to the possibility of social accumulation, despite the existence of a potential surplus in the form of unmobilized labour time. The dominant mode of appropriation, based on individual labour, seemed to have made it difficult to control any individual. This proved to stabilize the mode of appropriation and the complementary balance of power between the sexes for many thousands of years ¹⁾. There was no exploitation of woman by man.

The dynamic history of tribal patrilineal kinship systems based on agricultural and pastoral production is the history of perpetual subordination of women and temporary subordination of youth.

The accumulation of bridewealth in the form of prestige goods and livestock was based on controlled exchange of women and on exploitation and appropriation of a surplus produced by women and youth. Accumulation imposes a dynamic of its own upon nature and society. Nature was no longer dominant. Social control becomes dominant. Ideology centers on the accumulation of bridewealth. In Africa, the so-called cattle complex was born. In New Guinea and Melanesia they are said to have a pig complex.

1) According to Richard Leakey the first primitive hunter/gatherers in East Africa can be dated back to about 2 mill. years ago. At that stage tools were only at their most rudimentary stage and hunting consisted mainly of scavenging or waiting for the animal to drop dead. A complex of tools manufactured for killing and cutting was a much later development. The rise of a developed language can be related to early ideological productions of art, such as sculpture and rock-paintings of game and hunting scenes dating back some 40,000 years. The development of language and ideology would seem to be an important precondition for the development of social control as distinct from instinctive biological control.

Final Comment.

This paper was intended to deal also with the question of matrilineal societies. Due to shortage of time, an analysis of matrilineal societies could not be included in this first draft. The same applies to the important problem of the disproportionate or progressive intensification and exploitation of women's labour as a result of the process of intensification of agricultural systems brought about by population growth and the development of commodity production. Finally, the socio-political and ideological developments associated with social control of women and youth, such as the age-grade system, initiation rites, bridewealth negotiations and ancestor cult would need to be incorporated in any proper historical analysis of the women question.

Is the historical analysis presented above of any relevance to the problem of exploitation and subordination of women in Tanzania to-day. I would say yes, to the extent that the historical control of women has caused a cementation of the sexual division of labour at the expense of women, and in so far as the existence of bridewealth as a mechanism for controlling and subordinating women is still a matter of fact. Even if the control of women no longer provides the general and dominant mechanism for exploitation and subordination, it still operates to intensify the exploitation and subordination of women much more than that of men. At this specific level, the struggle should thus be waged towards abolishing the institution of bridewealth. As long as women are forced to perform all the necessary domestic tasks and all the work involved in child rearing in addition to all the other tasks, the children born and raised should belong to the women.

Literature.

Inspirations were drawn from or inadequate reference made to:

Aaby, P. (1977): "Engels and Women". Critique of Anthropology, Vol. 3, No. 9/10.

Aaby, P. (1978): "Towards the Brave New World". Mimeo.

Christensen, A. & P. Aaby (1977): "Postscript". In F. Engels: "The Origin of the Family, Private Property and the State". Politisk revy-serien nr. 5, Copenhagen (in danish)

Harbsmeier, M. (1978): Critique of Political Economy, Historical Materialism and Pre-Capitalist Social Forms". Critique of Anthropology Vol. 3, No. 12.

Mbilinyi, M. (1979): "The Social Transformation of the Shambaa Kingdom and the Changing Position of Women". BRALUP Workshop on Women's Studies and Development, paper no. 7, University of Dar Es Salaam.

Meillassoux, C. (1972): "From Reproduction to Production". Economy and Society, Vol. 1, no. 1.

Meillassoux, C. (1973): "The Social Organization of the Peasantry: The Economic Basis of Kinship". Journal of Peasant Studies, Vol. 1, no. 1.

Rappaport, R.A. (1968): "Pigs for the Ancestors". New Haven & London.

INDFØDTE FOLK OG INTERNATIONAL LOV

magisterforelæsning holdt d. 16.12. 1980

Hanne Weber

Der er mange som har undret sig over sammenstillingen af de to felter "Indfødte Folk" og "International Lov" og spurgt, hvad de to ting har med hinanden at gøre. Svaret er enkelt: Når mennesker, det være sig som enkeltpersoner eller som grupper, bestandig finder sig sat udenfor enhver lov og ret i det land, de bor i, må de søge udveje for støtte på et plan, som er overordnet enkeltstaterne, d.v.s. de kan appellere til internationale organer og til verdensoffentligheden for på denne måde at skaffe sig moralsk og politisk støtte.

Det er et velkendt faktum, at indfødte folk alle steder i verden har været ofre for de europæiske nationers expansion og kolonialisme, som har ført til massiv udryddelse af hele befolkninger, voldsom reduktion af andre; indfødte folks land og ressourcer er ødelagt eller taget fra dem, og deres rettigheder som mennesker i det hele taget trådt under fode på enhver tænkelig måde. Efterhånden som den europæiske civilisation tromlede frem over hovederne på andre verdensdeles folkeslag, udvikledes en idé om, at disse folk var mindreværdige som mennesker; de blev kaldt for laverestående racer, og det blev profeteret, at de langsomt ville uddø af sig selv ligesom fortidens kæmpeøgler, dinosaurer og mastodonter - i hvert fald ville det gå dem sådan, om de ikke havde forstand til at køre med på udviklingens strømlinede vogn. hvortil adgangsбилletten bestod i at de indfødte befolkninger måtte opgive deres land og deres særlige kultur og etniske identitet, m.a.o. hvis de indfødte ville have plads i fremskrittets samfund måtte de enten lade sig integrere og assimilere eller også slet og ret - uddø.

Literature.

Inspirations were drawn from or inadequate reference made to:

Aaby, P. (1977): "Engels and Women". Critique of Anthropology, Vol. 3, No. 9/10.

Aaby, P. (1978): "Towards the Brave New World". Mimeo.

Christensen, A. & P. Aaby (1977): "Postscript". In F. Engels: "The Origin of the Family, Private Property and the State". Politisk revy-serien nr. 5, Copenhagen (in danish)

Harbsmeier, M. (1978): Critique of Political Economy, Historical Materialism and Pre-Capitalist Social Forms". Critique of Anthropology Vol. 3, No. 12.

Mbilinyi, M. (1979): "The Social Transformation of the Shambaa Kingdom and the Changing Position of Women". BRALUP Workshop on Women's Studies and Development, paper no. 7, University of Dar Es Salaam.

Meillassoux, C. (1972): "From Reproduction to Production". Economy and Society, Vol. 1, no. 1.

Meillassoux, C. (1973): "The Social Organization of the Peasantry: The Economic Basis of Kinship". Journal of Peasant Studies, Vol. 1, no. 1.

Rappaport, R.A. (1968): "Pigs for the Ancestors". New Haven & London.

INDFØDTE FOLK OG INTERNATIONAL LOV

magisterforelæsning holdt d. 16.12. 1980

Hanne Weber

Der er mange som har undret sig over sammenstillingen af de to felter "Indfødte Folk" og "International Lov" og spurgt, hvad de to ting har med hinanden at gøre. Svaret er enkelt: Når mennesker, det være sig som enkeltpersoner eller som grupper, bestandig finder sig sat udenfor enhver lov og ret i det land, de bor i, må de søge udveje for støtte på et plan, som er overordnet enkeltstaterne, d.v.s. de kan appellere til internationale organer og til verdensoffentligheden for på denne måde at skaffe sig moralsk og politisk støtte.

Det er et velkendt faktum, at indfødte folk alle steder i verden har været ofre for de europæiske nationers expansion og kolonialisme, som har ført til massiv udryddelse af hele befolkninger, voldsom reduktion af andre; indfødte folks land og ressourcer er ødelagt eller taget fra dem, og deres rettigheder som mennesker i det hele taget trådt under fode på enhver tænkelig måde. Efterhånden som den europæiske civilisation tromlede frem over hovederne på andre verdensdeles folkeslag, udvikledes en idé om, at disse folk var mindreværdige som mennesker; de blev kaldt for laverestående racer, og det blev profeteret, at de langsomt ville uddø af sig selv ligesom fortidens kæmpeøgler, dinosaurer og mastodonter - i hvert fald ville det gå dem sådan, om de ikke havde forstand til at køre med på udviklingens strømlinede vogn, hvortil adgangsbilletten bestod i at de indfødte befolkninger måtte opgive deres land og deres særlige kultur og etniske identitet, m.a.o. hvis de indfødte ville have plads i fremskridtets samfund måtte de enten lade sig integrere og assimilere eller også slet og ret - uddø.

Ingen af disse civiliserede profetier er gået i opfyldelse. Selv efter 500 år med konstante folkemord eller forsøg herpå, er det ikke lykkedes at udrydde de indfødte folk fra jordens overflade, og det er heller ikke sket, at de er integrerede eller assimilerede, som nogen måske har troet eller håbet. Tværtimod. De indfødte folk er ved at organisere sig og gennemfører en voldsom politisk mobilisering som led i deres kamp for fortsat overlevelse og modstand mod undertrykkelse og udplyndring.

Samtidig med mobiliseringen på lokalplan opbygges en organisering på tværs af enkeltgrupper og på tværs af nationalstaternes grænser, og endelig søger de indfødte folk at etablere en politisk platform på internationalt plan ved f.eks. at søge deres organisationer anerkendt indenfor FN-sammenhænge - på samme måde som f.eks. Palæstinenserne har gjort det, da de ikke fandt, at deres rettigheder blev tilbørligt tilgodeset af den nationalstat, som de er blevet underlagt - for nu at sige det helt firkantet ! Nu vil det måske være meget godt lige at have klarhed over, hvad der egentlig menes med indfødte folk. Ret beset er vi jo alle indfødte i en eller anden forstand - er danskerne måske ikke indfødte ? Måske har man en fornemmelse af, at betegnelsen dækker over folk som Grønlændere, Maorier, Papuas i New Guinea, samer og indianere i Amerika, men der er aldrig opfundet nogen helt præcis samlebetegnelse for alle disse folk. Nogen vil måske tale om etniske minoriteter, men det dur heller ikke; for hvad med lande som ^{Cuba} Peru, Bolivia, Ecuador f.eks., hvor indianerne bestemt ikke er nogen etnisk minoritet, men tværtimod udgør en majoritet, altså hvor den etniske minoritet i virkeligheden er de hvide mindretal, som styrer landet. Det samme gælder som bekendt i Sydafrika. Man har også forsøgt sig med betegnelsen "Den 4. Verden" - en betegnelse, som dog ikke har vundet genklang ud over nogle snævre kredse i Danmark.

I de internationale FN-organer er spørgsmålet om indfødte folks rettigheder gennem de seneste år taget op af især Menneskerettighedskommissionen og Underkommissionen til afskaffelse af Diskrimination mod Minoriteter. Her er det af betydning at have en nogenlunde klar og entydig definition på begrebet "indfødte folk" - og man er nået frem til følgende arbejdsdefinition:

"Indfødte folk, er de folk som nedstammer fra de oprindelige indbyggere i et land, som siden blev indtaget eller besat af folk fra et andet kontinent, af en anden kultur eller en anden etnisk oprindelse. Indfødte folk er de, som i dag lever i tættere overensstemmelse med deres egne unikke sociale, økonomiske og kulturelle traditioner end med de institutioner, som kendetegner den nationalstat, de i dag er en del af. De er underlagt en statsstruktur, som hovedsagelig er skabt af nationale, sociale og kulturelle elementer, som hidrører fra de dominerende strata af nationalstatens befolkning."

Man regner med, at der i hele verden findes ca. 200 mill. indfødte folk, heraf 30 mill. i Amerika, over 35 mill. i Sydøst Asien, ca. 36 mill. i Kina og ca. 40 mill. i Indien. Det er altså ikke nogen helt ubetydelig og lille gruppe vi snakker om.

Jeg skal ikke komme ind på hvorledes de indfødte folk er organiserede på lokalplan, selv om dette selvfølgelig er grundlaget for den organisering som i de seneste år har tegnet sig på tværs af nationale grænser med f.eks. dannelsen af Verdensrådet for Indfødte folk i 1975, ICC som er en sammenslutning af Grønlændere, og Eskimoer i Canada og Alaska, og The International Indian Treaty Council, som er de Nordamerikanske indianeres organisation. Både Verdensrådet for Indfødte Folk og International Indian Treaty Council opnåede i 1977 ^{NGO}repræsentation ved FN, den såkaldte kategori II status eller konsultativ status.

Mest aktive har været International Indian Treaty Council, som blev dannet i 1974 for specielt at arbejde i de internationale organer henimod at opnå anerkendelse af de traktater, som de amerikanske indianere i tidens løb har indgået med engelske,

amerikanske eller canadiske regeringer, men som samme regeringer ensidigt har brudt hver og én så snart det passede dem.

Int. Ind. Treaty Council var dybt involveret i både planlægning og afholdelse af den Internationale FN konference i sept. 1977 i Geneve om Diskrimination mod Indfødte Folk i Nord- og Sydamerika, og også på det sidste i afholdelsen af det 4. Internationale Russell Tribunal i Rotterdam om de indfødte folks rettigheder i Nord-, Syd- og Mellemamerika.

Ved både disse og andre lejligheder har repræsentanter for de indfødte folk fremlagt vidnesbyrd om den undertrykkelse og diskrimination, de til stadighed er underlagt og om hvorledes folkemord foregår - enten åbenlyst og helt kontant med maskingeværer, bomber og gift, eller mere snedigt i form af tvangssterilisation af indfødte kvinder, bortførelse af børn fra deres familier og etniske grupper eller tvangsforflyttelse af folk til byernes slum, hvor de er ude af stand til at klare sig og derfor går til grunde i druk, vold og selvmord. De helt massive massedrab er navnlig velkendte i dagens Sydamerika hvor de øvrige metoder til folkemord selvfølgelig også anvendes, men det er mindre kendt, at f.eks. tvangsforflyttelse, bortførelse af børn og tvangssterilisation af indianske kvinder også florerer i vidt omfang i verdens såkaldte højst udviklede land, USA, hvor mellem 25-43 % af alle indianske kvinder er blevet steriliseret imod eller uden deres samtykke og vidende.

Bag om undertrykkelsen, overgrebene og de generelle folkemord ligger nogle politiske og økonomiske faktorer, som handler om, at de indfødte folk sidder på nogle landområder og ressourcer, som andre ønsker at få fingre i. D.v.s. at de magter, som de indfødte folk er oppe imod består i verdens mægtigste økonomiske og politiske interesser. Dette betyder ikke, at den igangværende politiske mobilisering for de indfødte folk synes håbløs. Det

betyder blot, at kampen bliver hård og langvarig, og at indfødte folk må søge al den støtte udenfor deres egne rækker, som det overhovedet er muligt at nå.

Den politiske opbakning, som undertrykte grupper kan tilvejebringe i de internationale FN-organer kan imidlertid ikke hænge frit i luften svævende. Der kræves foruden PR-virksomhed og fod-arbejdet i korridorerne også en del papir-arbejde, idet de internationale organer og forsamlinger pr. tradition må henholde sig til de mangfoldige konventioner og ~~puk~~grafer, som gælder for international lov, d.v.s. ordninger om hvis hensigt og ord man er enige og overfor hvilke de enkelte nationalstater er forpligtede.

Om indfødte folks status i international lov, som den ser ud i dag, kan det kort og godt siges, at indfødte folk ikke er undergivet international lov. De er derimod objekter - genstande - for international lov. D.v.s. de har ingen selvstændige rettigheder som grupper eller nationer betragtet, men rangerer som størrelser der er underlagt nationalstaternes forgodtbefindende. Dette gælder, når vi taler om indfødte folk som grupper eller nationer. Noget andet er så at tale om indfødte folk som enkeltpersoner, hvor man naturligvis kan påberåbe sig en lang række af deklARATIONER ang. menneskerettigheder i almindelighed, hvilket selvfølgelig er udemærket. Det er bare ikke tilstrækkeligt, al den stund de indfødte folks politiske kamp ikke blot handler om individuel overlevelse, men først og fremmest handler om deres rettigheder og fortsatte eksistens som nationer eller selvstændige samfundsgrupper med fuld kontrol over egne livsbetingelser og -muligheder både nu og i fremtiden.

Når international lovgivning alligevel kan anskues som et middel i de indfødte folks politiske arbejde, er det fordi international lov netop ikke er en statisk størrelse, en samling af tørre på forhånd fastlagte kringelkroge af uigennemskuelige paragraffer.

Det er jo ikke tilfældigt, at f.eks. de amerikanske indianere ikke blot taler om international lov, men netop ofte taler om udviklingen af international lov. For denne lov ændres hele tiden med de politiske verdenskongjunkturer og magtfordelinger, og afspejler på én og samme tid både de herskende magtinteresser og summen af verdens gode eller dårlige samvittighed, og heri ligger åbningen for ændringer, hvis de svage kan finde mulighed for at vende den stærkes ord mod ham selv. Og det er netop, hvad de indfødte folks politiske arbejde også er i gang med i øjeblikket.

Når jeg i det følgende skal gå nærmere i detaljer med spørgsmålet om indfødte folk og international lov, vil man se, at jeg fortrinsvis vil henvise til materiale, som handler om amerikanske indianere. Man vil forhåbentlig bære over med mig at jeg i så høj grad må operere ud fra det område jeg er bedst bekendt med. Jeg skal ikke gå ind på eksempler, som er lokalt specifikke, men jeg vil søge at illustrere nogle generelle spørgsmål, som også gælder for indfødte folk i andre dele af verden. Det skal lige siges, at min fremstilling specielt står i gæld til to personers arbejde, nemlig Clem Chartier... og Herbert Blatchford...

International lov i forhold til indfødte befolkninger udvikledes i begyndelsen af 1500-tallet, efterhånden som de europæiske opdagelsesrejser gjorde spørgsmålet aktuelt. Det anses, at den egentlige grundlægger af moderne international lov var den spanske teolog Francisco de Vitoria, som lod sin røst høre til forsvar for de indianske folks rettigheder i Amerika og for andre ikke-kristne folkeslag i almindelighed. Vitoria docerede som øverste professor ved Universitetet i Salamanca, og hans mest berømte forelæsninger i international lov forelå omkring året 1532.

Vitoria stillede spørgsmålet om hvorvidt de amerikanske indfødte var de sande ejere og besiddere i både privat og offentlig lov, før spanierne kom til landet, d.v.s. om de besad retten til jord og ejendom, og om der var iblandt dem nogle, som var sande prinser og herskere over andre. Han nåede frem til, at spørgsmålet kun kunne besvares bekræftende, og han undersøgte og demonterede samtidig en lange række af argumenter, som gik på, at indianerne i Amerika ikke havde ret til hverken selvbestemmelse eller ret til deres eget land, fordi de var syndige, vantro uforstandige eller slaver af natur.

"Det korte og det lange er, sagde Vitoria, at de indfødte uden for enhver tvivl havde fulde rettigheder i både offentlig og privat henseende, på ganske samme måde som de kristne, og at hverken deres prinser eller privatpersoner kan fratages deres ejendom med den begrundelse, at de ikke er de sande ejere, thi dette vil være ran og tyveri intet mindre end hvis det samme var gjort mod kristne." Vitorias arbejde gik ud på at fastslå, hvilke slags rettigheder spanierne egentlig havde i Amerika og grundlaget for dem. Han baserede sin lære på naturlovene, hvilke han forstod som Guds Vilje, d.v.s. en absolut, god og forstandig lov. Kongens magt var offentlige magt og hidrørte direkte fra Gud via naturlovene. Kongelig magt var identisk med statens magt.

Det er vigtigt at forstå, at for Vitoria (som kunne henvise til en blandet lærdom fra Th. Aquinas, Kristen teologi, Gl. Romerret og Aristoteles's politiske teori) bestod verden af et flertal af sådanne stater, og disse var både naturlige og lovlige selv blandt ikke-kristne folkeslag. Forholdet mellem disse stater, sagde Vitoria, blev reguleret af en "folkeret", nationernes lov eller m.a.o. international lov. For Vitoria, som her fulgte Romerrettens teori, hidrørte denne internationale lov fra natur-

lovene igennem fælles enighed herom staterne imellem.

De indfødte folkeslags stater i Amerika var iflg. Vitoria suveræne enheder, og indianerne var rationelle væsener, fuldt ud i stand til at regere sig selv og også modtagelige for den Katolske lære. Deres hedenskab var ingen hindring for at de besad fulde rettigheder og de kunne ikke heller med denne begrundelse frarøves deres jord og ejendom.

Spaniernes rettigheder i Amerika bestod deri, at paven havde overdraget dem hvervet at bringe Guds Ord til de indfødte. Vitoria hævdede, at først når indianerne frivilligt havde modtaget kristendommen, ville det være ret at underlægge dem den spanske Krones magt. Kort og godt, Vitoria anskuede forholdet mellem spanierne og indianerne som et arrangement mellem selvstændige nationalstater.

Ud over den religiøse forpligtelse fandt Vitoria, at der var to andre begrundelser for spaniernes tilstedeværelse i det oversøiske. Nemlig retten til handel, som var fastslået i den Kejserlige Romerret, og en anmodning om militærhjælp fra den Tlaxcalanske Nation i deres forsvarskrig mod Aztekerne, som blev Hernan Cortéz's påskud og middel til erobringen af Mexico i 1521.

Den religiøse pligt til at bringe ordet til de vantro implicerede dog samtidig, at indianerne kunne ansues som en slags mindreårige som børn der havde beskyttelse og vejledning behov - en doktrin, som kolonimagterne siden udviklede som et forhold mellem formynder og værge, en doktrin som er blevet brugt til at fratage indfødte folk deres jord og rettigheder i Faderens, Sønnens og udviklingens almægtige navn.

Man kan således sige, at den spanske indianerlovgivning var en modsigelsesfuld blanding af humanitære principper, religiøs teleologi og materiel grådighed, som på den ene side fastslog, at de indianske folk og nationer var frie og suveræne i deres

tigheder til gengæld for kristendommen og den europæiske civilisations velsignelser, som indianerne hverken havde bedt om eller ønsket.

De spanske monarker Ferdinand og Isabella, som havde finansieret Columbus's rejser, havde søgt om og fået en pavelig eneret på de nye lande for at sprede kristendommen her, og samtidig erklærede både Isabella og de følgende spanske konger, at indianerne var frie, altså ikke kunne gøres til slaver uden lovlig grund, omend de ganske vist var kongelige undersåtter og pligtige at betale skat. Således havde Kirken og Kongen nogle fælles interesser i at anerkende indianerne som frie og i besiddelse af visse elementære rettigheder, som kunne sikre deres eksistens og overlevelse, hvilket selvfølgelig falder i hak, når man tænker på, at Kirken var interesseret i så mange sjæle som muligt, og Kronen var interesseret i så mange skatteydere som muligt i de nye lande - og derfor var det uheldigt, om indianerne alle blev udryddede, således som det til en begyndelse var sket på alle de Caribiske øer.

Dominikaneren Bartolomé de Las Casas som levede mange år i Sydamerika, er blevet kendt som en stor humanist, der forsvarede indianernes rettigheder overfor spanierne, eller det vil navnlig sige de spanske conquistadorer, som fandt deres talsmand i en vis Juan Ginés de Sepúlveda, hofhistoriker hos Karl V. Sepúlveda slog på, at krig og militær magt var det rette middel i al indianerpolitik; det var retfærdigt, fordi indianerne var mindreværdige barbarer, fra naturens side bestemt til slaveri, halvt dyr, halvt mennesker - det var i virkeligheden en velgerning at slå dem ihjel, idet de herved blev udfriet af djævelens greb; thi indianerne var besmittede, og renselsen foregik passivt ved ild og sværd, pisk og lænker.

Motsat hævdede Las Casas, ligesom Vitoria havde gjort det, at indianerne var mennesker, besad intelligens og fornuft, ja de havde ligefrem haft deres egne universiteter før spanierne kom, og de havde også en sjæl, som ved god behandling kunne bringes under kristendommens vinger, og Las Casas erklærede, at krig var uretfærdig og illegal. Hvis den kongelige magt skulle bygges på vold, som Sepúlveda ville det, betød det, at kongen blev lig en tyrann, ja det var faktisk blasfemi, idet Gud hermed for de indfødte ville tage sig ud som både nådesløs og grusom. M.a.o. overtalelse var det rette middel i indianerpolitikken.

Debatten om disse spørgsmål førte til en 5 dage lang disput i 1550, og det var Las Casas, som gik af med sejren, det var hans synspunkter som faldt i de spanske monarkers smag og som blev inkorporeret i spansk indianerlovgivning. Men det interessante er ikke at dette såkaldte humanistiske menneskesyn blev anerkendt på papiret. Det er mere interessant at se på, hvorfor det var sådan. Bag det hele lå nemlig den spanske Kronens interesse i at sikre den centraliserede statsmagt. Kongen var hele tiden bange for, at spanierne i de oversøiske kolonier skulle tiltage sig for megen magt og evt. løsrive sig fra det spanske moderland, og dette kunne meget let ske, hvis conquistadorerne havde fuld hånd- og halsret over indianerne. Når det derfor var Las Casas og ikke Sepúlveda som nød støtte ved hoffet, skyldtes det udelukkende at man ved at anskue indianerne som frie undersåtter direkte under kongens autoritet kunne begrænse conquistadorernes magt i kolonierne.

Princippet om at de indfødte folk oprindeligt var selvstændige nationer af frie mennesker blev ikke alene inkorporeret i spansk lovgivning; det blev et element i al international lov og stadfæstet af f.eks. en vis Hugo Grotius i beg. af 1600-tallet,

som ved siden af Vitoria regnes blandt grundlæggerne af international lov. Også Grotius afviste argumentet om, at hele folkeslag (han snakkede bl.a. om Indien) kunne berøves deres jord og ejendom alene fordi de var ikke-kristne, hedninge eller Muhammedanere. Han sagde, at fra naturen er alle nationer lige, uanset religiøs tro eller graden af civilisation. Derfor gælder princippet også for folkeslag, som består af adskilte familier, der ikke bor fast, men blot vandrer hid og did indenfor et vist territorium. Også disse folk har ret til deres eget land, og ingen kan på legal vis berøve dem deres ret og ejendom eller påberåbe sig suveræniteten over dem, uden disse folkeslags eget samtykke.

1700

Som international lov videre så ud i 1700-tallet, blev samme principper gang på gang slået fast, omend man begyndte at skelne mellem organiserede nationer eller civilisationer, som f.eks. Mexico og Peru, der kunne anses for nationer der besad suveræniteten, modsat folkeslag som ikke var organiserede i politiske enheder. Disse besad retten til jord og ejendom, men havde ingen suverænitet. Dette betød dog ikke, at deres land kunne tages fra dem, eller at de uden videre kunne underlægges andre nationers suverænitet. Hertil måtte kræves særlige aftaler eller kontrakter, som kunne anses for retfærdige og bindende for begge parter. Dette fører os ind på den traktatpolitik, som blev praksis i både den hollandske, engelske, franske og siden den amerikanske koloniforvaltning.

Vi har allerede været inde på, at spanierne henviste til kristendommens udbredelse som legitimeringsgrundlaget for deres tilstedeværelse i de oversøiske lande. De øvrige kolonimagter i Amerika fulgte ikke den missionsideologi. De fandt på noget helt andet. De opfandt nemlig den såkaldte "Doctrine of Discovery" Doktrinen om opdagelse, hvorved der henvises til, at retten

til at bemægtige sig nyt land, tilfældt den nationalstat, som først opdagede det. Doktrinen gik først og fremmest ud på en regulering af konkurrencen mellem de europæiske stater indbyrdes for at undgå at der opstod konflikter om hvilken kolonimagt havde ret til dette eller hint territorium. Dette betød dog ikke, at de indfødte folk samtidig mistede retten til deres jord. Det betød, at kun én europæisk stat, nemlig opdageren, havde ret til på lovlige vis at erhverve jorden fra indianerne iflg. de aftaler eller traktater, man nu kunne enes om at udvirke, f.eks. kunne stammer, som hørte under engelsk domæne ikke sælge deres jord til franskmændene eller omvendt. Man betragtede altså fortsat de indfødte folk som uafhængige nationer, som man kunne forhandle med efter de principper som gjaldt iflg. international lov. I praksis førte det til, at de europæiske stater enten købte jorden af indianerne eller indgik i traktater, hvorved indianerne afstod visse jordområder mens de forbeholdt sig retten til andre. Indenfor de områder, som indianerne ikke afgav, bevarede de deres fulde rettigheder til både jord og ejendom og selvbestemmelse; de forblev altså selvstændige nationer indenfor deres egne områder.

iflg. Doktrinen om Opdagelse bortfaldt de indianske nationers fulde suverænitet i det øjeblik de blev "opdaget"; men europæerne må alligevel have ment, at der var noget galt med tanken, i hvert fald skulle indianerne have noget til gengæld, nemlig beskyttelse. Her taler vi om en anden doktrin, the Doctrine of Guardianship, eller Formynderskab, som siger, at de europæiske kolonimagter påtager sig en pligt til at beskytte de indfødte folk og varetage deres interesser.

Dette blev f.eks. nedfældet i Storbritanniens Kongelige Proklamation for Nordamerika i 1763, som gælder den dag i dag, og hvor

det blev fastslået, at indianerne sin beskyttelse,

og at de territorier, som indianerne hverken har solgt eller afstået til Briterne, skal forbeholdes indianerne. Det skal derfor være den Kongelige Vilje, at indianerne skal forblive frie for indblanding i deres egne territorier. Principperne i denne indianerlovgivning blev overtaget af USA's regering efter uafhængigheden. Nord-Vest Forordningen af 13 Juli

1787 handler om at beskytte indianernes land mod nybyggere og jordspekulanter og om at indianernes jord og ejendom ikke kan tages fra dem uden deres samtykke. I Den Amerikanske Forfatning omtales indianske stammer på lige fod med fremmede nationer, hvilket kun kan fortolkes derhen, at politikken fortsat gik ud på at anerkende de indfødte folk som selvstændige nationer iflg. International Lov. Det samme fremgår af Traktaten mellem Frankrig og USA i 1803 om afgivelsen af Louisiana Territoriet, hvor det hedder i artikel 6, at USA lover at overholde alle de traktater, som er indgået med indianerne, indtil begge parter enes om noget andet.

Traktaten mellem USA og Mexico i 1848, som kendes som "the Treaty of Guadalupe Hidalgo", hvor Mexico afstår store landområder til USA, indeholder klausuler om, at USA skal respektere de jordrettigheder som befolkningerne har haft iflg. både spanske og mexicanske lov, og specielt skal USA sørge for at indianske landområder ikke invaderes af kolonister, som tvinger indianerne bort.

Nu er der jo ingen, som ikke ved, at lovgivningens påne hensigter og traktaternes løfter og ord, ikke modsvares i praksis, eller altså at både love og traktater blev brudt af nationalstaterne, hver gang det var opportunt og iøvrigt politisk og militært muligt. I det omfang lovgivningen aftegner en statsimage udadtil, er det derfor interessant at konstatere, hvorledes staterne, når de føler sig stærke nok, uden videre kan

erklære de internationalt bindende aftaler for ugyldige. I spørgsmålet om indfødte folk og International Lov kan vi konstatere, at deres status som selvstændige nationer først for alvor blev nedbrudt i løbet af det 19. årh., hvor det blev praksis i både engelsk og amerikansk jurisdiktion såvel som ved internationale domstole at anskue indfødte folks rettigheder ikke som rettigheder, men som en række privilegier som national: regeringerne i sin nåde måtte finde på at tildele dem. I 1871 erklærede USA's regering således, at de indianske nationer ikke længere var uafhængige, og at der altså ikke længere kunne indgås traktater med dem. Selv om USA samtidig erklærede at ville overholde de traktater, som allerede var indgået blev dette kun tom snak.

Regeringerne fortsatte jo i rollen som formynder for indianerne og de andre indfødte folk i verden, men denne formynderrolle indebar ingen retslige forpligtelser, formynderen var ikke juridisk ansvarlig over for nogen eller noget, ikke engang over for sine egne domstole eller love. USA siger f.eks. at traktaterne ikke gælder iflg. International Lov, fordi Kongressen bestemmer over traktaterne. Det er selvfølgelig en tautologi - noget sludder. Traktaterne gælder ikke i international lov fordi USA ikke overholder International Lov. Det beviser, ikke, at traktaterne ikke er internationale. Det beviser kun, at USA bryder den internationale lovgivning.

Desværre har det politiske klima i de internationale organer, som skal overvåge at de internationale love overholdes, FN f.eks., længe været således, at nationalstaterne hver for sig nidkært har kunnet afvise enhver tale om indfødte folks rettigheder under henvisning til at der var tale om indre anliggender, som de internationale organisationer ikke kan tillade sig at blande sig i. Eller man har slet og ret henvist til at et besat territorium

var beboet af omvandrende nomadiske folkeslag, så primitive at de umuligt kunne tilkendes nogen civiliserede rettigheder, m.a.o. deres land blev kaldt for Ingenmandsland og derfor havde enhver civiliseret magt uden videre ret til at erklære samme land for sit. Der har ganske vist været stærkt delte meninger om sådanne standpunkters berettigelse indenfor International Lov, men de politiske konjunkturer gennem det 19. og beg. af det 20. årh. har dikteret, at de stærkes magt var de stærkes ret. Men tilsyneladende er der ved at ske et politisk klimaskift. I 1975 nedkom den Internationale Domstol med en kendelse ang. Vest Sahara, i hvilken det bl.a. hed, at de indfødte nomader i Vest Sahara havde visse rettigheder til deres eget land, og at begrebet "ingenmandsland" måtte fordømmes. I samme kendelse blev også henvist til Francisco de Vitoria og det 18. årh.s mest berømte jurist Vattel, som begge havde hævdet samme standpunkt, og det blev specielt understreget, at disse samme historiske principper må anlægges i International Lov i dag. Men dette er kun en begyndelse.

Som jeg tidligere var inde på, er indfødte folk, betragtet som grupper eller nationer, ikke undergivet international lov, som den ser ud nu. Og de indfødte folks politiske kamp handler netop om at overleve som grupper, som selvstændige samfund med fulde rettigheder og kontrol over eget land og eksistensbetingelser.

Der findes til dato én eneste konvention, som omhandler indfødte folk specielt, og det er en ILO konvention fra 1957, eller Konvention no. 107 om Tribale og Indfødte Befolkninger. Beklageligvis betegner denne konvention stort set blot en videreførelse af den paternalistiske doktrin om formynderskab, idet konventionen fortrinsvis handler om integration og beskyttelse af de indfødte befolkninger i de lande de hører under.

I denne dobbelte hensigtserklæring gives integration første prioritet og beskyttelsen er underordnet integrationen som et middel hertil. Konventionen er stort set et misk-mask af modstridende intentioner. Det hedder således i artikel 11, at indfødte folks jordrettigheder skal anerkendes, og i artikel 12 at indfødte folk kan tvangsforflyttes når det iøvrigt sker i henhold til nationalstatens love og af hensyn til den nationale sikkerhed, den økonomiske udvikling eller befolkningens sundhed. Det er således en smal sag for Brasilien, som er blandt de få lande, som har ratificeret konventionen, at retfærdiggøre deres folkemord og overgreb mod jungleindianere som Yanomamö ved at henvise til ILO konventionens artikel 12.

Dette betyder ikke at international lov i det hele taget er ubrugelig. Det har været sådan, at de indfødte folks organisationer har kunnet rette anklager mod både regeringer ^{og} private organisationer for overtrædelse af såvel Menneskerettighedserklæringen som de hermed forbundne konventioner, for overtrædelse af konventionen om folkemord, og for overtrædelse af en række paragraffer i FN Generalforsamlingens erklæringer.

Anklager og dokumentation for alle mulige lovbrud er blevet fremlagt under både FN-Konferencen om indfødte folk i 1977, under forskellige møder i FN's Menneskerettighedskommission, og sidst under Russell Tribunalet i november d.å., hvor juryen bestående af 12 internationalt anerkendte eksperter, samstemmende nåede til den konklusion, at samtlige anklager var berettigede strækkende sig fra folkemord til ulovlig konfiskering af ejendom og jord, politiske fanger, tvangsforflyttelse, og undertrykkelse af indfødte folks kultur og religionsfrihed.

I samtlige tilfælde blev de anklagede og hermed altså de ansvarlige for forbrydelserne identificeret som nationalstaternes regeringer. Regeringerne bærer altså hovedansvaret, men forbry-

dernes agenter kan identificeres som stort set 3 institutioner: nemlig a) de multinationale korporationer b) de kristne missionsselskaber og c) diverse programmer, som går under navnet udviklingsprogrammer. Blandt missions-selskaberne blev især fremhævet Summer Institute of Linguistics, verdens største protestantiske missionsorganisation, hvis aktiviteter i særdeleshed bringer ulykke over indfødte folk alle steder i verden. Russell Tribunalet inkluderede i sit aktionsprogram en opfordring til, at alle kristne foreninger hjemkalder sine missionærer i det hele taget, samt en opfordring til bestandig at bombardere de internationale pengeinstitutioner, såsom Verdensbanken o.a. med henstillinger om at undlade at financiere udviklingsprogrammer, som kan skade de indfødte befolkninger.

Retfærdighed for indfødte folk kan ikke tilvejebringes ved at appellere til nationalstaternes regeringer. Dette blev under Russell Tribunalet gjort helt klart af en talsmand for Mohawk Nation, som refererede til sit eget folks erfaringer og sagde: "USA's regering og dens organer har aldrig overholdt hverken sine egne traktater eller sine egne love. Hermed har de stemplet sig selv som forbrydere. De ikke blot er forbrydere, de har altid været forbrydere, og de vil vedblive at være forbrydere."

I streng international juridisk forstand er spørgsmålet imidlertid ikke hvorvidt sådanne anklager er reelle og berettigede. Spørgsmålet er, om de indfødte folk har en sådan status, at de overhovedet har ret til at få deres anklager bedømt for de internationale domstole eller behandlet i de internationale organer.

Derfor kræver de indfødte folk anerkendelse som nationer i international lovs forstand. Det er vigtigt at forstå, at Nationer og Stater ikke er synonyme, selv om de i alm. tale bruges i flæng.

En Stat kan bestå af flere nationer. En nation er defineret som bestående af en gruppe mennesker, som bebor et bestemt territorium, har en fælles etnisk oprindelse, et sprog, en kultur og nogle fælles trosforestillinger og traditioner samt deres egen form for intern regering. For at være en nation, må gruppen også anse sig selv som en sådan. M.a.o. eksistensen af en folkegruppe som nation beror dels på nogle objektive kriterier, dels på folkets subjektive vilje. En Nation er altså et faktum, når disse betingelser iøvrigt er opfyldt; Eksistensen af en nation er en faktisk kendsgerning - og ikke er spørgsmål om lovgivning - Dette standpunkt er bl.a. fastslået af den permanente Internationale Domstol i 1930.

De indfødte folks krav om anerkendelse som nationer, skal ses i sammenhæng med deres krav om selvbestemmelsesret. Disse krav er undertiden blevet fortolket derhen, at de indfødte folk ønsker deres egne stater, at de ønsker at løsrive sig helt fra de respektive nationalstater, som de er underlagt. Dette er en misforståelse. De indfødte folk kræver blot en international anerkendelse af deres faktiske eksistens, en sikring af deres land og ressourcer og deres ret til at bestemme selv over deres samfund, deres kultur og deres fremtid.

De kræver en sikring af selvbestemmelsesretten.

Mange regeringer har hævdet, at retten til selvbestemmelse er et politisk privilegium og ikke en ret. Men en lang række af jurister og også visse nationalregeringer står fast på, at selvbestemmelse er en legal rettighed under international lov.

Dette afspejles både i FN pagten og i de efterfølgende Generalforsamlings Resolutioner ^{og} Deklarationer

I både FN's Menneskerettighedserklæring og i de to konventioner om Civile og Politiske rettigheder og om Økonomiske, Sociale og Kulturelle rettigheder, som trådte i kraft i 1976, hedder det,

at alle folkeslag har ret til selvbestemmelse, som indebærer at de har fuld ret til selv at bestemme deres politiske status og deres økonomiske, sociale og kulturelle udvikling. Det er denne formulering om selvbestemmelsesret, som de indfødte folk navnlig har været interesserede i.

De tidligere kolonilande i bl.a. Afrika har ikke blot opnået selvstændighed under henvisning til netop deklARATIONERNE paragraffer om selvbestemmelsesret, de er også blevet uafhængige stater i juridisk forstand. Meget tyder på, at det er netop disse nye stater, som er parate til at støtte de indfødte folks politiske krav om anerkendelse som nationer med selvbestemmelsesret.

Men spørgsmålet er politisk farligt. Hvis alle mulige folkeslag uden videre kan gå hen og erklære sig selv for nationer med ret til selvbestemmelse, vil de nuværende stater gå i opløsning, den herskende verdensorden stå i fare for at bryde sammen.

Det er præcis det, den vestlige verdens regeringer er bange for. Tænk hvis Baskerne og Bretonerne og Skotterne, Aquitanerne, Basilienserne, Bornholmerne og Vendelboerne alle sammen erklærede sig for selvstændige nationer? Hvor ville Europas nationalstater være henne?

Eller som den Ecuadorianske delegerede advarende erklærede på FN's 7. Generalforsamling: "Denne tankegang er farlig, fordi den gør hele verden til ét kæmpestort kolonialt system."

Og det havde han jo ret i. !

Anvenit litteratur.

- Bennett, Gordon
1973 Aboriginal Rights in International Law
Royal Anthropological Institute of Great Britain
and Ireland & Survival International
Occasional Paper no. 37 London
- Chartier, Clem
1979 Indigenous Nations and the Right to Self-Determination.
XLIII International Congress of Americanists
Vancouver, B.C. paper delivered august 16.
- Liss, Peggy K.
1975 Mexico under Spain, 1521-1556
Society and the Origins of Nationality.
University of Chicago Press

P.S.

Jan Paulsen, Institut for Etnologi & Antropologi,
København, har gjort mig opmærksom på, at udtrykket
"International Lov" er en mis-oversættelse af det
engelske "International Law". Det rette udtryk på
dansk skulle være International Ret.

CENTRE FOR DEVELOPMENT RESEARCH
9 Ny Kongensgade
DK - 1472 Copenhagen K

CDR Seminar Papers B.81.3
Seminar om "aktionsforskning"

24/25. februar 1981

PROJECT RECONSTRUCTION SAIGHANCHI
- et selvhjælps project i
Nordafghanistan

Asta Olesen

Anvendt litteratur.

- Bennett, Gordon
1973 Aboriginal Rights in International Law
Royal Anthropological Institute of Great Britain
and Ireland & Survival International
Occasional Paper no. 37 London
- Chartier, Clem
1979 Indigenous Nations and the Right to Self-Determination.
XLIII International Congress of Americanists
Vancouver, B.C. paper delivered august 16.
- Liss, Peggy K.
1975 Mexico under Spain, 1521-1556
Society and the Origins of Nationality.
University of Chicago Press
-

P.S. Jan Paulsen, Institut for Etnologi & Antropologi,
København, har gjort mig opmærksom på, at udtrykket
"International Lov" er en mis-oversættelse af det
engelske "International Law". Det rette udtryk på
dansk skulle være International Ret.

CENTRE FOR DEVELOPMENT RESEARCH
9 Ny Kongensgade
DK - 1472 Copenhagen K

CDR Seminar Papers B.81.3
Seminar om "aktionsforskning"

24/25. februar 1981

PROJECT RECONSTRUCTION SAIGHANCHI
- et selvhjælps project i
Nordafghanistan

Asta Olesen

Indledning

Mindst 165.000 mennesker er i dette århundrede blevet dræbt ved jordskælv i Mellemøsten. Alene siden 1953 er omkring 800 landsbyer blevet ødelagt og mere end 500.000 mennesker gjort hjemløse¹.

Jordskælv er udenfor menneskelig kontrol, så disse katastrofer kan kun modvirkes gennem:

1. udvikling af teknik til forudsigelse af jordskælv i tide, hvorved tab af menneskeliv kan formindskes gennem evakuering i tide
2. tilpasning af teknologien til naturkræfterne, dvs. udvikling af jordskælvssikre bygningssystemer.

Sådanne bygningssystemer er allerede udviklet ved anvendelse af avanceret teknologi og udført i stål og beton. Men dette rummer ikke nogen løsning for de millioner af fattige landsbyboere i truede områder, som er henvist til selv at bygge deres huse af de forhåndenværende materialer, og som har yderst begrænsede ressourcer til rådighed.

på '7th World Conference on Earthquake Engineering' i Istanbul i september 1980 blev det oplyst, at 95 % af ofrene ved jordskælv er fra landområderne, men til trods herfor blev der på konferencen kun præsenteret ét 'rural housing' projekt - og det er dette projekt, jeg her vil behandle².

Efter omfattende forskning i traditionelt arkitektur, håndværk og teknologi i Vestasien, udviklede den australske arkitekt Syed N. Sibtain et bygningssystem, der kombinerer moderne teknologi med traditionelle færdigheder og er baseret på anvendelse af lokale eller lettilgængelige materialer, tillige med at være indenfor landbefolkningens økonomiske formåen.

Utallige boligprojekter i udviklingslande er blevet en fiasko, fordi byggestilen har afvejet for drastisk fra den traditionelle med det resultat, at folk enten har nægtet at leve i husene eller har været nødt til at ændre deres traditionelle familiestruktur og hele livsstil. Derfor var endnu et krav til dette bygningssystem, at boligerne skulle være i overensstemmelse med såvel de sociale som de kulturelle og æstetiske værdier.

Nyheden i bygningssystemet består i, at i tilfælde af jordskælv kraftige nok til at ødelægge bygningen, vil dette ske på en kontrolleret måde, dvs. at væggene kun vil falde udad og det separat understøttede tag vil forblive intakt, så tab af menneskeliv formindskes afgørende. At husene er jordskælvssikre er resultat af en ny-anvendelse af traditionelle principper, snarere end en introduktion af en helt ny teknologi³.

Byggesystemet blev taget i anvendelse ved genopbygningen af landsbyen Saighanchi, der var blevet totalt ødelagt ved et jordskælv (af styrke 6,8-på Richter's skala), som i marts 1976 forrettede mange ødelæggelser i Khulm-regionen i Nordafghanistan.

'Project Reconstruction Saighanchi' gennemførtes på basis af 'selv-hjælp' i perioden 1977-79 under ledelse af arkitekt Syed N. Sibtain⁴. Målsætningen for projektet var følgende:

- 1) Landsbyboerne skulle opnå 'self-reliance' på boligområder (uafhængighed af katastrofehjælp m.v.) gennem optræning i det jordskælvssikre bygningssystem. Spredningseffekt skulle opnås på græsrodsniveau gennem lokale bønder og håndværkere.
- 2) Den rekonstruerede landsby skulle danne basis for et realistisk katastrofe-hjælps program, som regeringen kunne anvende i andre jordskælvstruede regioner.

3) Projektet skulle være en model for 'integrated rural development' med fokus på sundhed, solenergi ressourcer, lokalsamfundsudvikling, ernæring og agerbrug.

4) Projektet skulle være et eksempel på 'self reliance' gennem selv-hjælp, sat i relation til et lokalsamfund snarere end individet. Social såvel som økonomisk self reliance skulle opnås gennem udvikling af samarbejde i landsbyen.

Med finansiell støtte fra DANIDAS Forskningsråd deltog jeg som socialantropolog i projektet med det formål, at studere dets sociale og økonomiske konsekvenser. Jeg havde desuden en rådgivende funktion og deltog i beslutningsprocesser såvel som forestod visse organisatoriske arbejder i projektet.

Project Reconstruction Saighanchi var utraditionelt i sin organisering, idet alle deltagere arbejdede ulønnet, arbejdsproget var farsi og vi boede i landsbyen igennem hele projektperioden med samme bolig- og levestandard som landsbyboerne.

De ovennævnte udviklingsideer med fokus på 'self reliance' og selv hjælp tillige med projektmedlemmernes nære integration i lokalsamfundet var baggrunden for, at projektet kunne udvikle sig i et samspil med lokalbefolkningen. Deres aktuelle livssituation og opfattelse heraf, blev udgangspunkt for på kollektiv basis at søge at mobilisere befolkningen til selv at gøre noget for at bedre deres livsvilkår.

Jeg vil i det følgende først kort opridse projektets fysiske indhold for dernæst at diskutere de sociale og politiske problemer involveret i en sådan mobilisering af lokal befolkningen såvel som vurdere realiseringen af den sociale målsætning.

Projektet

Da projektet blev afsluttet omfattede det følgende elementer, alle produceret lokalt og baseret på førnævnte teknologiske udviklingsidé:

1) Familiehuse á 2 eller 3 rum, et opbevaringsrum, køkken etc. med to gårdspladser og omgivende mure. Husplanen harmonerer med det islamiske familiemønster, således at privatlivets fred sikres. Hele køkkenafdelingen er placeret i den bageste gård, således at kvinderne kan arbejde uset af eventuelle gæster, der kommer til huset.

2) Drikkevandsforsyning til husholdning. Rent drikkevand tages fra en dyb brønd ved hjælp af vindmølle og pumper. Vandet pumpes kontinuerligt til et vandtårn placeret på det højeste punkt i landsbyen. Fra tårnet ledes vandet gennem rørledninger til vandfordelingspunkter, toiletter, kommunalt badehus og moskeen.

Oprindeligt var det planlagt en vandhane til hvert hushold, men fra projektets side blev dette opgivet af økonomiske grunde og, ligeså vigtigt, af sociale grunde. I et muslimsk land som Afghanistan, hvor kvinderne er segregerede, er vandhentning en af deres sociale samkvemsmuligheder med andre kvinder - og mænd. Ved vandhentesstedet mødes folk, nyheder udveksles og romancer starter. Da private vandhaner således ville bidrage til en yderligere isolering af kvinderne, opgav vi (fra projektets side) denne tanke, og i stedet blev der etableret kommunale vandhaner.

3) Sanitet. Der er grupper af toiletter tre steder i landsbyen, og de er vandskyllende. Afføringen omdannes i septiktanke, som tømmes en gang hvert halve år og forsyner landsbyen med værdifuld gødning.

- 4) Kreaturstalde. Et alvorligt problem i landsbyen ved projektets start var den meget ringe sundhedstilstand. Dette var forårsaget ikke alene af mangelen på rent drikkevand, men også af den skik, at folk for at undgå tyveri af deres kreaturer, opstaldede dem umiddelbart i forbindelse med deres bopligsareal, køkken m.v. For at løse dette problem blev der bygget kommunale kostalde, placeret således, at de er beskyttede (mod tyveri) af resten af landsbyen, så sikkerhedskravene er opfyldt og beboelsesområdet holdes rent.
- 5) Moskeen. Til forskel fra andre religioners steder for Gudsdyrkelse er moskeen i Islam, foruden at være Guds Hus et center for fælles aktiviteter. Den fungerer også som gæstehus for rejsende. Moskeen i Saighanchi er forsynet med et mekanisk air-condition system, der består af en kombination af en traditionel vindfanger (findes udbredt i Afghanistan og Iran) og et kølesystem baseret på vandfordampning (i forbindelse med vandbassinet til rituel afvaskning før bønner).
- 6) Skole. Der er to klasserum, begge fuldt møbleret med skolemøbler og tavle. Næsten al undervisning foregår køns-opdelt i Afghanistan.
- 7) Kreditforenings/kooperativt kontor. I 1978 var en af de reformer, som den nye regering gennemførte, at etablere lokale kreditforeninger for at eliminere pengeudlåneres/jordæjeres magt. Saighanchi Kreditforening blev oprettet på samme tid, og alle familier er medlemmer heraf. Kontoret fungerer også som produktionskooperativt kontor (se senere).
- 8) Lærerbolig. Et hus mægt til de øvrige i landsbyen stilles til rådighed for den fastboende lærer.
- 9) Kommunalt badehus. Et kommunalt badehus er en traditionel institution i Afghanistan, men her er vandet opvarmet med solenergi, da der er udpræget mangel på brændsel.

- 10) Værksted. Et fuldt udstyret værksted og lagerrum er bygget for at sikre, at landsbyboerne, optrænet i diverse teknologier, fortsat kan arbejde hermed til eget brug og til salg.
- 11) Opdyrkning af jord og kunstvandig. Omkring 4 hektar jord, indvundet til agerbrug, bliver kunstvandet med grundvand. Kunstvandingsystemet består af en brønd, vindmølle med pumpe og en rørledning. Kreditforeningen administrerer dyrkningen af jorden (se senere).
- 12) Ernæring. Den dårlige sundhedstilstand i landsbyen var også et resultat af en meget ensidig ernæring, hvori der næsten ikke indgik grønsager. Forskellige nye grønsagstyper blev indført med stort held.
- 13) Omgivelser. Hele det pågældende område i Nordafghanistan er ekstremt træfattigt, hvilket bevirker dels en voldsom erosion ved regnskyl og dels kraftige støvstorme om sommeren. For at mildne de naturlige omgivelser omkring landsbyen udførtes et omfattende træplantningsprogram.

Selv-hjælp

Da Project Reconstruction Saighanchi var baseret på selv-hjælps princippet, var det meningen, at landsbyboerne skulle fortsætte deres sædvanlige økonomiske aktiviteter samtidig med at genopbygge landsbyen - dvs. at projektet forsynede dem med de nødvendige materialer samt oplæring i den nye teknologi, og at de selv udførte arbejdet.

Dette vanskeliggjorde imidlertid organiseringen af arbejdet ganske betydeligt, da det blev afhængigt af agerbrugscyklus'en og de forskellige afgrøder, der dyrkedes. Situationen blev yderligere kompliceret af folkenes forskelligartede beskæftigelse som småbønder, jordløse andelsbetalte bønder og daglejere, som ikke fuldt kunne disponere over deres arbejdstid.

Hele den sociale organisering af arbejdet i projektet blev løbende tilpasset forholdene og udarbejdet i fællesskab gennem diskussioner og beslutninger taget af lokalbefolkningen og projektgruppen.

1. Det oprindelige fællesskab

I første omgang var der bred enighed om, at alle skulle forsøge at afslutte deres øvrige arbejdsforpligtelser hurtigere end normalt og bruge al resterende tid på projektarbejdet. Desuden var der fra projektgruppen krav om, at ingen byggede individuelt, men at alle i fællesskab skulle genopbygge hele landsbyen.

Dette system brød dog hurtigt sammen, da arbejdsbyrden på denne tid af året var for stor til, at mændene virkelig kunne deltage i projektarbejdet. De, som havde tilstrækkelig arbejdskraft i familien til at kunne klare begge dele, protesterede over dem, som ikke kunne afse tid til at deltage. Som konsekvens heraf holdt de førstnævnte op med at deltage.

2. Lige arbejde

Den mest arbejdskrævende del af agerbrugsarbejdet var nu overstået, og i fællesskab udarbejdes et nyt organisatorisk system, hvori der specificeredes, hvor meget arbejde, den enkelte skulle yde: fuld tid i 1 uge og halv tid i 2 uger.

Landsbyboerne ønskede understreget, at for at opnå et hus, måtte alle yde lige meget arbejde (arbejdstid) i projektet.

Nogle få familier ernærede sig imidlertid udelukkende ved daglejerarbejde i de nærliggende byer og landsbyer. Lønnen herved er så lav, at hvis de skulle tjene til føden, kunne de ikke samtidig opfylde arbejdskravene i projektet. På opfordring fra resten af landsbyen besluttede projektgruppen at understøtte disse fattigste familier økonomisk, mod at de deltog fuldtids i bygningsarbejdet.

Skønt der var opnået fuld enighed herom i landsbyen, skabte dette system en masse misforståelser. De, som havde selvstændige indtægtskilder som privat jordejendom, protesterede efter en kort tid imod, at andre blev økonomisk hjulpet. Dels betragtede de sig som ligeså fattige som de andre, og dels følte de, at de selv arbejdede 'gratis' mens andre blev 'lønnet' for at arbejde.

Den skelnen mellem 'løn' og 'understøttelse', som projektgruppen opererede med havde i praksis ingen mening for landsbyboerne. Og resultatet blev, at med undtagelse af de understøttede familier trak alle andre sig ud af arbejdet.

Indtil nu var arbejdet skredet så langsomt frem, at projektets langtidsplaner måtte revideres.

3. Lige vilkår

For at løse den sociale utilfredshed, højne arbejdsproduktiviteten og indhente den tabte tid, var det nødvendigt at nå til enighed om andre arbejdsbetingelser, så alle følte, at de arbejdede under lige vilkår.

Mændene startede med at kræve, at projektarbejdet konverteredes fra selv-hjælp til lønarbejde. Projektgruppen var ikke parat til at likvidere selv-hjælps tanken, men præsenterede i stedet et forslag om fælles-køkken og -spisning for alle deltagende familier på projektets regning. Dette var ikke nogen billig løsning, men baggrunden herfor var dels en erkendelse af, at understøttelse til de fattigste var en betingelse for deres deltagelse, og dels at eftersom intern solidaritet og samarbejde ikke udsprang af fælles arbejde, så måtte det skabes gennem en oprioritering af andre fælles aktiviteter som netop fælles madlavning og -spisning.

Introduktionen af dette system betød en mangedobling af arbejdsproduktiviteten og de sociale konflikter ophørte næsten. Der var næppe sket et afgørende holdningsskift, men tillige med at systemet følte mere 'retfærdigt', så udvikledes et større fællesskab og som arbejdet skred frem, også en fælles stolthed over de op-

Fra begyndelsen viste det sig umuligt pga. kulturelle normer, at involvere kvinderne i projektarbejdet. Men i kraft af fælleskækket blev de nu integreret som vigtige (1) personer i projektarbejdet og gjorde tillige deres egne erfaringer mht. at organisere det interne samarbejde.

Mobilisering

Hvordan kan et selv-hjælps projekt som dette lykkes? Groft sagt må der være en direkte motivation for den pågældende gruppe for at engagere sig. Denne umiddelbare motivation må følges af en form for læreproces (teknisk oplæring, social oplæring (bevidstgørelse)), for at skabe den forståelse, der skal sikre gruppens videre deltagelse i projektet og den videre aktivitet efter dets afslutning.

Imidlertid er denne proces alt andet end simpel og utallige udsendte eksperter i udviklingsprojekter har følt en dyb personlig skuffelse og frustration over, at befolkningen i u-landene ikke med begejstring og taknemmelighed modtager og engagerer sig i ethvert projekt, der igangsættes 'for deres skyld'.

Selvom et projekt 'objektivt set' er til gavn for en given befolkningsgruppe, kan der opstå problemer med at mobilisere den pågældende gruppe for projektet. En af årsagerne kan være, at den rationalitet, som udviklingsplanlæggere, administratorer m.v. betjener sig af, ikke er i overensstemmelse med de lokale betingelser eller den lokale befolknings rationalitet. Dvs. at der er forskelle i de præmisser, som vurderinger og holdninger er baseret på - men dette er problemer som øget lokal forståelse og en dialog med lokalbefolkningen kan bidrage til at løse. Mere fundamentalt kan problemet også være, at et projekt kommer til at spille en rolle i forhold til interne magtforhold. Skønt en lokalbefolkning i vore øjne alle er fattige og underprivilegerede behøver den ingenlunde at være en homogen gruppe, og mange interesse modsætninger kan eksistere internt i gruppen, foruden de eksterne modsætninger, der måtte forekomme. Endelig kan det også være til-

fældet, at regerings- og bistandsorganisationers interesse ikke er identisk med en given lokal befolknings, på trods af at disse organisationer måtte føre en politik til fremme af 'samfundets vel'.

Der var ingen problemer med den umiddelbare mobilisering af befolkningen i Saighanchi for projektet, idet alle naturligvis var ivrige efter at få et nyt hus, hvor materialerne var betalt og som i tilgift hævdedes at være jordskælvssikkert. Men som det fremgår af ovenstående, begyndte problemerne at melde sig mht. den sociale organisering af arbejdet, hvor projektet var defineret som fælles og ikke individuel selv-hjælp.

Der var meget ringe økonomisk-stratificering i landsbyen (fattige småbønder - fattige jordløse) og alle var nærtbeslægtede. På denne baggrund kunne man forvente, at det ville være let at etablere et samarbejde om projektet byggende på gensidig solidaritet. Men dette var langt fra tilfældet.

Skønt slægtskabs-ideologien fremhæver den interne solidaritet mellem de patrilineært beslægtede, så modvirkede de materielle eksistens-vilkår disse loyaliteter. Konflikter over de knappe ressourcer som jord og vand opstod pga. arvesystemet netop imellem de nærmest beslægtede. På landsbyplan betød den stigende forarmning, som var fælles for alle grupper, en stigende grad af afhængighed af store jordejere udenfor lokalsamfundet, med det resultat, at den interne solidaritet mindskedes eftersom konkurrencen om jord og arbejde øgedes.

Projektet blev forsøgt udnyttet af forskellige fraktioner i landsbyen og beskyldninger om favoritisme var hyppige i starten.

De mest alvorlige konflikter hidrørte imidlertid fra relationerne udenfor landsbyen. Halvdelen af jorden omkring landsbyen ejedes af en stor jordejer i en nærliggende by. Han var en fjern slægtning af landsbyboerne, og en del af dem arbejdede for ham som andelsbetalte bønder eller som daglejere. Pga. en strid om et

stykke jord til landsbyens fællesbygninger (moské, skole m.v.) kom han i stærkt i forbindelse til projektet og brugte al sin, betydelige, indflydelse til dels at modarbejde projektet gennem den lokale underguvernør og dels at fratage landsbyboerne lysten og modet til at deltage i projektet. Som eksempel på denne 'psykologiske krigsførelse' kan nævnes, at han, da moskeen som den første bygning stod færdig, erklærede til landsbyboerne at 'alle bønnen bedt i moskeen ville være 'haram' (religiøst urene), da moskeen var bygget på stjålet jord'.

Sluttelig blev striden ved regeringens indblanding bilagt til fordel for projektet/landsbyen. Dette viste sig at være en vigtig psykologisk sejr mht. mobilisering af landsbyboerne. Men senere forsøgte den samme jordejer at presse folk ud af projektarbejdet ved at puste liv i interne stridigheder og bagtale landsbyens kvinder, fordi de lavede mad i fælleskøkkenet og havde kontakt til udlændinge. Dette skabte dog på intet tidspunkt kriser af samme alvor som den første, hvoraf det var fremgået at jordejeren ikke var uovervindelig.

Denne situation illustrerer således, at befolkningens motivation i sig selv ikke er nok, hvis de lokale sociale og magt-politiske strukturer fungerer som blokering - og specielt ikke som her, hvor klasserelationen mellem jordejer og bønder/jordløse var tilsløret dels af forholdets paternalistiske fremtræden og dels af en form for slægtskabsloyalitet.

Realisering af sociale målsætning

En af projektets målsætninger var, at skabe 'self reliance' gennem selv-hjælp på basis af lokalsamfundet. Indenfor projektets rammer var dette nødvendiggjort af, at konstruktionsplanerne ikke ville kunne realiseres af enkelt-individer, men alene gennem en arbejdsdeling og samarbejde i en større gruppe.

Det videre perspektiv var imidlertid, at under de eksisterende socio-økonomiske strukturer i samfundet, bøndernes og de jordløses stigende forarmning og afhængighed af de store jordejere, bestod disse fattige befolkningsgruppers eneste mulighed for at forbedre egne livsvilkår i at overkomme interne stridigheder og stå sammen i en erkendelse af fælles interesser. Denne del af målsætningen var ikke revolutionær, men sigtede mod at lokalbefolkningen indenfor og på trods af den sociale orden, i fællesskab kunne udvikle sociale og økonomiske eksistens-betingelser, der mindskede afhængigheden, dvs. i stigende grad gjorde dem 'self reliant'.

Udgangspunktet var således den erkendelse, som befolkningen havde af sin egen situation. Den kan groft opsummeres som en glorificering af fortiden, hvor folk var pane og anstændige, alting var billigt, man var nøjsom og holdt sammen og lokalsamfundet havde gode og respekterede ledere. Nutiden blev set som en negering af alle disse værdier. Det centrale begreb, der udtrykte opfattelsen af nutiden var mangelen på sammenhold og enhed (Ettefaq).

Den individualisering i form af intern konkurrence om jord og arbejde, som var foregået på det økonomiske plan, slog igennem i opfattelsen af at enhver er/må være sin egen lykkes smed. Denne individualisering var en barriere for forståelsen af selv-hjælp, idet den fremherskende opfattelse var, at man arbejdede for projektet og ikke for sig selv. Dette betød helt konkret, at det gjaldt om at vinde mest muligt for sig selv gennem den mindst mulige indsats - en holdning, der er rationel i situationen, hvor man sælger sin arbejdskraft.

Det, der på baggrund af projektets målsætning, defineredes som et problem (manglende sammenhold) erkendtes også som sådan af befolkningen. 'Løsningen' på problemet berodte på en erkendelsesmæssig proces, som ikke, via projektet, kunne skabes udefra men kun bearbejdes på forskellig vis:

1. En forudsætning for at deltage i projektet var at indgå i et bredt samarbejde, og 'velfærdsordningen' (fællesspisning) krævede yderligere et samarbejde og fællesskab af mænd og kvinder (fællesspisningen var kønsopdelt i overensstemmelse med kulturelle normer).
2. Opprioritering af fælles værdier: Første bygning af moskeen, som traditionelt bygges ved et lokalsamfunds fællesarbejde, dernæst alle fælles-bygninger (skole m.v.) og sluttelig fordeltes alle boliger ved lotteri, så særkrav ikke kunne gøres gældende.
3. Det sociale samvær mellem projektgruppen og lokalbefolkningen dannede ofte rammer en (ustruktureret) dialog/diskussion med udgangspunkt dels i projektarbejdet og dets mål, i befolkningens generelle livssituation relateret til religiøse og kulturelle værdier bl.a. som de kom til udtryk igennem kendte folkesagn o.l.

Denne bearbejdning igennem såvel konkrete erfaringer om samarbejde som diskussioner af disse og holdninger i almindelighed bevirkede, at projektarbejdet i stigende grad opfattedes som befolkningens eget med en intet mindre end imponerende arbejdsindsats til følge og en stolthed over de opnåede resultater. I denne sammenhæng skal påpeges, at i Afghanistan (som så mange andre steder) er der en fremherskende foragt for fysisk arbejde. Det forhold, at projektmedlemmerne lavede hårdt fysisk arbejde bidrog til at ændre landsbyboernes opfattelse af 'lærde folk' på den måde, at de dels fik en stærk kritisk holdning overfor 'byfolk' fra hvem de var vant til nedlædighed og foragt og dels fik større respekt for deres eget arbejde.

I kraft af arbejdet med fællesspisningen havde kvinderne del i hele denne proces, og de udviklede en positiv holdning overfor kollektivt arbejde - kun en regeringsindgriben i 1979 hindrede, at et kooperativt hønseri helt på kvindehænder startede.

Da det imidlertid kan være problematisk at diskutere en bevidstgørelsesproces uden relation til konkrete handlinger, vil jeg prøve at illustrere hvorledes en holdningsændring hos landsbyboerne kom til udtryk i forhold til April-revolutionen i 1978 og til projektets forsøg på at etablere et kunstvandingskooperativ i 1979.

1. Tilslutning til April-revolutionen

Efter April-revolutionen i 1978 gjorde regeringen sig store anstrengelser for via radioen og ude i provinserne at formidle sit program til landbefolkningen. Det drejede sig især om en fremstilling af de eksisterende socio-økonomiske forhold som værende 'feudale' og derfor udtryk for udbytning af det arbejdende folk. Regeringen ville derfor etablere social retfærdighed gennem en jordreform og ved at afvikle pantsætning og løn og ved at oprette lokale kreditforeninger som alternativ finansieringskilde for bønderne.

Da det viste sig, at regeringen faktisk forsøgte at gennemføre disse reformer var der i landsbyen en 100 % opbakning bag regeringen⁵ og især identificerede man sig stærkt med referencen til 'det arbejdende folk' (Karigar). (Denne holdning fandtes i ligeså høj grad hos kvinder som mænd).

Fornåbninger om en snarlig jordreform viste sig i holdningen til de store jordejere, og da en af landsbyens kunstvandingskanaler blev totalt ødelagt ved et jordskred, mobiliseredes hele landsbyen til reparation heraf. Dvs. der organiseredes et fællesarbejde på tværs af forskelle i jordbesiddelser i erkendelse af betydningen heraf for landsbyen som helhed. Tidligere havde selv ubetydelige reparationsarbejder resulteret i endeløse kævlrier om fordeling af arbejdsbyrden.

Da regeringen i foråret 1979 opfordrede frivillige til at melde sig som forsvarere af revolutionen imod rebellerne, drog alle kampduelige mænd i landsbyen for en tid i borgerkrig på regeringens side. (Det skal indrømmes, at stillingtagen var enklere i et de-tribaliserede Nordafghanistan end f.eks. i de stammehierarkiserede områder i Østafghanistan).

Den mobilisering, som havde fundet sted var dog klart stadigvæk afhængig af de eksterne magtforhold, hvilket landsbyboernes stilling til kunstvandingskooperativet viste.

2. Kunstvandingskooperativ

Da projektet startede i 1977 var der ingen udsigt til jordreformer, så landsbybefolkningens muligheder for at bedre deres økonomiske situation beroede på, at de i fællesskab kunne indvinde ny landbrugsjord til kunstvanding. Der var tilgængelig regeringsjord, som kunne købes, forpagtes eller erhverves gennem indvinding og deraf følgende etablering af brugsret - men denne jord lå udenfor rækkevidden af det eksisterende kunstvandingsystem.

Disse tekniske problemer kunne løses igennem projektet med konstruktion af en vindmøllepumpe af samme typer, som den der brugtes til drikkevandsforsyningen. Men en forudsætning for realisering af disse planer var et bredt samarbejde i landsbyen, dels pga. arbejdets omfang og dels fordi finansieringen af vindmølle m.v. fra projektet var betinget af, at denne investering ville komme landsbyen som helhed til gode.

Disse planer blev ikke opgivet selvom jordreformen blev annonceret i 1978, for det ville i alle tilfælde være relevant at udvide landsbyens dyrkede areal, og desuden måtte det forventes, at et sådan initiativ ville blive behandlet mere positivt af den nye regering end af den tidligere.

Men det politiske klima ændredes, borgerkrigen spredtes og flere af de misgreb, som den nye regering, nu domineret af Hafizullah Amin, foretog, blev kendt. Dette bevirkede en ændret holdning i landsbyen. Efter at være gået i borgerkrig for revolutionen begyndte landsbyboerne at blive desillusionerede, både fordi korruption øjensynlig spillede ind ved gennemførelsen af jordreformen, og fordi regeringen syntes at være ved at miste magten. Dette af-

spejledes også i den lokale store jordejers holdning, idet han efter at have holdt en meget lav profil efter revolutionen, nu klart gjorde sig rede til at indtage sin gamle position, når rebellerne havde væltet regeringen.

Alle disse forhold bevirkede, at da kooperativet skulle til at starte, var langt de fleste faldet fra. Baggrunden herfor var øjensynlig:

1. Desillusion mht. regeringen betød, at man frygtede indblanding i kooperativet, og at staten ville konfiskere halvdelen af udbyttet.
2. Den generelle usikkerhed mht. fremtiden betød, at man valgte den udvej som generationer af bønder har lært - man overlever i krisesituationer ved at mindske risici. På trods af alle positive erfaringer i projektet om samarbejde, ønskede ingen at involvere sig i noget som helst nyt og slet ikke i et kooperativ.

Efter omfattende diskussioner i landsbyen og indbyrdes fremkom vi fra projektets side med en løsningsmodel for, hvorledes den indvundne jord kunne udnyttes til landsbyens fordel uden at tvinge en kooperativ struktur ned over hovedet på folk.

Den ny-oprettede kreditforening, som alle var medlem af og positivt stemt overfor, blev formel ejer af jorden og vindmøllen. Jorden kunne dyrkes på to måder:

1. Sharecropping af én eller flere personer. I så tilfælde ville kreditforeningen agere som traditionel jordejer og udbyttet skulle deles 50:50 mellem bønderne og kreditforeningen.
2. Produktions-kooperativ, som skulle bestå af 5 eller flere personer fra forskellige hushold. Udbyttet skulle deles med 90 % til kooperativt og 10 % til kreditforeningen.

I begge tilfælde skulle kreditforeningens andel bruges til at købe fælles landbrugsudstyr, vedligeholde landsbyens fælles faciliteter eller til andre fælles landbrugsaktiviteter.

Ved fremsættelsen af forslaget vandt det enstemmig støtte i landsbyen og en diskussion startede blandt bønderne om de åbenlyse fordele ved samarbejde.

Den følgende dag var vi pga. borgerkrigens fremskredne stadie nødt til at forlade landsbyen. (Juli 1979).

Noter

1. 'The Middle East', 'On the Eve of Destruction', October 1979.

I disse tal er ikke indregnet tallene fra 1980-jordskælvet i Algeriet.

2. I konferencen deltog omkring 700 deltagere fra 30 forskellige lande.

3. Bygningssystemets stabilitet er blevet efterprøvet i en model (1:5) udsat for simulerede jordskælvsforhold. Ved forsøgene modstod bygningen seismiske kræfter stærkere end nogen hidtil målt på Richter's skala, og for at ødelægge bygningen (delvist) måtte de seismiske kræfter øges ud over Richter's skala.

4. Med finansiel støtte fra Australian Council of Churches påbegyndtes projektet i april 1977, og det fuldførtes med yderligere støtte fra NOVIR (Holland) og Folkekirkens Nødhjælp (Danmark). Projektet afsluttedes i juli 1979, og den faktiske konstruktionsperiode var 16 måneder.

5. Efter diskussion med socialantropologen Asger Christensen, som opholdt sig i Østafghanistan kort tid efter revolutionen i 1978, er det mit indtryk, at revolutionen fik mere folkelig opbakning i Nordafghanistan - i hvert fald efter reformprogrammet blev kendt. Baggrunden herfor er, at Nordafghanistan til forskel fra Østafghanistan er præget af store jordejere, kommerciel agerbrug og i tilgift er der ikke stamme-strukturer til at sløre eller modificere klasseforhold.

isamme udstrækning